

POSTPIRAEUS

Over de bouwplaats en de stad
About the building site and the city

Het leerstuk Piraeus

The tenet Piraeus

In 1994 werd het woongebouw Piraeus naar ontwerp van Hans Kollhoff opgeleverd. Het sloeg in als een bom in de Nederlandse bouwwereld. Er was een Duitse architect nodig om te laten zien dat een ontwerp zich niet hoefde af te zetten van de Nederlandse bouwcultuur. Piraeus profiteerde enerzijds van de kennis en kunde van de tunnelbekisting en metselwerktechnologie en anderzijds van de traditie van de Nederlandse stad. Het bureau van Kollhoff zou in de twintig jaar daarna een groot aantal belangrijke opdrachten in Nederland uitvoeren, waarbij steeds het hoge uitvoeringsniveau en de precieze omgang met de Nederlandse stad opvallen. Piraeus is te zien als een kantelpunt waarna het denken over het maken van gebouwen en de stad opnieuw werd opgeladen.

In 1994 the residential building Piraeus according to Hans Kollhoff's design was completed. It came as a real bombshell in the Dutch architectural world. It took a German architect to show that a design need not react against the Dutch architectural culture. On the one hand Piraeus profited from the knowledge and learning of the tunnel form and brickworktechnology and on the other hand from the tradition of the Dutch city. The office of Kollhoff was going to execute a large number of important assignments in the Netherlands in the twenty years after this, while the high execution standard and the accurate dealing with the Dutch city catch the eye. Piraeus is to be considered as a turning point, after which the thinking about making buildings and the city was recharged.

Piraeus anno 2017. Foto Maarten Kools

Piraeus in 2017. Image Maarten Kools

Het leerstuk Piraeus

The tenet Piraeus

In twee decennia na de oplevering van Piraeus beleefde de Nederlandse architectuur een ongekende bloei. Er werd een cultureel bestel opgetuigd en ook weer onttakeld. Het Nederlands Architectuurinstituut en het Stimuleringsfonds Architectuur zijn opgegaan in grotere instituten. De architectuur is ingelijfd bij de creatieve industrie. Achteraf moet worden vastgesteld dat het culturele beleid zich niet heeft weten te verbinden aan zoiets als een bouwcultuur. De architectuur als culturele kracht leek maakbaar en werd uitgedragen door specialisten die op grote afstand stonden van de alledaagse praktijk van ontwikkelen, bouwen, ontwerpen, praten en denken.

Het is in 2017 zonneklaar dat architecten niet meer kunnen leunen op deze instituten en zelf moeten laten zien wat hun unieke vaardigheden zijn en waarin zij in praktische zin effectief zijn. Het architectenvak staat immers onder druk. De architect als creatieveling levert in toenemende mate slechts de beelden die de bouwindustrie niet zelf kan maken.

Grofweg kan worden gesteld dat architecten zich in de eerste helft van de twintigste eeuw moesten verhouden met het vraagstuk van de industriële productie en repetitie. Daarbij werd het stadsontwerp gezien als een instrument van stadsuitbreiding. In de tweede helft van de twintigste eeuw kwam de bestaande historische stad centraal te staan en werd de productie van gebouwen steeds verder verbonden aan de individuele opvattingen van de architect. De twee dimensies van productie en stad zijn nu, aan het begin van de eenentwintigste eeuw, opnieuw aan herziening toe. De stad wordt immers niet meer gezien als een keurig gegroeid historisch weefsel, maar als een complex en ongelijksoortig netwerk. Ook de infrastructuur, de naoorlogse woonwijk en de shopping mall behoren daartoe. Het bouwen is veranderd. Alle producten zijn overal en altijd beschikbaar. De industrie verlangt geen repetitie meer.

Begrippen als vakmanschap, materialiteit, duurzaamheid en neutraliteit duiken veel vaker op als drager van architectonische kwaliteit, terwijl de industrie tegelijkertijd steeds dominantier wordt in het opleggen van bouwsystemen en bouwkundige oplossingen.

Deze situatie was voor tien architectenbureaus aanleiding om zich te verenigen. In de wetenschap dat de tijd van grote denkbeelden en manifesten voorbij is, gingen wij aan het werk, vanuit een gemeenschappelijke interesse in de vraagstukken van het hedendaagse bouwen in de pluriforme stad van vandaag. Wij kwamen bij elkaar, bespraken het werk van Hans Kollhoff, dachten na en maakten visuele interpretaties van zijn gebouwen. Wij schreven stukken over het belang van Kollhoffs werk voor ons eigen werk aan de hand van ontwerpthemata's. Steeds stond daarbij het praktische belang van het ontwerp voorop.

Het ontwerp wordt niet gezien als een autonome activiteit tegenover 'de cultuur', maar als arbeid die is ingebed in een bredere bouwcultuur van ontwikkelen, bouwen, ontwerpen, praten en denken. Het resultaat is een verzameling getekende en geschreven inzichten waarbij theorie niet voorop staat, maar waarin een praktijk naar voren wordt gebracht die in hoge mate op observatie berust.

In de wetenschap dat wij als architecten het heft in eigen handen moeten nemen om onze ideeën uit te dragen, benaderden wij de uitgever van het vakblad *de Architect*, die bereid werd gevonden om ons werk te publiceren en te verspreiden. Wij danken de sponsoren die dit project mogelijk hebben gemaakt en zich daarbij hebben opgesteld als medeproducten van de bouwcultuur. Wij hopen dat deze publicatie aanleiding is tot verdere overdenking van een eigentijdse bouwcultuur. Voor ons is deze publicatie dan ook niet alleen een zinvolle discussie, maar mogelijk het begin van een zinvolle traditie.

In two decades after the completion of Piraeus Dutch architecture experienced an unprecedented prosperity. A cultural establishment was set up and dismantled again. The Dutch Institute of Architecture and the Stimuleringsfonds Architectuur (Encouragement fund Architecture) have merged into larger institutes. Architecture has been incorporated in the creative industry. In retrospect we must ascertain that the cultural policy has proved not to be able to connect to a sort of architectural culture. Architecture as a cultural force seemed to be a genuine possibility and was propagated by specialists who stood at a great distance from the everyday practice of developing, building, designing, talking and thinking.

Today, in 2017, it is obvious that architects can no longer lean on these institutes and have to prove themselves what their unique skills are and what they are effective in, practically speaking. For the architects' craft is under pressure. The architect as a creative increasingly only provides the pictures that the building industry itself cannot make.

Roughly speaking, we can argue that architects had to relate to the issue of industrial production and repetition during the first half of the twentieth century. Here urban design was considered as an instrument of urban extension. In the second half of the 20th century the existing historical city stood at the centre and the production of buildings was more and more connected to individual views of the architect.

Now, at the beginning of the twentyfirst century, the two dimensions of production and city could do with a revision once more. For the city is no longer considered as a neatly grown historical tissue, but as a complex and irregular network. The infrastructure, the post-war living quarter and the shopping mall belong to it as well. Building has changed. All products are

available everywhere and always. Industry no longer requires repetition. Notions such as craftsmanship, materiality, sustainability and neutrality much more often appear as carriers of architectural quality, while the industry is becoming more and more dominant in imposing building systems and architectural solutions.

This situation gave ten architectural agencies reason to unite. Knowing that the time of great conceptions and manifestoes is over, we set to work, from a common interest in the issues of contemporary building in the multiform city of today. We got together, discussed the work of Hans Kollhoff, reflected on, and made visual interpretations of his buildings. We wrote articles on the significance of Kollhoff's work for our own work on the basis of design themes. At all times the practical importance of the design stood at the centre.

The design is not considered as an autonomous activity opposed to 'the culture', but as labour that is embedded in a broader architectural culture of developing, building, designing, talking and thinking. The result is a collection of drawn and written views, in which it isn't theory that stands at the centre, but in which a practice is brought up that is largely founded on observation.

Knowing that as architects we ourselves must be in control to propagate our ideas, we approached the publisher of the professional journal *de Architect*, who we found prepared to publish and distribute our work. We thank the sponsors who have made this project possible and have adopted the attitude of co-producers of the architectural culture. We hope that this publication gives reason for further contemplation of a contemporary architectural culture. To us this publication is therefore not only a useful discussion, but possibly the beginning of a meaningful tradition.

Mark de Bokx
Jacq. de Brouwer
Floris Cornelissen
Job Floris
Jeroen Geurst
Hans van der Heijden
Jo Janssen
Alexander Pols
Gus Tielens
Endry van Velzen
Jan Peter Wingender

Endry van Velzen,
Mark de Bokx,
Jan Peter Wingender,
Jeroen Geurst,
Job Floris,
Alexander Pols,
Gus Tielens,
Jacq. de Brouwer,
Floris Cornelisse,
Hans van der Heijden,
Jo Janssen.

*Foto: Maarten Kools
Fotografie
Image: Maarten Kools
Photography*

Inhoud

3

Het leerstuk Piraeus - The tenet Piraeus

12

De verbeelding van gewicht - The representation of weight

Alexander Pols

22

De provocatie van massa - The provocation of mass

Job Floris

32

‘Als asperges uit het gras’ - ‘Like asparaguses from the grass’

Jacq. de Brouwer

42

De Schoot van de Stad - The Lap of the City

Floris Cornelisse

52

Stad bouwen - Building a city

Endry van Velzen - Mark de Bokx

62

Over functieneutraliteit - About function neutrality

Jo Janssen

Content

72

Naar Piraeus - After Piraeus

Jeroen Geurst

82

Het spel van voegen - The game of joints

Jan Peter Wingerder

92

Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk - Versatility in the age of sustainability

Hans van der Heijden

102

Hallo Vaas! - Hello Vase!

Gus Tielens

114

Nawoord - Epilogue

Werken aan Kollhoff. Het Piraeus project - Working on Kollhoff. The Piraeus project

Harm Tilman

126

Profielen - Profiles

146

Colofon - Colophon

De verbeelding van gewicht

The representation of weight

Alexander Pols

Net als vele andere studenten Bouwkunde, ging ik halverwege de jaren negentig op bedevaart naar het net opgeleverde Piraeus. Ik dwaalde door de donkere portieken, hoge galerijen en lichte hoven. De lage bouwdelen in het midden knikken naar binnen, het hoge bouwdeel aan de noordzijde schiet er als een brug zonder kolommen bovenuit. Het was ongrijpbaar, hedendaags en grootstedelijk tegelijk. In 1998 ben ik bij Hans Kollhoff in Berlijn gaan werken. Het bureau explodeerde met alleen al in Berlijn bijna vijftig architecten. De gaten in Berlijnse straatwanden werden door bevlogen jonge collega's gevuld met gevels in een reliëf van natuurstenen pilasters, zoals de gebouwen aan de Pariser Platz en Oranienburger Tor. Sommige projecten hadden zelfs een zadeldak of een timpaan. Aan de Walter Benjamin Platz werd geëxperimenteerd met colonnades van Dorische dragende zuilen in gepolijst beton. Dat had niets meer met Piraeus te maken. Zo leek het tenminste.

Just like many other students of Architecture, I went on a pilgrimage to Piraeus that had just been completed, in the mid-nineties. I wandered through the dark doorways, high galleries and light courtyards. The low building parts in the middle bend inwards, the high part of the building on the North rises above it like a bridge without columns. It was intangible, modern and metropolitan at the same time. In 1998 I started working for Hans Kollhoff in Berlin. The office exploded with almost fifty architects in Berlin only. Passionate young colleagues filled the gaps in the Berlin street walls with façades in a relief of natural stone pilasters, like the buildings on the Pariser Platz and Oranienburger Tor. Some projects even had a saddle roof or a tympanum. On the Walter Benjamin Platz they experimented with colonnades of Doric bearing columns in polished concrete. This had nothing to do with Piraeus anymore. At least that's what it looked like.

Zuidblok Stadionplein, Amsterdam. Foto: MWA Hart Nibbrig

Zuidblok Stadionplein, Amsterdam. Image: MWA Hart Nibbrig

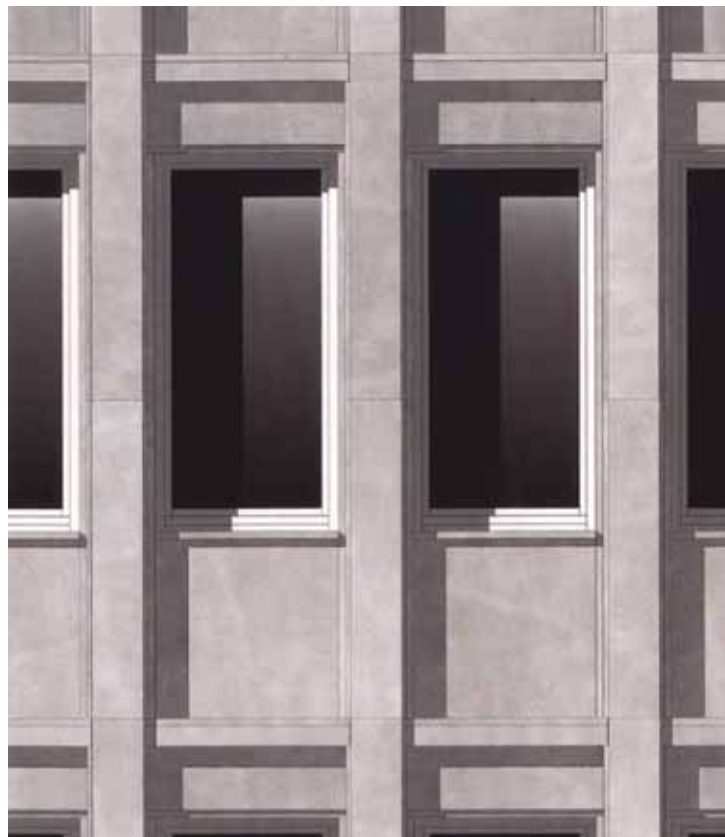
De verbeelding van gewicht The representation of weight

De rode draad in de ontwerpen van Hans Kollhoff is toch altijd gebleven: hij maakt gebouwen die de nodige massa met zich meebrengen om de – meestal stedelijke – ruimte eromheen te plooiën. Hij maakt gebouwen die het gewicht afdragen naar de grond, op een voor de mens logisch afleesbare manier. Een architectonisch principe dat zich laat omvatten met het begrip tektoniek. Na bijna twintig jaar samenwerken, verrast het mij nog steeds hoe veelzijdig en flexibel die ontwerpmethodiek van Hans Kollhoff is. Zelfs in een opgave die ogenschijnlijk niet thuishoort in zijn oeuvre – het ‘Zuidblok’ op het Stadionplein in Amsterdam – blijkt zijn werkwijze prima inzetbaar. Het gebouw staat voor mij persoonlijk voor een kantelpunt in onze samenwerking: Hans Kollhoff houdt zich nauwelijks meer bezig met de dagelijkse gang van zaken in het bureau en de projecten. We lijken alles al een keer te hebben gedaan, ik heb mijn radiofrequentie perfect afgestemd op die van Hans, eigenlijk weet ik altijd wel wat hij zou doen. En toch weet hij met minimale bemoeienis, gericht en telkens weer, alle zintuigen in ons bureau in Den Haag op scherp te zetten.

Zweven

De opgave voor het gebouw op het vernieuwde Stadionplein in Amsterdam vroeg om het tegendeel van massa en afleesbare gewichtsaftocht: het volume moest voor de helft uitkragen. Een gebouw maken dat uitkraagt en lijkt te zweven, ging bij Hans alleen met de nodige dwang. Het uitkragende gebouw overeind houden is uiteraard uitvoerbaar met moderne technieken. Maar hoe geven we de aanschouwer de indruk van een solide gebouw dat niet dreigt om te vallen en waaronder het ook nog eens prettig toeven is? De worstelingen in het ontwerp en in de uitvoering laten juist bij dit gebouw een van de belangrijkste drijfveren in de ontwerpen van Hans Kollhoff op een illustratieve manier zien. Het ontstaan van de bouwvelop voor het Zuidblok ligt in het lastige verleden van het Stadionplein. Het werd ooit ontworpen als voorplein voor het nieuwe stadion van de Olympische Spelen in 1928. Daarna fungeerde het slechts als stedelijke restruimte. De omwonenden kenden niets anders dan hun vrije uitzicht. In de decennialange discussie om van de vlakte een stedelijk plein te maken, bood een idee van OMA soelaas: maak een gebouw dat voor een groot deel uitkraagt zodat je eronder door kunt kijken. Het bleek een vondst waarmee de protesterende bureaus werden gepareerd.

Een eerder voorbeeld waar een zwevend bouwdeel werd gevraagd in een opgave voor het bureau, was eveneens in een plan van Koolhaas: een woongebouw in het Chassé Park in Breda. Het stedenbouwkundig plan was een collage van vrijstaande gebouwen in een groene campus met in het midden een haakvormig gebouw en een weg eronderdoor. Hier konden na wat overtuigingskracht – en door te schermen met noodzakelijke constructieve bezuinigingen – gemeente en welstandscommissie nog worden overtuigd van de noodzaak om zuilen onder het vrij zwevende brugdeel uit Koolhaas’ plan te plaatsen. Op het Stadionplein in Amsterdam bleek dit lastiger.

Project Oranienburger Tor Berlijn. Tekening: Kollhoff Architekten, 1998

Project Oranienburger Tor Berlin. Drawing: Kollhoff Architekten, 1998.

Bureaugrammatica

In 2011 werd door het Stadsdeel Zuid de tender uitgeschreven en Hans stelde direct kritische vragen: waarom uitkragen in de richting van traditionele bouwblokken, een prachtige voortzetting van het plan van Berlage voor Zuid? Waarom dit groteske gebaar dat bovendien snel zal vervelen? De gemeente sloot de optie voor dragende zuilen onder de uitkraging uit: het gebouw moest zweven, anders dreigde diskwalificatie of een kort geding van de andere deelnemers. Het moest een wit gebouw worden om een ensemble te vormen met de nabijgelegen Citroëngarages van Jan Wils. De gevel van de plint moest minstens voor driekwart uit glas bestaan. En het moest een plat dak krijgen. Veel oplossingen uit de bureaugrammatica van Kollhoff werden hier dus uitgesloten. Het kwam hier echt aan op de vorm en de huid. De dwang om ‘Koolhaasiaans’ te moeten werken, zette Hans’ ontwerpmethodiek op scherp.

We maakten diverse schetsen voor een uitkragend gebouw dat ook in tektonisch opzicht het gewicht geloofwaardig omhoog zou kunnen houden. Hans twijfelde, schetste en mopperde. Maar uiteindelijk koos hij er toch voor de uitdaging aan te gaan: het moest een massieve bovenbouw worden die naar alle zijden iets uitkraagt om zo een tegengewicht en ogenschijnlijke balans te bewerkstelligen. Met bogen en welfingen wordt verbeeld hoe het gewicht naar de grond wordt afgedragen. Het was een krachtig beeld en we wonnen de tender.

Lees verder op pagina 21

Project Pariser Platz Berlijn (1999). Foto: Ivan Nemeč

Project Pariser Platz Berlin (1999). Image: Ivan Nemeč

The central theme in the designs of Hans Kollhoff has always remained: He makes buildings that entail the necessary mass to fold the – mostly urban – space around it. He makes buildings that carry the weight to the ground in a manner that is logically readable for people. An architectural principle that can be described by the notion of tectonics. After collaborating with him for almost twenty years it still surprises me how versatile and flexible the design method of Hans Kollhoff is. Even in an assignment that apparently doesn't belong in his oeuvre – the 'Zuidblok' at the Stadionplein in Amsterdam – his approach proves to be usable. For me personally the building represents a turning point in our cooperation: Hans Kollhoff is hardly occupied with the daily procedures within the studio and the projects anymore. It seems as if we have done everything once already, I have perfectly attuned my radio frequency to that of Hans's, I mostly know what he would do. And yet, with minimal interference, well aimed, time and again, he knows how to sharpen all our senses in our office in The Hague.

Floating

The assignment for the building on the renewed Stadionplein in Amsterdam demanded the contrary of mass and readable distribution of weight: the volume had to be cantilevered for half of the building. For Hans, making a cantilevered building that seems to be floating, could only be done with the necessary duress. Keeping the cantilevered building on end is possible of course with modern techniques. But how do we give the viewer the

impression of a solid building that isn't in danger of toppling over, under which it is also a pleasure to be? It is exactly in this building that the struggles in the design and in the construction demonstrate an important motive in the designs of Hans Kollhoff in an illustrative manner.

The origination of the building envelope for the Zuidblok lies in the difficult past of the Stadionplein. It was once designed as a front square for the new stadium of the Olympic Games in 1928. After that it only functioned as an urban residual space. The neighbours knew nothing but their free view. In the discussion of decades about making an urban square of the plain, an idea of OMA offered a solution: make a building that corbells for a large part, so that we can look underneath it. This appeared to be an invention with which the protesting neighbours were parried. An earlier example where a suspended part of a building was requested in an assignment for the agency, was also present in a plan of Koolhaas: a residential building in the Chassé Park in Breda. The urban development plan was a collage of detached buildings in a green campus, in the middle of which there was a hook-shaped building and a road underneath. Here, after some power of persuasion – and by making play with necessary constructive savings – municipality and the quality team could be convinced of the necessity to place columns under the suspended bridge-part of Koolhaas' plan. At the Stadionplein in Amsterdam this appeared to be more intricate.

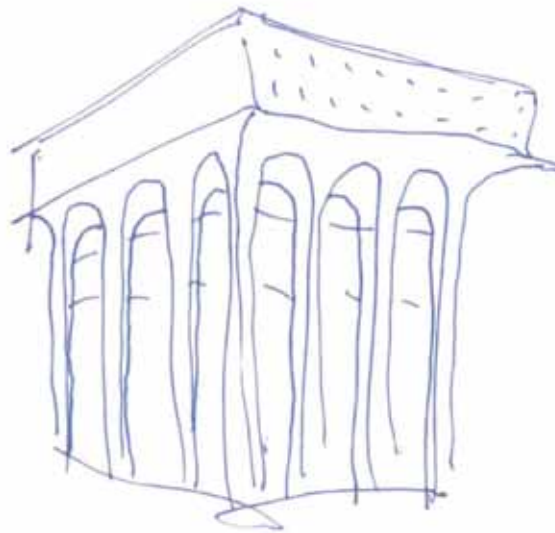
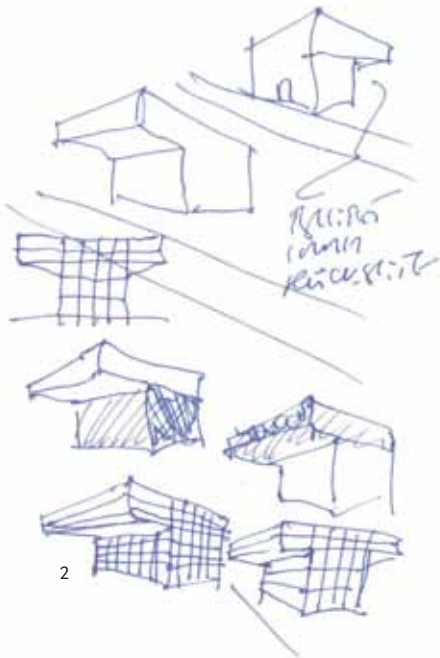
Office grammar

In 2011 the Urban district of Amsterdam South issued the tender and Hans immediately posed critical questions: why corbelling in the direction of traditional building blocks, a wonderful continuation of the plan of Berlage for South? Why this grotesque gesture that will soon be boring to boot? The municipality ruled out the option for loadbearing columns under the corbelling: the building had to be suspended, otherwise a disqualification or summary proceedings by the other participants would follow. It had to become a white building to form an ensemble together with the adjacent Citroen garages of Jan Wils. The outer wall of the base had to consist of glass for at least three quarters. And it had to have a flat roof. So many solutions of the office grammar of Kollhoff were ruled out here. Here the form and the skin were of the essence. The coercion of working in the Koolhaas-way put Hans' design method on edge.

We made various drafts for a cantilevered building that could keep the weight on end in a credible way, also in tectonic respect. Hans doubted, drafted and grumbled. But eventually he decided to take the challenge. It had to become a massive building that corbells out somewhat to all sides, in order to create a counterweight and a seeming balance. Arches and vaultings represent how the weight is carried to the ground. It was a powerful image and we won the tender.

Further reading on page 21

De verbeelding van gewicht
The representation of weight

STADIONPLEIN

- 1 Schetsontwerp met kolommen in de tenderfase 2011.
- 2 Schetsen Hans Kollhoff 2011.
- 3 Zuidblok Stadionplein, gevelfragment met voegenverloop.

STADIONPLEIN

- 1 Design draft with columns in the tender phase 2011.
- 2 Raw sketches Hans Kollhoff 2011.
- 3 Zuidblok Stadionplein, façade fragment with gradient joints.

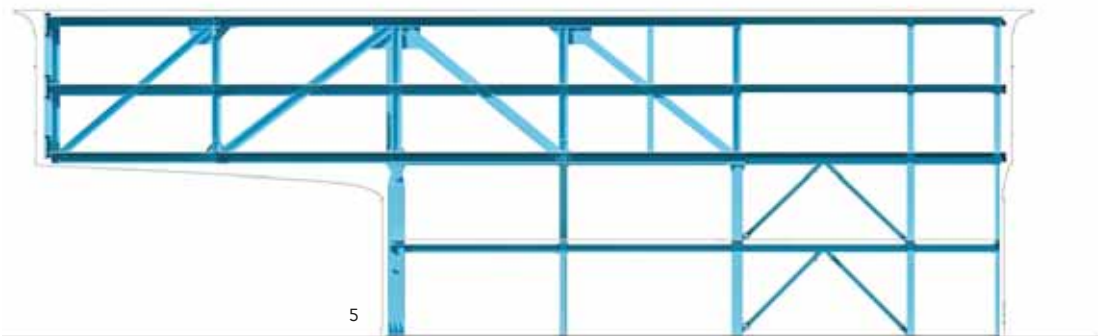

3

De verbeelding van gewicht
The representation of weight

4

5

STADIONPLEIN

- 4 Foto: MWA Hart Nibbrig
- 5 Zuidblok Stadionplein, staalskelet
- 6 Zuidblok Stadionplein, gevelaanzicht

STADIONPLEIN

- 4 Image: MWA Hart Nibbrig
- 5 Zuidblok Stadionplein, steel frame
- 6 Zuidblok Stadionplein, front view

De verbeelding van gewicht The representation of weight

STADIONPLEIN, PROEFMUUR METSELWERKDILATATIE (2014)
De metselwerk gevel van geglazuurde baksteen moet iedere vijf meter worden losgeknipt. Om met alle dilataties het gebouw toch massief te laten ogen, meanderen de dilataties mee in het voegbeeld. De open voegen zijn gevuld met een bezande kit die de omringende cementvoegen in kleur en textuur benadert om zo het gesloten volume optisch niet uiteen te laten vallen.

STADIONPLEIN

The brickwork outer wall of glazed bricks must be separated every five metres. In order to see that the building yet appears massive with all its expansion joints, the dilatations are meandering along in the appearance of the joints. The open joints are filled with a sanded glue that comes close to the surrounding cement joints in colour and texture, to see that the closed volume doesn't fall apart optically.

STADIONPLEIN, DETAIL NATUURSTEEN (2016)

Elke tweede natuurstenen penant verhuult ook daadwerkelijk een stalen kolom. De overspanning van het staal is te groot om voelbaar de bovenbouw te kunnen dragen. In het travertin is het bekende thema van een reliëf met overlappende platen toegepast om zo de voegen te verhullen en de indruk te wekken van gestapelde natuurstenen blokken. Kritische onderdelen, zoals delen van hoeken, en plinten zijn massief uitgevoerd zodat op ooghoogte de illusie van massieve blokken wordt versterkt.

STADIONPLEIN

Every second natural stone pier actually conceals a steel column. The span of the steel is too large to be able to carry the superstructure in a tangible way. In the travertin the familiar theme of a relief with overlapping plates has been applied to conceal the joints and raise the impression of piled blocks of natural stone. Critical components such as parts of corners and plinth courses have been constructed as massive sections, so that at eye level the illusion of massive blocks is strengthened.

STADIONPLEIN, ONDERCONSTRUCTIE OVERKRAGING (2016)

De bogen, ribben en welvingen hebben een onderconstructie van multiplex en gipsplaat op racheln met slechts enkele millimeters stucwerk. De nodige dilataties zijn gemaakt in de onderconstructie. Het stucwerk loopt echter door zodat het naadloos en uit één stuk lijkt te zijn geboetseerd.

STADIONPLEIN

The arches, ribs and vaults have an molding of plywood and plasterboard on battens with just millimetres of plaster. The necessary expansion joints were made in the under-construction. The plasterwork forms a continuous surface, so that it seems to be moulded seamlessly and in one piece.

Voegen en naden

In vroeger tijden zou het gebouw kunnen worden gemaakt uit steen of van in het werk gestort beton. In de huidige bouwpraktijk is voor deze gebouwworm een staalconstructie de enige efficiënte optie. Dat stelde ons wederom voor een moeilijke ontwerpogave: hoe een massief gebouw te realiseren met staal (een constructievorm waarin alles moet kunnen bewegen) en met een zo licht mogelijke gevel. Geen ambacht of vakmanschap met solide materialen die ons zo bekend zijn, maar alles dun en gewichtloos. De verbeelding van het krachtenspel betekende in de uitvoering dan ook de kunst van het verhullen van voegen en naden die niet in het beeld passen of afbreuk doen aan het solide beeld. In dit project werden daarom al vroeg in het voorbereidingsproces de voegen 'gethematiseerd'. De werkvoorbereiders en uitvoerders hebben het beperken en verhullen van de voegen tot een persoonlijk doel verheven. De opdrachtgever en (onder)aannemers begrijpen onze uitdaging goed. Het is geen abstracte architectendroom, maar iets waar enthousiaste 'hands-on' types op de bouw mee uit de voeten kunnen en plezier aan beleven tijdens het maken. In enkele gevallen gingen zij nog verder in deze ambitie dan wijzelf zouden doen.

Verbeelding

De vraag is: zijn wij er uiteindelijk in geslaagd een voor de beschouwer ambachtelijk en solide gebouw te maken? De gevel verbeeldt een ander krachtenspel dan dat van de daadwerkelijke draagconstructie. Klop op het gebouw en je zult merken dat alles dun en hol is. Maar doet dat er toe? Voor de beschouwers niet. Zij lijken te voelen dat het wel goed zit, de meeste mensen vinden het gebouw over het algemeen 'mooi'. Het gaat om het realiseren van de juiste verbeelding met begrijpelijke middelen. En uiteindelijk gaat het erom een gebouw te maken dat die illusie door de tijd heen ook kan waarmaken.

Daar komt de tussenkomst van Hans bij de bemonstering van gevelmaterialen en de oplevering nogmaals om de hoek kijken. Hij kiest en controleert zorgvuldig en krijgt desnoeds de onwettige Nederlandse aannemer zover te slopen als iets niet in klopt in het beeld.

Of zoals Fritz Neumeyer het op de zeventigste verjaardag van Hans in de Bauakademie in Berlijn zo mooi samenvatte: het gaat er in Hans Kollhoff's werk niet meer om of het beeld van de gevel klopt met de daadwerkelijke krachtafdracht en of een gevelmateriaal echt of waarachtig is. Ook Karl Friedrich Schinkel gebruikte wel eens geschilderd metaal in de gevel als natuursteen geen optie was. Als de verbeelding van een stevig gebouw met een afleesbare en logische tektoniek standhoudt, dan is er sprake van een goed gebouw.

Joints and seams

In former days the building could have been made of brick or of concrete poured on site. In the present construction practice a steel construction is the only efficient option for this shape of building. This placed us before a difficult design task again: How to realise a massive building with steel (a construction form in which everything must be able to move) and with an outer wall that is as light as possible. Not a craft or skill with solid materials that is so familiar to us, but everything thin and weightless.

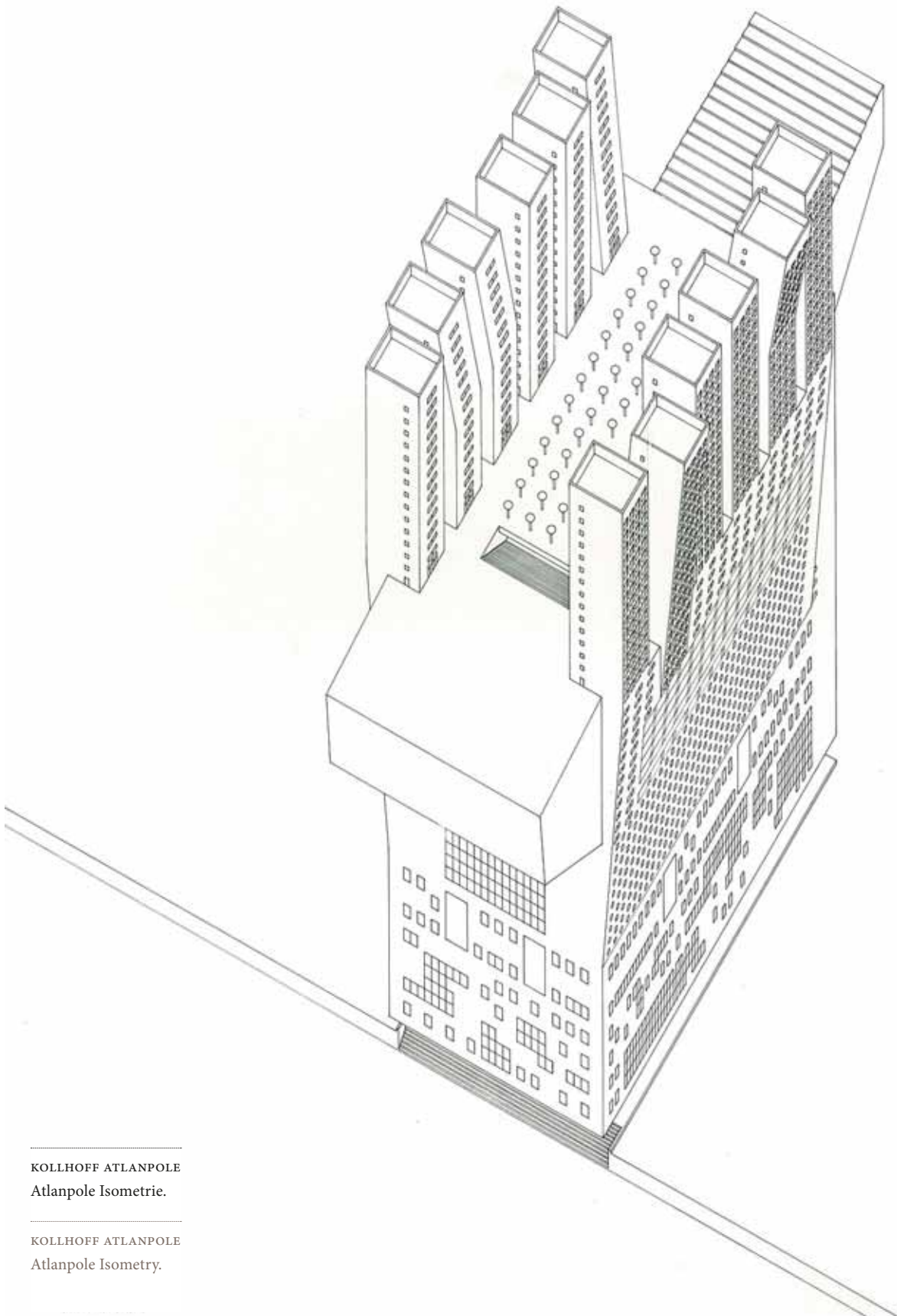
During the technical development of the design therefore the representation of the interplay of forces implied the art of concealing joints and seams that do not fit in the picture or impair the solid appearance. So the joints were made thematic at an early stage in the process of preparation. The site planner and supervisors made a personal objective of restricting and concealing the joints. The principal and (sub-)contractors understand our challenge well. It is not an abstract architects' dream, but something that enthusiastic "hands-on" types in construction can handle and enjoy during the building process. In several cases they even went further in this ambition than we ourselves would do.

Representation

The question is: have we finally succeeded in making a solid building that is made according to traditional methods in the eyes of the viewer? The outer wall depicts an interplay of forces that differs from that of the actual structure. Knock on the building and you will find that everything is thin and hollow. But does it matter? Not to the viewer. They seem to feel that it is all right, most people generally find the building 'fine'. What matters is to realise the right representation with understandable means. And eventually this is about making a building that can live up to that illusion through the years.

Here the intervention of Hans in the finishing of façade materials and the completion pops up once again. He chooses and checks carefully and if necessary he gets the unaccustomed Dutch contractor to demolish if something doesn't tally in the picture.

Or, as Fritz Neumeyer summarised it so beautifully on the seventieth birthday of Hans in the Bauakademie in Berlin: Hans Kollhoff's work is no longer about whether the picture of the façade agrees with the actual distribution of weight and whether façade material is real or authentic. Also Karl Friedrich Schinkel sometimes used painted metal in the outer wall where natural stone was not an option. When the representation of a sturdy building with readable and logical tectonics holds out, then there is question of a good building.

KOLLHOFF ATLANPOLE
Atlanpole Isometrie.

KOLLHOFF ATLANPOLE
Atlanpole Isometry.

De provocatie van massa

The provocation of mass

Job Floris

In een interview geeft Rem Koolhaas aan bewondering te hebben voor de ontwerpen van Hans Kollhoff omwille van hun extravagante karakters. Koolhaas illustreert dit aan de hand van een specifiek detail van de indrukwekkende toren aan de Potsdamer Platz. Op de hoek van de Alte-Potsdamer Strasse en de Varian-fry Strasse ontbreekt aan dit gebouw een kolom. Hier een kolom weglaten, op deze plek een disbalans teweegbrengend, dat kan enkel een moedwillige provocatie betekenen.

Uit dit voorbeeld spreekt de gedeelde geschiedenis van Kollhoff en Koolhaas, die terugleidt naar Oswald Mathias Ungers. Beiden zijn immers als assistent werkzaam geweest in de stoel van Professor Ungers. De invloed van Ungers is met name voelbaar in het thema van de grootstedelijkheid. Zowel Koolhaas als Kollhoff zijn hier blijvend door geïntrigeerd. Beiden zoeken naar provocatieve antwoorden met een architectuur die een sterke relatie aangaat met de schaal van de stad. In deze context is vooral het vroege werk van Kollhoff interessant omdat hier zo duidelijk sprake is van een zoektocht naar een coherent vocabulaire.

In an interview Rem Koolhaas declares that he admires the designs of Hans Kollhoff because of their extravagant nature. Koolhaas illustrates this going by a specific detail of the impressive tower at the Potsdamer Platz. On the corner of the Alte-Potsdamer Strasse and the Variant-fry Strasse a column is missing on this building. Leaving out a column here, bringing about an imbalance at this spot, this can only mean a wilful provocation.

This example reveals the shared history of Kollhoff and Koolhaas, which reaches back to Oswald Mathias Ungers.

For both have been employed as assistants to the chair of Professor Ungers. The influence of Ungers is especially perceptible in the metropolitan theme. Both Koolhaas and Kollhoff continue to be intrigued by this. They are both looking for provocative answers with an architecture that enters into a strong relationship with the scale of the city. In this context especially the early work of Kollhoff is interesting, because there is so obviously question of a search for a coherent vocabulary.

De provocatie van massa The provocation of mass

Juist dit vroege werk vertoont een aanstekelijke lust voor experiment en bevraging, zoals dit ook te herkennen is bij de onlangs gevierde 'first decade' van OMA. Alleen, daar waar het universum aan mogelijkheden van OMA haast onmetelijk blijft, ligt de kwaliteit van het experiment bij Kollhoff in haar gecontroleerdheid en ingetogenheid. Kollhoff beproeft in deze periode twee fundamentele standpunten, die met een open en aftastende houding worden onderzocht. Die hebben niet aan zeggingskracht ingeboet.

Ambivalentie

Er zijn ten minste twee competitie-ontwerpen uit de jonge praktijk van Hans Kollhoff waarmee bovengenoemde standpunten kenbaar worden gemaakt. Beide resoneren duidelijk in het latere ontwerp van Piraeus van Kollhoff en Rapp. Het gaat om de inzending uit 1982 voor een nieuw Volkenkundig Museum in Frankfurt, een soort reusachtig aambeeld. Het tweede ontwerp is een voorstel voor een gigantisch woongebouw in Nantes, uit 1987.

Deze intrigerende ontwerpen tonen de productieve ambivalentie die ten grondslag ligt aan de formatieve jaren van Kollhoff. Een ambivalentie tussen het gebouw als een katalyserend object en het gebouw dat zich dienend opstelt als onderdeel van het stedelijk weefsel; een houding die in latere ontwikkeling van zijn oeuvre steeds sterker lijkt te zijn geworden. Gebaseerd op de gedachte dat een gebouw tegelijkertijd contextueel kan zijn én een eigen context kan scheppen. Een gedachte die zijn oorsprong vindt bij Karl Friedrich Schinkel.

Massa

Het begrip 'massa' heeft een centrale rol in het oeuvre van Kollhoff. Zijn kloeke gebouwen staan duidelijk en stevig op de grond. De verhouding tussen open en gesloten helt duidelijk door naar het laatste, waardoor er veel ruimte is voor monumentaliteit en plasticiteit. Dit benadrukt de lichamelijke van het gebouw. Deze interpretatie, die is ingegeven door architectuurhistoricus Julius Posener ¹⁾, maakt dat het gebouw toebehoort aan de concrete wereld van de voorwerpen. In tegenstelling tot de technische wereld van apparaten. Posener stelt dat apparaten angst oproepen, terwijl concrete voorwerpen juist vertrouwen inboezemen. ²⁾ Gebouwen moeten begrijpelijk zijn en bescherming bieden. Dat maakt dat een gebouw behoort tot de alledaagse zaken die ons omringen, als een object dat aanraakbaar is en valt te gebruiken. Daarom moet het stevig zijn, in letterlijke en figuurlijke zin, om veranderingen te kunnen opvangen en om zo verschillend gebruik te kunnen accommoderen. Ook al bestaat een gebouw al lang niet meer uit massief metselwerk, de expressie van de massa blijft zinvol want vertrouwd en beschuttend.

Provocatie

In de *first decade* van Kollhoff is al leesbaar dat alle formele gebaren een hoge mate van coherentie vertonen. In de latere ontwikkeling van zijn werk wordt steeds duidelijker dat alle volumebewerkingen starten vanuit het streven naar soliditeit en samenhang. Gebouwen worden steeds behandeld als ware het een blok 'uit één stuk'. Er wordt nadrukkelijk vermeden dat het gebouw een samengestelde collage vormt, altijd blijft duidelijk dat de grond-

vorm de hoogste prioriteit heeft. Wat nu zo inspirerend is in deze eerste generatie van gebouwen van Kollhoff, waaronder het Museum en Atlanpole, is dat deze premisse nog geen voldongen feit lijkt te zijn. Want in deze periode wordt het solitaire object tegelijkertijd massief gemaakt en bevraged door deze massiviteit te laten wankelen. Het aambeeld in Frankfurt doet direct denken aan de collage van Hans Hollein, het vliegdekschip in een meanderend landschap, maar in dit geval getransformeerd tot een gebouw. En door de dansende torens in Nantes lijkt de zware toren haast nog ongestold.

Al is het ook toegestaan om, waar steeds het contour van het gebouw gerespecteerd blijft, vervolgens op een aantal specifieke punten deze zo belangrijke randen te doorbreken. Dat is terug te zien in het ontwerp voor Atlanpole, waar een gigantisch solitair volume wordt voorgesteld, dat slechts op een aantal dunne kolommen zou moeten rusten. Dit soort ingrepen getuigt van een humoristische lichtvoetigheid. Kenmerkend is de inzet van het raam als formeel element. De raampartijen worden steeds ingezet als bemiddelaars tussen grootschalig naar kleinschalig en ter ondersteuning van de gewenste massiviteit. Zo worden repeterende grids van kleine ramen afgewisseld door een individueel raam dat juist een diep gat maakt, om zo de illusie van massa te ondersteunen. Enorme vliesgevels worden ingezet ter ondersteuning van het grote gebaar, expliciet duidelijk makend dat glas ook een massieve verschijningsvorm heeft, in plaats van enkel een transparante. Hierdoor worden de ramen sterke compositorische elementen, ingezet om monumentaliteit, balans maar ook om frictie op te wekken.

Reflectie

Zo wordt duidelijk dat de provocatie een middel is om tot reflectie te komen. Bij beide projecten lijkt het alsof de massa weliswaar het uitgangspunt is, maar bovenal ook kritisch wordt bevraged. Die bevraging vindt plaats aan de hand van spectaculaire formele vondsten, zoals buigen, plooiën en knikken, die later veel navolging hebben gekregen. Of het tarten van de conventies van stabiliteit, zoals blijkt uit het eerder aangehaalde voorbeeld van de toren aan de Potsdamer Platz. Deze bewerkingen getuigen niet enkel van een scherp observatievermogen, maar bovenal ook van een enorm ontwikkeld vormbesef. Waar in het latere werk gebruik wordt gemaakt van steeds meer formele middelen, waardoor deze balans minder scherp lijkt te worden, werd in deze vroege periode de architectonische samenhang van de gebouwen steeds sterk benadrukt. Het volume kan op een hoop manieren worden bewerkt, maar er zijn ook duidelijke limieten: het begrip van samenhang zal niet doorbroken worden, wel mag ze steeds worden getart.

Noten:

1. 'Dat is architectuur' Sleutelteksten uit de twintigste eeuw, p. 634-637. *De mythe van de constructie en het architectonisch*. Uitgeverij 010, Rotterdam 2001.
2. *The City in the City*, Berlin: a green archipelago. A manifesto (1977) by Oswald Mathias Ungers and Rem Koolhaas with Peter Riemann, Hans Kollhoff, and Arthur Ovasa. Florian Hertweck and Sebastien Marot. Lars Muller Publishers, Zurich 2013.

It is exactly this early work that shows a contagious lust for experiment and questioning, it can also be recognised at the recently celebrated 'first decade' of OMA. Only where the universe of possibilities of OMA remains practically unmeasurable, the quality of the experiment with Kollhoff lies in its controlledness and modesty. In this period Kollhoff is trying two fundamental positions, which are investigated with an open and tentative attitude. They have not lost their value of expression.

Ambivalence

There are at least two competition designs from the young practice of Hans Kollhoff with which the above-mentioned positions are displayed. Both resonate clearly in the later designs of Piraeus of Kollhoff and Rapp. This concerns the entry of 1982 for a new Ethnologic Museum in Frankfurt, a sort of gigantic anvil. The second design is a proposition for a huge residential building in Nantes, of 1987. These intriguing designs reveal the more productive ambivalence that underlies the formative years of Kollhoff. An ambivalence between the building as a catalysing object and the building that takes a serving attitude as part of the urban tissue; an attitude that seems to have grown stronger and stronger in the later development of his oeuvre. Based on the thought that a building can at the same time be contextual and create its own context. A thought that finds its origin with Karl Friedrich Schinkel.

Mass

The concept 'mass' plays a central part in the oeuvre of Kollhoff. His substantial buildings are distinctly and firmly based on the ground. The relation between open and closed clearly leans over to the latter, leaving much space for monumentality and plasticity. This stresses the physicality of the building. This interpretation, which was inspired by architecture historian Julius Posener¹⁾, causes the building to belong to the concrete world of objects. As opposed to the technical world of devices. Posener argues that devices induce fear, whereas concrete objects command confidence.²⁾ Buildings must be understandable and offer protection. Consequently, a building belongs to the everyday goods that surround us; it is an object that is tangible and can be used. Therefore it has to be firm, both literally and figuratively, in order to be able to cope with any changes and to be able to accommodate a variety of uses. Even if the building no longer consists of massive brickwork, the expression of mass remains useful, for it is familiar and gives shelter.

Provocation

In the *first decade* of Kollhoff we can already read that all formal gestures reveal a high degree of coherence. In the later development of his work it becomes more and more clear that all volume manufacturing starts from the ambition of solidity and coherence. Buildings are always treated as if they are a block 'in one piece'. He expressly avoids the impression of the building being a compound collage, it always remains clear that the basic shape has the highest priority. What is so inspiring in this first generation of buildings of Kollhoff's, including the Museum and Atlanpole, is

that this premise seems not yet to be decided. For in this period the solitary object is at the same time made massive and questioned, by making this massiveness stagger. The anvil in Frankfurt immediately reminds one of the collage of Hans Hollein, the aircraft carrier in a meandering scenery, only in this case transformed into a building. And with the dancing towers in Nantes, the heavy tower almost seems not yet solidified.

Even if it is also permitted, where the contour of the building always remains respected, to subsequently break through these so important edges at a number of specific points. This can be recognised in the design for Atlanpole, where a huge solitary volume is presented, that would have to rest on only a number of thin columns. This type of intervention reveals a humorous agility. Characteristic is the use of the window as a formal element. The windows are always used as intermediaries between large-scale and small-scale and in support of the desired massiveness. For instance, repetitive grids of small windows are alternated with an individual window that, by way of contrast, produces a deep hole in order to support the illusion of mass. Huge curtain walls are deployed for the support of the big gesture, to made explicitly clear that glass also has a massive manifestation, instead of just being transparent. By doing so, the windows become strong compositional elements, that are deployed to rouse monumentality, balance, but also friction.

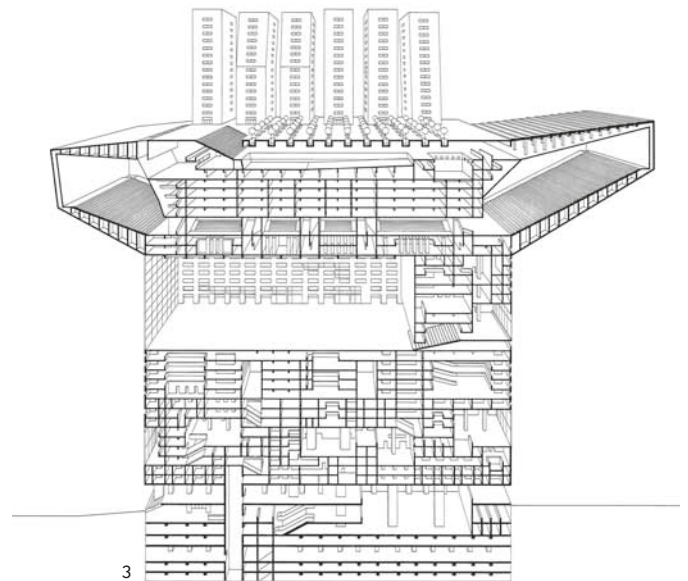
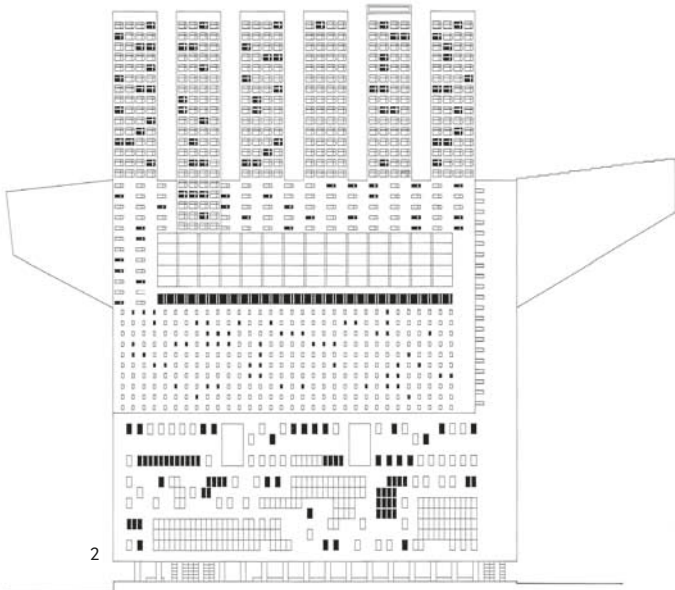
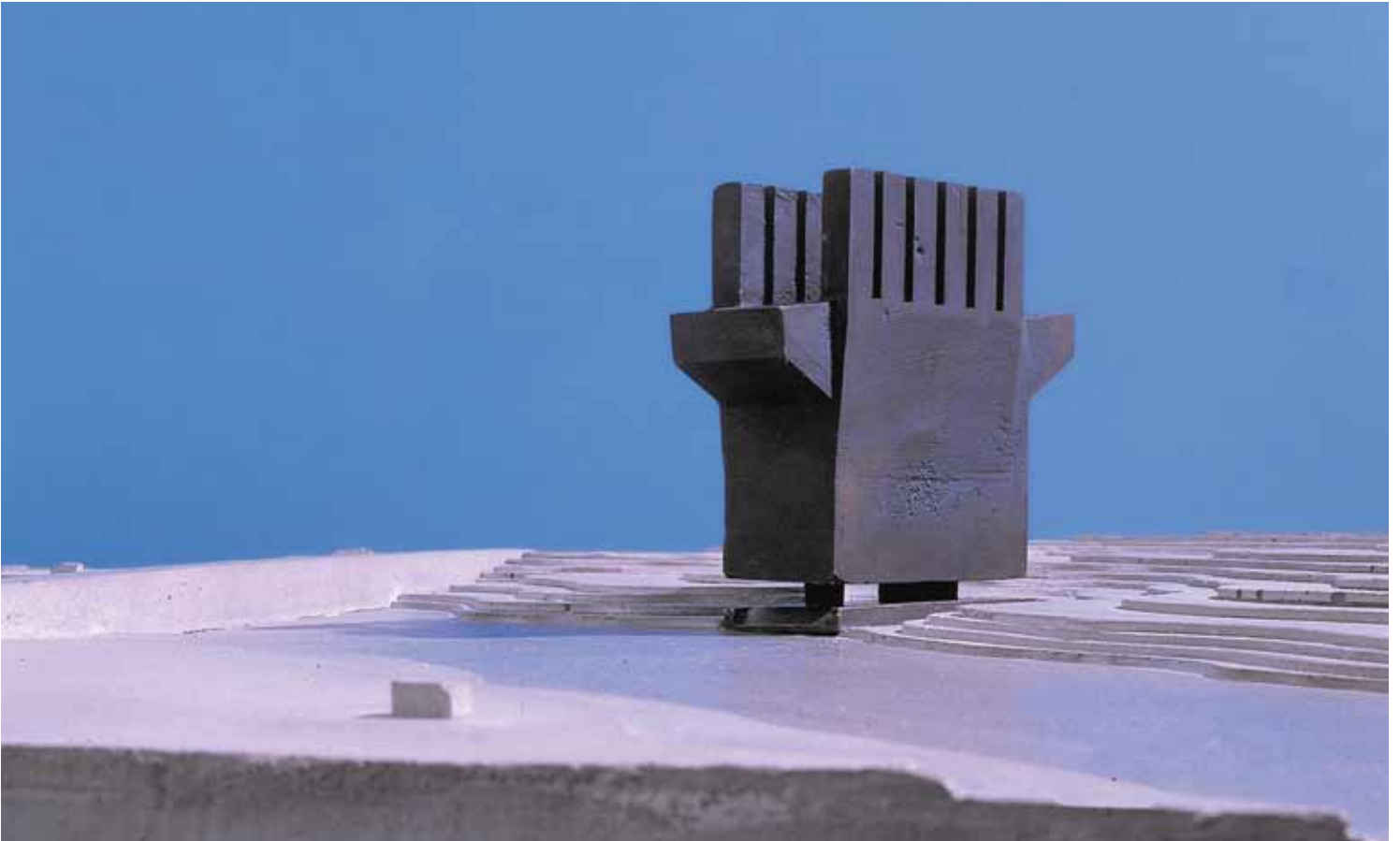
Reflection

This makes it clear that the provocation is a means to reach reflection. In both projects it seems as if the mass is the starting point indeed, but is above all also critically questioned. This questioning is effected going by spectacular formal inventions, such as bends, folds and dents, which have often been copied later. Or by defying the conventions of stability, as appears from the previously mentioned example of the tower at the Potsdamer Platz. These operations not only reveal a sharp observational capability, but also above all a hugely developed sense of shape. Where in the later work use is made of more and more formal means, so that this balance seems to have become less sharp, in this early period the architectonic coherence of the buildings was always strongly stressed. The volume can be processed in numerous ways, but there are also limits: The concept of coherence will not be broken, but it can always be challenged.

Notes:

1. 'This is architecture' Key texts from the twentieth century, p. 634-637. "The myth of construction and the architectural". Publisher 010, Rotterdam 2001.
2. The City in the City, Berlin: a green archipelago. a manifesto (1977) by Oswald Mathias Ungers and Rem Koolhaas with Peter Riemann, Hans Kollhoff, and Arthur Ovaska. Florian Hertweck and Sebastien Marot. Lars Muller Publishers, Zurich 2013.

De provocatie van massa
The provocation of mass

KOLLHOFF ATLANPOLE

- 1 Competitie ontwerp, Nantes 1988, model.
- 2 Competitie ontwerp, Nantes 1988, aanzicht.
- 3 Competitie ontwerp, Nantes 1988, doorsnede.

Beelden: Kollhoff Architekten

KOLLHOFF ATLANPOLE

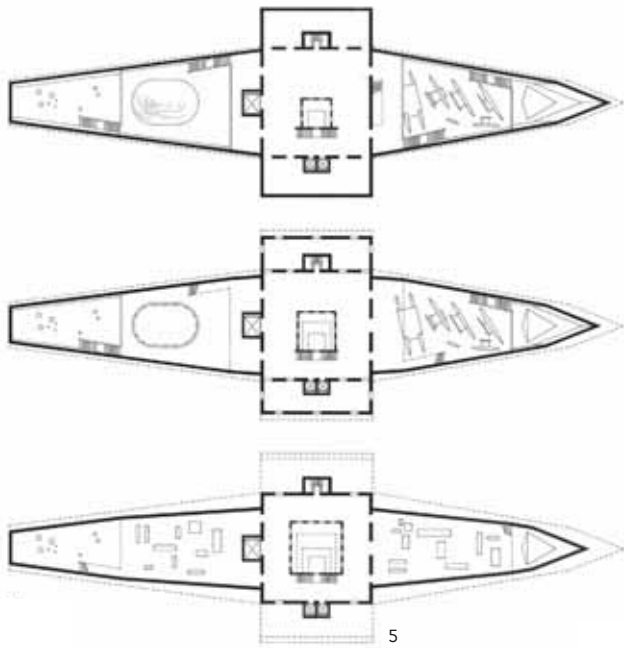
- 1 Competition design, Nantes 1988, model.
- 2 Competition design, Nantes 1988, appearance.
- 3 Competition design, Nantes 1988, cross-section.

Images: Kollhoff Architekten

4

5

6

KOLLHOFF VÖLKERKUNDEMUSEUM

4 Competitie ontwerp, Frankfurt 1982, model.

5 Competitie ontwerp, Frankfurt 1982, plattegrond.

6 Competitie ontwerp, Frankfurt 1982, perspectief.

Beelden: Kollhoff Architekten

KOLLHOFF VÖLKERKUNDEMUSEUM

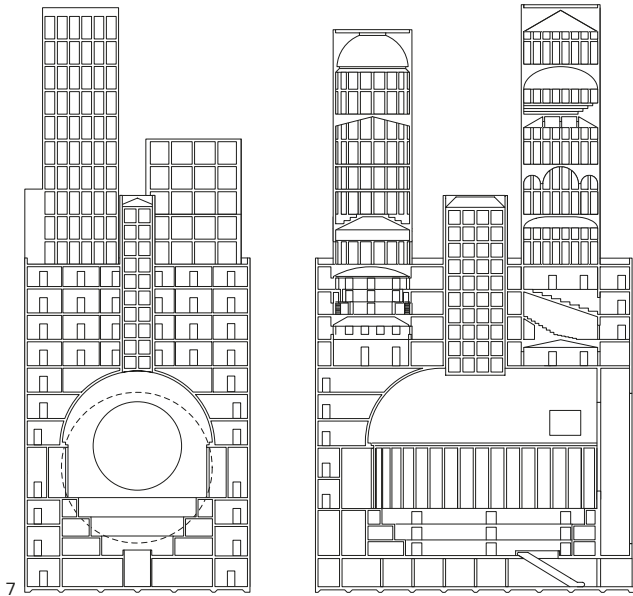
4 Competition design, Frankfurt 1982, model.

5 Competition design, Frankfurt 1982, floor plan.

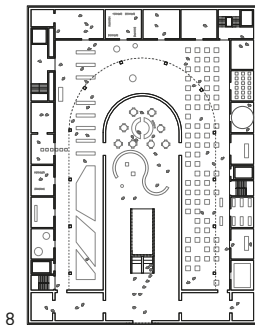
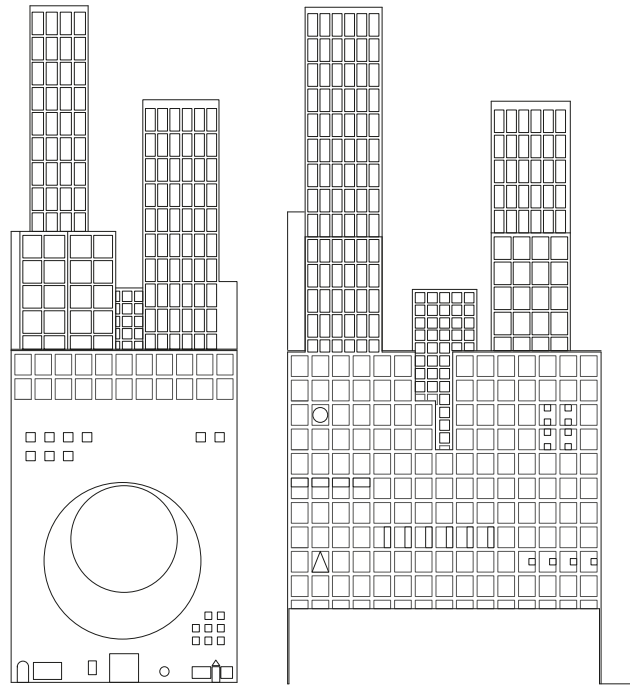
6 Competition design, Frankfurt 1982, perspective.

Images: Kollhoff Architekten

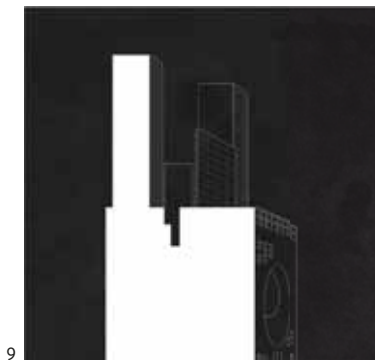
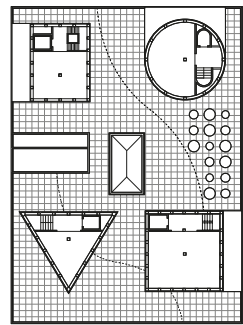
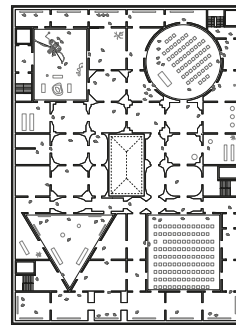
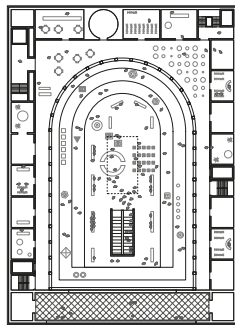
De provocatie van massa
The provocation of mass

7

8

9

MONADNOCK: CHICAGO COMPETITION

- 7 Oculus, Chicago 2016, doorsnede.
  - 8 Oculus, Chicago 2016, plattgronden.
  - 9 Oculus, Chicago 2016, perspectief.
- Beelden: Monadnock*

MONADNOCK: CHICAGO COMPETITION

- 7 Oculus, Chicago 2016, cross-section.
  - 8 Oculus, Chicago 2016, floor plans.
  - 9 Oculus, Chicago 2016, perspective.
- Images: Monadnock*

10

12

11

MONADNOCK: CHICAGO COMPETITION

10 Oculus, Chicago 2016, interieur.

11 Oculus, Chicago 2016, aanzicht exterieur.

12 Oculus, Chicago 2016, exterieur.

Beelden: Monadnock

MONADNOCK: CHICAGO COMPETITION

10 Oculus, Chicago 2016, interieur.

11 Oculus, Chicago 2016, appearance exterior.

12 Oculus, Chicago 2016, exterior.

Images: Monadnock

De provocatie van massa
The provocation of mass

13

MONADNOCK: ATLAS HUIS

13 Atlas Huis, Eindhoven 2016.

14 Atlas Huis, Eindhoven 2016, perspectief.

Tekening: Monadnock

15 Atlas Huis, Eindhoven 2016, façade west.

Foto's: Stijn Bollaert

MONADNOCK: ATLAS HOUSE

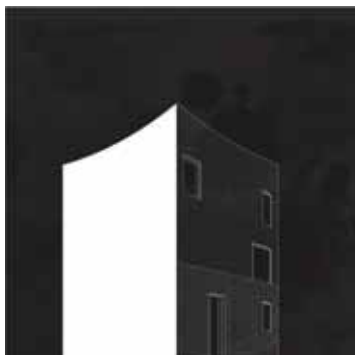
13 Atlas Huis, Eindhoven 2016.

14 Atlas Huis, Eindhoven 2016, perspective.

Drawing: Monadnock

15 Atlas Huis, Eindhoven 2016, façade west.

Images: Stijn Bollaert

14

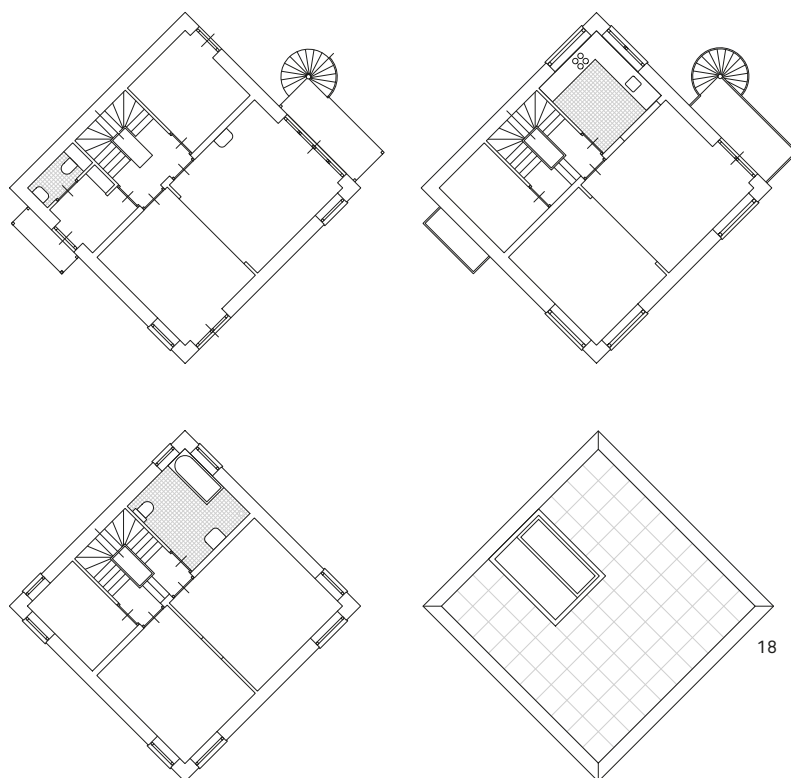
15

16

17

18

MONADNOCK: ATLAS HUIS
16 Atlas Huis, interieur.
17 Atlas Huis, detail hoek.
18 Atlas Huis, plattegronden.
Foto's: Stijn Bollaert

MONADNOCK: ATLAS HOUSE
16 Atlas House, interior.
17 Atlas House, detail angle.
18 Atlas House, floor plans.
Images: Stijn Bollaert

‘Als asperges uit het gras’^{*}

‘Like asparaguses from the grass’^{*}

Jacq. de Brouwer

In de economische druk om iets te ontwerpen dat optimaal is in alle aspecten van bouwbaarheid, verhuur- of verkoopbaarheid, schuilt het gevaar dat dit resulteert in slechts doosvormige volumes gedecoreerd met een verpakking naar keuze. Dit alles de context ontkennend waarin gaat worden gebouwd. Kollhoff toont met het bouwblok Piraeus hoe we met historisch besef en uiterst zorgvuldig vakmanschap - in de meest brede zin van ons vak - andere wegen in ogeschouw moeten nemen. Met zowel conventionele als traditionele middelen en een zekere radicaliteit is op het hoogste stedenbouwkundige schaalniveau een sculpturale solitair gerealiseerd die op eigentijdse wijze refereert aan de oorspronkelijke havenarchitectuur. Kollhoff heeft aandacht voor het materiaalgebruik op de allerkleinste schaalniveaus, zoals bijvoorbeeld het houten schrijnwerk rond de dubbelhoge entrees. Zo is er een Amsterdams woongebouw ontstaan dat rust, herkenning en geborgenheid uitstraalt. Een sculpturale solitair met een familiair gezicht.

The economic pressure to design something that is optimal in all aspects of buildability, let-ability or saleability, carries a risk that this may result in only box-shaped volumes decorated with a packaging of one's choice. All this denying the context in which it will be built. With the building block Piraeus Kollhoff shows how, with historical awareness and highly accurate skill in the widest sense of our craft, we have to consider other ways.

With both conventional and traditional means and a certain radicality a sculptural solitaire has been realized at the highest urban development scale-level that refers to the original harbour architecture in a contemporary manner. Kollhoff pays attention to the use of materials at the very smallest scale-levels, such as for example the wooden joiner's work round the double-high entrance. In this manner an Amsterdam residential building has arisen that emanates serenity, recognition and security. A sculptural solitaire with a familiar face.

Woongebouw Piraeus: verfijningen tot op de kleinste schaalniveaus. Foto: Schwendiger & Büttner

^{*} Quote van collega Felix Claus tijdens een persoonlijk contact met de auteur over het project Cenakel.

Housing building Piraeus: Refinements up to the smallest scale levels. Image: Schwendiger & Büttner

^{*} Quote of colleague Felix Claus during a personal meeting with the author about the Cenakel project.

Als asperges uit het gras

Like asparagus from the grass

Piraeus is in de basis een negentiende-eeuws bouwblok met een bouwvolume van 170 bij 60 meter dat morfologisch is getransformeerd door vele (op kwaliteit gebaseerde) ingrepen. Deze ingrepen zijn op verschillende schaalniveaus. Zo is het archetypische bouwblok gemodelleerd door de inpassing van een oud havengebouwtje. De hoogtecontour is aangepast om de belichting van woningen en hoven te verbeteren. De detailleringen zijn elegant en hebben een subtiele verwijzing naar Amsterdamse Schoolgebouwen. Grote delen van de gevel zijn te openen om connecties te maken met een aanliggend parkje en het water rond het KNSM-eiland.

Het Cenakel

In het werk van ons bureau Bedaux de Brouwer Architecten spelen geschiedenis, context en detaillering ook een grote rol. Als voorbeeld het project het Cenakel, dat in Tilburg werd gerealiseerd. Voorafgaand aan het ontwerp was er een zorgvuldige studie van de geschiedenis, van het gebouw, de gebruikers, de plek en de betekenis voor de stad. De geschiedenis van het Cenakel gaat terug tot 1907. Het gebouw werd in 1908 in gebruik genomen door de 'Congregatie van onze Lieve Vrouw der afronding in het Cenakel', een in 1822 in Frankrijk opgerichte kloosterorde. De organisatie stelde zich tot doel een verbreding van de christelijke overtuiging onder vrouwen uit alle rangen en standen van de maatschappij. Deze missie was een succes tot in de jaren vijftig van de vorige eeuw. Rond 1970 werd het gebouw overgedragen aan de gemeente Tilburg, die het liet dienen als onderdak voor het conservatorium en de dansacademie. Deze periode is niet bevorderlijk gebleken voor de conditie van het gebouw.

De opgave en de strategie

De gemeente Tilburg benaderde in 1996 Woningbouwcoöperatie De Woonstad met de vraag of zij kans zag om het monumentale deel van het voormalig klooster respectvol te renoveren. Dit in ruil voor de mogelijkheid om een deel van het kavel voor de bouw van (sociale) woningbouw te benutten. Bedaux de Brouwer Architecten kreeg opdracht om het klooster te renoveren en het woningbouwprogramma te ontwikkelen en te ontwerpen. De kaart van Tilburg laat zien dat rond de locatie van het Cenakel twee stedenbouwkundige invloedsferen elkaar raken: aan de zuidzijde is er een uitloper van het groene buitengebied van Midden-Brabant, aan de noordzijde bevinden zich stadswijken met reguliere verkavelingen. In de stadswijken oriënteren de gevels zich op de wanden van straten en pleinen. In het groene buitengebied hebben gebouwen een meer autonome positie.

Een belangrijke stap in het ontwerpproces is de beslissing geweest om het Cenakel niet te zien als een plek die zou kunnen worden opgenomen in de stedenbouwkundige structuur van de aanliggende wijken, maar dat in het ontwerp het contrast tussen stad en buitengebied zou worden opgezocht. De ambitie werd om het gebouw weer een autonome positie te geven ten opzichte van de aanliggende stad. De volgende stap ligt dan voor de hand: het terugbrengen van de parkachtige context rond het klooster. Niet karakteristieke opstallen, beplantingstypologieën en parkeerterreinen zijn verwijderd om plaats te maken voor een groene entourage. Om de parkachtige sfeer rond het klooster te respecteren is gekozen om de 'voetafdruk' van de nieuwbouw in de tuin te beperken tot een minimum.

Lineaire gebouwstructuur

Het klooster van het Cenakel is te omschrijven als een liggende lineaire gebouwstructuur. Een zeer grote gevellengte is gecombineerd met een zeer geringe bouwdiepte. Maquettetudies toonden destijds aan dat de opname van het beoogde woonprogramma in één toren een te corpulent gebouw zou gaan opleveren ten opzichte van het ranke, liggende kloostervolume. Er is gekozen om het liggende lineaire element (het klooster) te combineren met twee nieuwe, staande lineaire elementen (de torens). Feitelijk ontstaat er zo een drie-eenheid van lineaire gebouwtypes, één in liggende positie, twee fier overeind.

Bij aanvang van de opdracht zijn er uitvoerige maquettetudies gedaan. De maquettefoto toont de strategische en stedenbouwkundige ambities. Het achterliggende Leijpark (verbeeld met een pannenspons) pakt om het Cenakelklooster heen en meldt zich daarmee visueel aan de Kempenbaan, de zuidoostelijke toegang tot de stad.

Het woningbouwprogramma wordt gestapeld. Bij een zogenoemde twee-spanner (twee woningen per bouwlaag) zijn alle woningen optimaal georiënteerd op zon en uitzicht. Het voormalig klooster keert terug in zijn oorspronkelijke groene en representatieve setting. Twee ranke objecten (verbeeld met lucifers in Rotring inkt) markeren de overgang tussen het landschap en de stad en vormen een poort aan de stad. Collega Felix Claus noemde ze bij een reflectie 'als asperges uit het gras'.

De meest voor het plan bepalende beslissing is gemaakt op basis van de 'palmtop' maquette. Doordat alle bewegingen van en naar de torens zich via gebogen routes afspelen, werd duidelijk dat deze 'zwarte lamellen in het landschap' over een grote mate van zeggingskracht beschikken. Besloten is om de architectuur diepgaand te versoberen en bij de uitwerking een vergaand minimalisme te betrachten.

Respect en zichtlijnen

Het voormalige kloostergebouw is met respect voor de monumentale waarde gerenoveerd. Het is ingevuld met een groot aantal stijlvolle dubbelhoge lofts. De kapel heeft een culturele bestemming gekregen. De parkoppervlakte rond het klooster is gemaximaliseerd en de voetafdruk van het nieuwe huisvestingsprogramma is tot de ondergrens geminimaliseerd. Geparkeerd wordt er langs en tegen een tuinmuur die buiten het zicht van de gebouwen ligt en, als een accolade, het park afschermt van de drukte van de achterliggende wegen.

Plint, lijf en kroon

De in de zestiger en zeventiger jaren gebouwde flats hebben hoogbouw in Tilburg een negatief imago gegeven. Bij deze gebouwen is het gevelbeeld van één woning vele malen herhaald, zowel in de breedte als in de hoogte van het gebouw. Om te laten zien dat hoogbouw ook anders kan, is bij de Cenakeltorens de ambitie geweest om het totaalbeeld van het object, als gebouwde entiteit, krachtiger leesbaar te maken dan een strikte stapeling van woningen. Er is gebruik gemaakt van een klassieke beeldtaal van plint, lijf en kroon. De kroonlijst is aan de bovenzijde afgeschuind: als periscopen zijn de gevels naar het Brabantse landschap geopend. De gevels zijn in een bronskleurige steen gemetseld (type 'Alt Berlin') en ton-sur-ton voorzien van kozijnkleuren. Hiermee wordt de sculpturaliteit van de lamellen ondersteund.

Piraeus is in its essence a nineteenth-century building block with a building volume of 170 by 60 metres that was transformed morphologically by many operations (based on quality). These operations were effected at various scale levels. For instance, the archetypal block of houses has been modelled by fitting in an old harbour building. The height outline has been adjusted to improve the lighting of houses and yards. The applications of details are elegant and display a subtle reference to Amsterdam school buildings. Large parts of the façade can be opened to make a connection with an adjacent park and the water around the KNSM island.

The Cenakel

In the work of our office Bedaux de Brouwer Architects history, context en detailing also play a great part. An example is the project the Cenakel, which was realised in Tilburg. Previous to the design we made a careful study of the history, of the building, its users, its place and its significance for the city. The history of the Cenakel dates back to 1907. The building was first occupied in 1908 by the 'Congregation of Our Lady of the Conclusion in the Cenakel', a monastic order established in France in 1822. It was the aim of the organisation to broaden the Christian conviction among women of all walks of life in society. This mission was a success until in the 1950s of last century. Around 1970 the building was passed on to the municipality of Tilburg, which made it serve as an accommodation for the Academy of Music and the Dance Academy. This period has appeared not to be beneficial to the condition of the building.

The assignment and the strategy

In 1996 the municipality of Tilburg approached housing association De Woonstad with the question if it was possible to renovate the monumental part of the previous monastery in a respectful manner. This in exchange for the possibility to utilise a part of the plot for the building of (council) housing.

Bedaux de Brouwer Architecten received the assignment to renovate the monastery and to develop and design the housing programme.

The map of Tilburg shows that around the location of the Cenakel two ranges of influence of urban development touch each other: On the south side there is the tail end of the green outer area of Middle Brabant, on the north side there are city quarters with regular allotments. In the city quarters the façades are facing the walls of the streets and squares. In the green outer area buildings have a more autonomous position.

An important step in the design process has been the decision not to consider the Cenakel as a place that might be included in the urban development structure of the adjacent quarters, but that the contrast between city and outer area would be searched for in the design. To give the building an autonomous position again relative to the adjacent city became the new ambition.

The next step is a logical conclusion: Bringing back the parklike context around the monastery. Uncharacteristic erections, planting typologies and parking areas have been removed to make place for a suitable green entourage. To respect the parklike atmosphere around the monastery we have chosen to restrict the 'footprint' of the building of new constructions in the garden to a minimum.

Linear structure of buildings

The monastery of the Cenakel can be described as a horizontal linear building structure. The very lengthy façade has been combined with a slight building depth. Studies of scale models showed at the time that incorporating the intended housing programme in one tower was going to produce too stout a building relative to the slender, horizontal volume of the monastery. We have chosen to combine the horizontal linear element (the monastery) with two new, vertical linear elements (the towers). Actually, in this manner the trinity of linear building types arises, one in a horizontal position, two proudly on end.

At the onset of the assignment exhaustive studies of scale models were carried out. The photograph of the scale model shows the strategic and urban development ambitions. The Leijpark behind it (depicted by a scouring pad) folds itself around the Cenakel monastery and so visually approaches the Kempenbaan, the south-east access to the city.

The housing programme is piled up. In the so-called two-spanner (construction of two houses per building layer) all houses are optimally oriented towards sun and view. The previous monastery returns to its original green and representative setting. Two slender objects (depicted with matches in Rotring ink) mark the transition between the scenery and the city and form a portal to the city. In his reflection colleague Felix Claus referred to them as 'like asparagus from the grass'.

The decision that was most decisive for the plan was made on the basis of the 'palmtop' scale model. Because all the movements from and to the towers occur via bent or curved routes, it became clear that these 'black slats in the landscape' dispose of a large degree of expressiveness. It was decided to sober up the architecture to a great extent and to observe a far-reaching minimalism in the elaboration.

Respect and visibility lines

The previous monastery building has been renovated with respect for its monumental value. It has been filled in with a large number of stylish double-high lofts. The Chapel has received a cultural destination. The park surface around the monastery has been maximised and the footprint of the new housing programme was minimised to the lower limit. Parking is done along and against a garden wall that lies outside the view of the buildings and as an accolade protects the park from the bustle of the roads behind it.

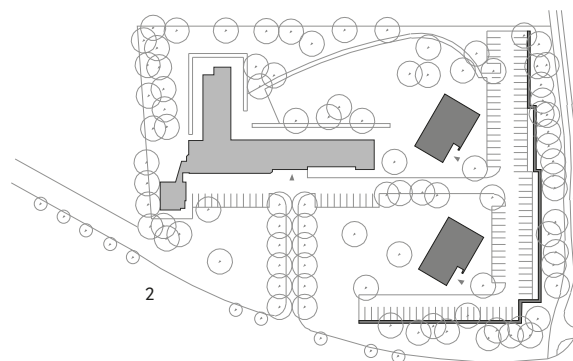
Plinth course, body and cornice

The towers, that were built in the 60s and 70s, gave high-rise buildings in Tilburg a negative image. In these buildings the picture of the façades of one house was repeated many times, both in width and in height. To demonstrate that high-rise building can be done differently, it has been our ambition with the Cenakel towers to make the total picture of the object, as a built entity, more powerfully readable than the strict piling up of houses. We made use of a classic picture language of plinth course, body and cornice. The cornice is slanting at the top: like periscopes the façades are opened up towards the Brabant scenery. The façades were built in a bronze-coloured brick (type 'Alt Berlin') and provided with ton-sur-ton casing colours. In this manner the sculptural characteristic of the slats is supported.

Als asperges uit het gras
Like asparagus from the grass

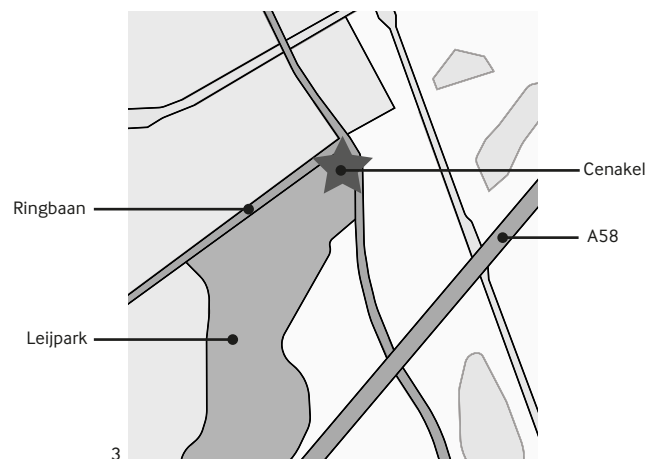
1

2

- 1 De maquettefoto toont de strategische en stedenbouwkundige ambities.
- 2 Situatie gerenoveerde klooster en beide torens.
- 3 Rond de locatie van het Cenakel raken twee stedenbouwkundige invloed-sferen elkaar: aan de zuidzijde een uitloper van het groene buitengebied van Midden-Brabant; aan de noordzijde stadswijken met reguliere verkavelingen.
- 4 Er is gekozen om het klooster als liggend lineair element te combineren met twee torens: twee staande lineaire elementen. Foto: Kim Zwarts

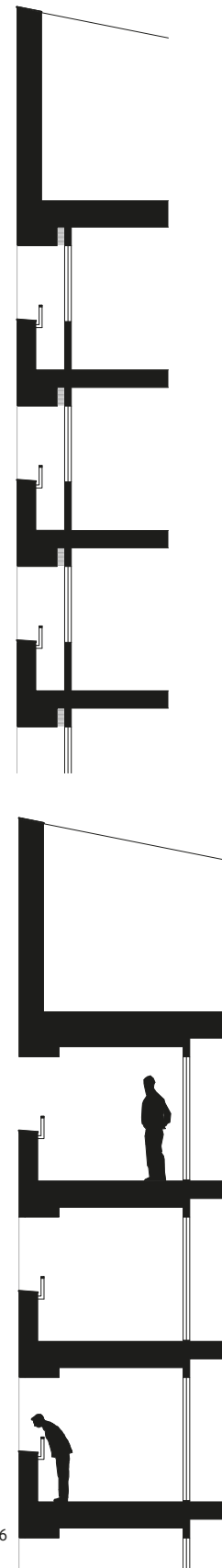
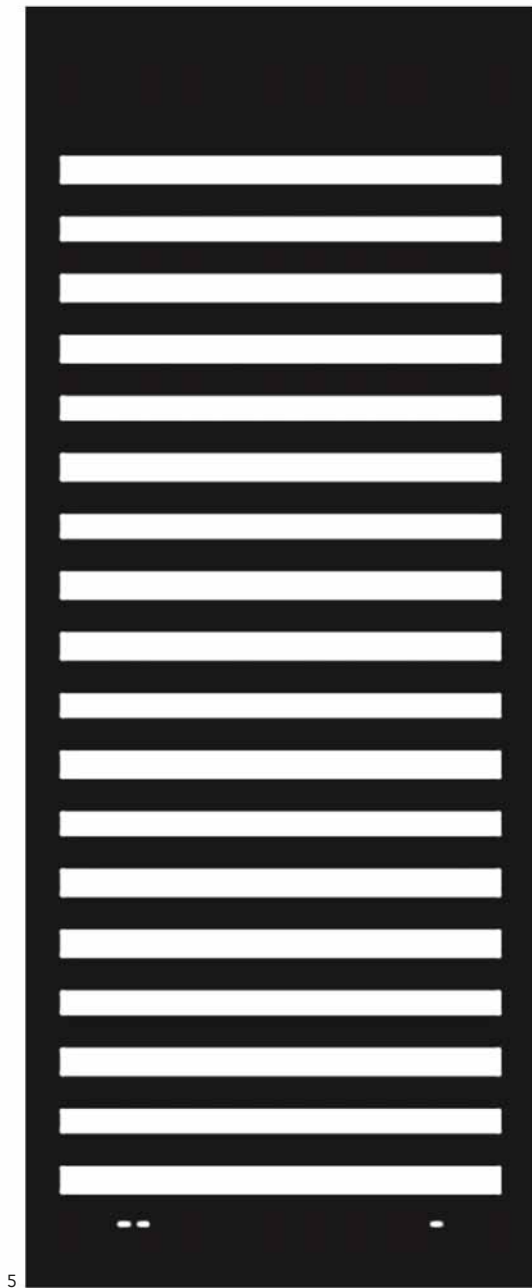
- 1 The photograph of the scale model shows the strategic and urban development ambitions.
- 2 Situation renovated convent and the two towers.
- 3 Around the location of the Cenakel two influential atmospheres of Urban development touch each other: On the south side the tail end of the green outer area of middle Brabant; on the north side city quarters with regular allotments.
- 4 The architect chose to combine the monastery as a horizontal linear element with two towers; two vertical linear elements. Image: Kim Zwarts

3

Als asperges uit het gras
Like asparagus from the grass

-
- 5 Opbouw torens: plint, lijf en kroon.
  - 6 Doorsnede van de gevel.
  - 7 Het voormalige klooster is met respect voor de monumentale waarde gerenoveerd. *Foto: Kim Zwarts*
-
- 5 Construction towers: base, body and top.
  - 6 Cross-section of the façade.
  - 7 The previous monastery building was renovated with respect for its monumental value. *Image: Kim Zwarts*

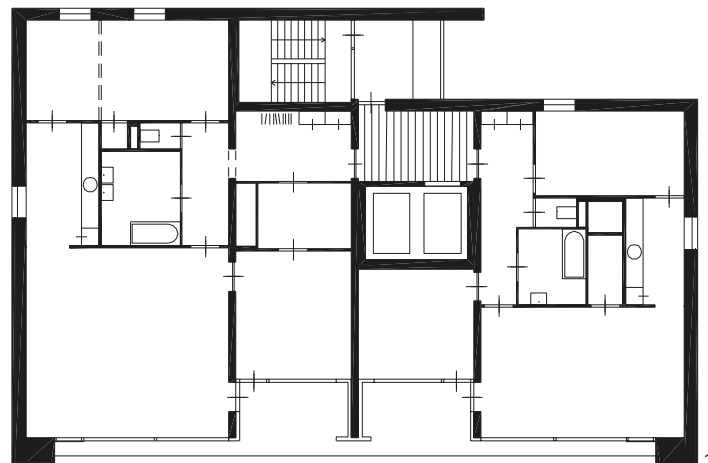
7

Als asperges uit het gras
Like asparagus from the grass

9

10

8 De opdracht was om het klooster Cenakel te renoveren en een woningbouwprogramma te ontwikkelen. *Foto: Kim Zwarts*

9 Bij de nieuwbouw is grote aandacht besteed aan de woonkwaliteit. Woonkamers, aangrenzende balkons en slaapkamers liggen aan de landschappelijke (zuid)zijde. *Foto: Kim Zwarts*

10 Plattegrond appartementen in de torens Cenakel.

8 The assignment was to renovate the Cenakel monastery and to develop a housebuilding programme. *Image: Kim Zwarts*

9 In the new buildings much attention was paid to the living quality. Living rooms, adjacent balconies and bedrooms lie on the landscape (south)side. *Image: Kim Zwarts*

10 Floorplan apartments in the Cenakel towers.

De Schoot van de Stad

The Lap of the City

Floris Cornelisse

Halverwege mijn studie Bouwkunde belandde ik tijdens het tweejaarlijkse International Design Seminar van de TU Delft in een voordracht van Hans Kollhoff. Een grote hoeveelheid dia's in zwart-wit wisselde elkaar af. In een rap tempo werden beelden getoond van de stad Berlijn. Niet van de metropool zoals we die kennen, maar van wat ook wel 'de achterkant van de stad' zou kunnen worden genoemd: het onontgonnen terrein waar de gehavende toestand van de grootstad zich toonde.

De beelden vormden een exposé van *gemauerte Hauswände* rond kale, lege plekken nabij de Mietskasernen in de stad. Huizenhoge brandmuren werden, in opwachting van nieuwe burens, in een precieze schikking gefotografeerd tot een versteend decor. Hier werd niet de stad van morgen opgeroepen, maar werd Berlijn geportretteerd als *terra incognita*, als een stedelijk figuur van opengevallen ruimtes, begrensd door onbewoonde opstanden.

Halfway my architectural study, during the biennial International Design Seminar of the TU Delft, I found myself in a presentation by Hans Kollhoff. A large quantity of slides in black and white alternated with each other. At a rapid speed images of the city of Berlin were shown. Not of the metropolis as we know it, but of what might be called 'the backside of the city': the virgin territory where the tattered condition of the metropolis showed itself.

The images formed a statement of *gemauerte Hauswände* around bare, empty spots near the Mietskasernen in the city. Towering firewalls were photographed in a precise arrangement as a fossilised setting, while awaiting new neighbours. Here not the city of tomorrow was presented; Berlin was portrayed as a *terra incognita*, as an urban composition of vacant spaces, bordered by uninhabited constructions.

Gemauerte Hauswände in Berlijn.

Gemauerte Hauswände in Berlin.

De Schoot van de Stad The Lap of the City

De zeggingskracht van de Berlijnse brandmuren heeft me na deze lezing van Kollhoff niet losgelaten. De beelden roepen een abstractie op van een monolithische stad waarbij de focus ligt op de dromerige leegte tussen het massief van de gebouwen.

De opgaande muren vormen een stenen contramal van het menselijk toneel: even open als gesloten, even concreet als geheimzinnig. Het beeldverslag van Kollhoff kan daartoe worden gezien als een roep op de tussenruimte en maakt ons duidelijk dat wat niet gezegd wordt, even belangrijk is als wat wel wordt gezegd. Het appelleert, in zijn abstractie, aan de stoffelijke kwaliteit van de stad: een thema dat onmiskenbaar zijn invloed heeft gehad op onze eigen architectuurpraktijk.

Postuur en patina

Met een reeks gipsmodellen wil ik uitdrukking geven aan de intrinsieke soliditeit van zes bouwprojecten van het eigen bureau Happel Cornelisse Verhoeven. Het brengt de gebouwen terug tot hun initiële postuur en *font de teint*, een zachte patina die illustratief is voor de grondtoon van het project. In hun compositorische geslotenheid worden narratieve verwijzingen uitgesloten en zijn constructie, materiaal en detail tot stolling gebracht. Tezamen gaan de projecten op in hun directe omgeving, zich voegend in het grotere idee van de gemeenschappelijke tussenruimte: 'in de schoot van de stad'.

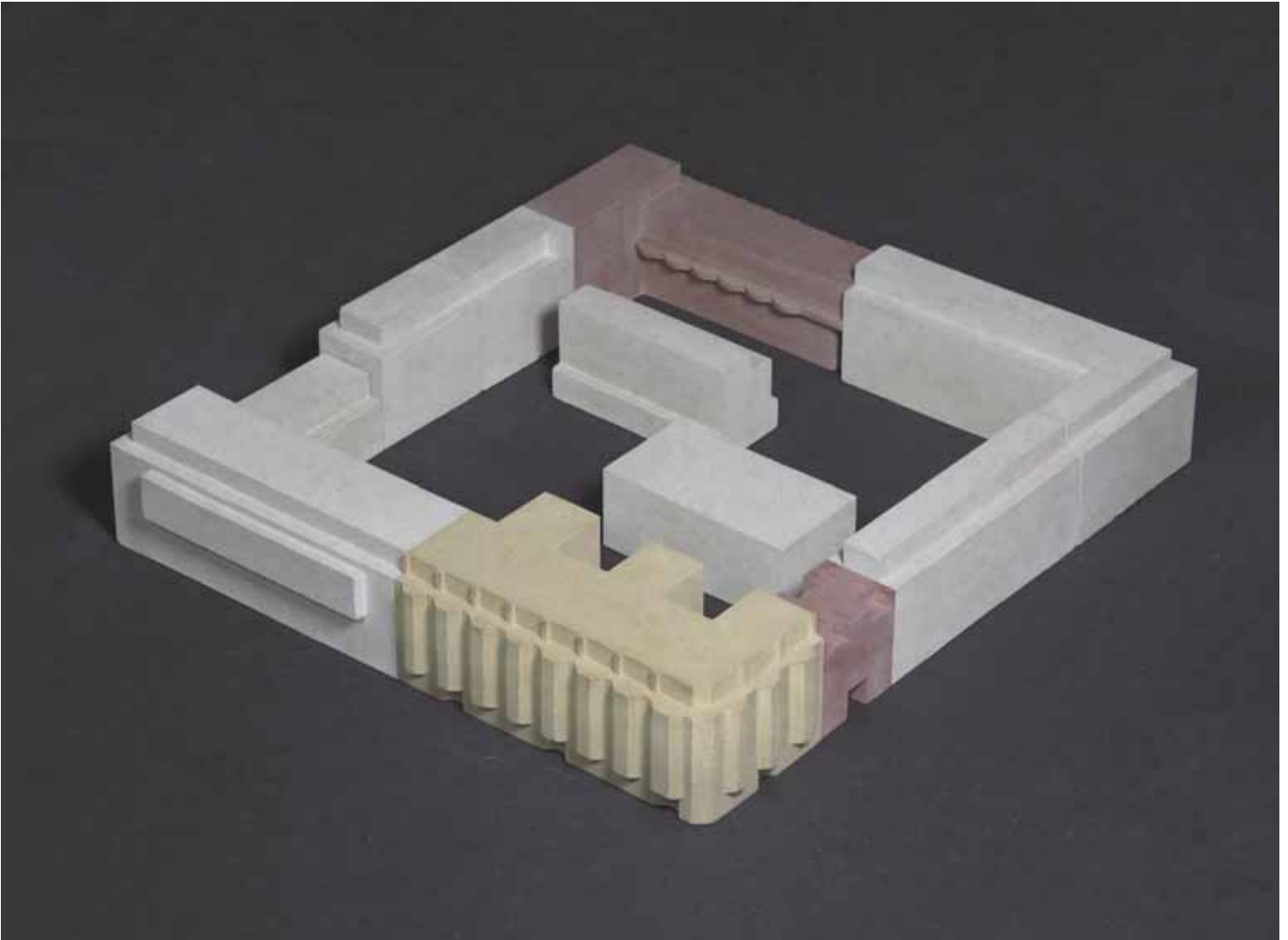
The expressiveness of the Berlin firewalls has never left me after this lecture of Kollhoff. The images raise an abstraction of a monolithic city in which the focus lies on the dreamy emptiness between the massiveness of the buildings. The towering walls form a brick contra-mould of the human stage: just as open as it is close, just as concrete as it is mysterious. In this respect the report of Kollhoff can be considered as a cry for attention for the inter-spaces and makes clear to us that what is not said is just as important as what is said. It appeals, in its abstraction, to the material quality of the city: a theme that has undeniably had its influence on our own architects' practice.

Shape and patina

With a series of gypsum scale models I wish to express the intrinsic solidity of six building projects of our own practice Happel Cornelisse Verhoeven. It reduces the buildings to their initial shape and *font de teint*, a soft patina that is illustrative for the keynote of the project. In their compositional closeness narrative references are excluded and construction, material and detail have been solidified. Together the projects merge into their immediate surroundings, conforming to the greater idea of the common interspace: 'in the lap of the city'.

Tafereel van opgevalen ruimtes, begrensd door onbewoonde opstanden.
An urban picture of vacant spaces, bordered by uninhabited erections.

CADIX, ANTWERPEN (2012-2017)

Ten noorden van het stadscentrum van Antwerpen ligt de voormalige havenwijk Cadix. Deze stadsbuurt is ontstaan in de negentiende en begin twintigste eeuw en bestaat uit een heterogene blokstructuur van pakhuizen, depots, kazernes en rijwoningen. Midden in het gebied zijn twee hoekgebouwen en een poortgebouw ontworpen met in totaal zestig woningen, een parkeergarage en een kinderdagverblijf. Beide woonblokken liggen diametraal ten opzichte van elkaar en hebben een monolithische uitstraling om het hoekmotief binnen de wijk kracht bij te zetten. Het erkergebouw wordt uitgevoerd met een gele baksteen van Scheldeklei en speelt in op de streekeigen *schippersarchitectuur* van de wijk; een fenomeen waarbij eenvoudige havenbaronnen hun pakhuizen met goedkope, gele scheldestenen lieten bouwen omdat een rode, ijzerhoudende steen te kostbaar werd bevonden. Het gehele woongebouw wordt orthogonaal gemetseld met afgeschuinde erkerwangen in een loodrechte vertanding. Het naastgelegen poortgebouw geeft toegang tot een binnenhof waarbij de deuren en doorgangen worden gedetailleerd met lokale boogmotieven.

CADIX, ANTWERP (2012-2017)

North of the city centre of Antwerp lies what used to be the harbour quarter of Cadix. This city quarter arose in the 19th and early 20th century and consists of a heterogeneous block structure of warehouses, stores, barracks and terraced houses. In the middle of the area two corner buildings and a gateway building were designed with a total of sixty houses, parking garage and a day nursery. The two residential blocks lie diametrically opposite to each other and have a monolithic character in order to reinforce the corner theme within the quarter. The bay building is finished in a yellow brick of Schelde-clay and responds to the quarter's *skippers' architecture* that is characteristic to the region; a phenomenon in which simple harbour barons had their stores built in cheap, yellow schelde-bricks, because a red, ferriferous brick was found too costly. The entire residential building is orthogonally built in brick with slanting bay-cheeks in a perpendicular toothing. The adjacent gate building provides access to the inner yard where the doors and entrances are detailed with local arch motives.

De Schoot van de Stad The Lap of the City

BUURSCHAP DE BLOKSKENS, ZANDHOVEN (2008-2017)

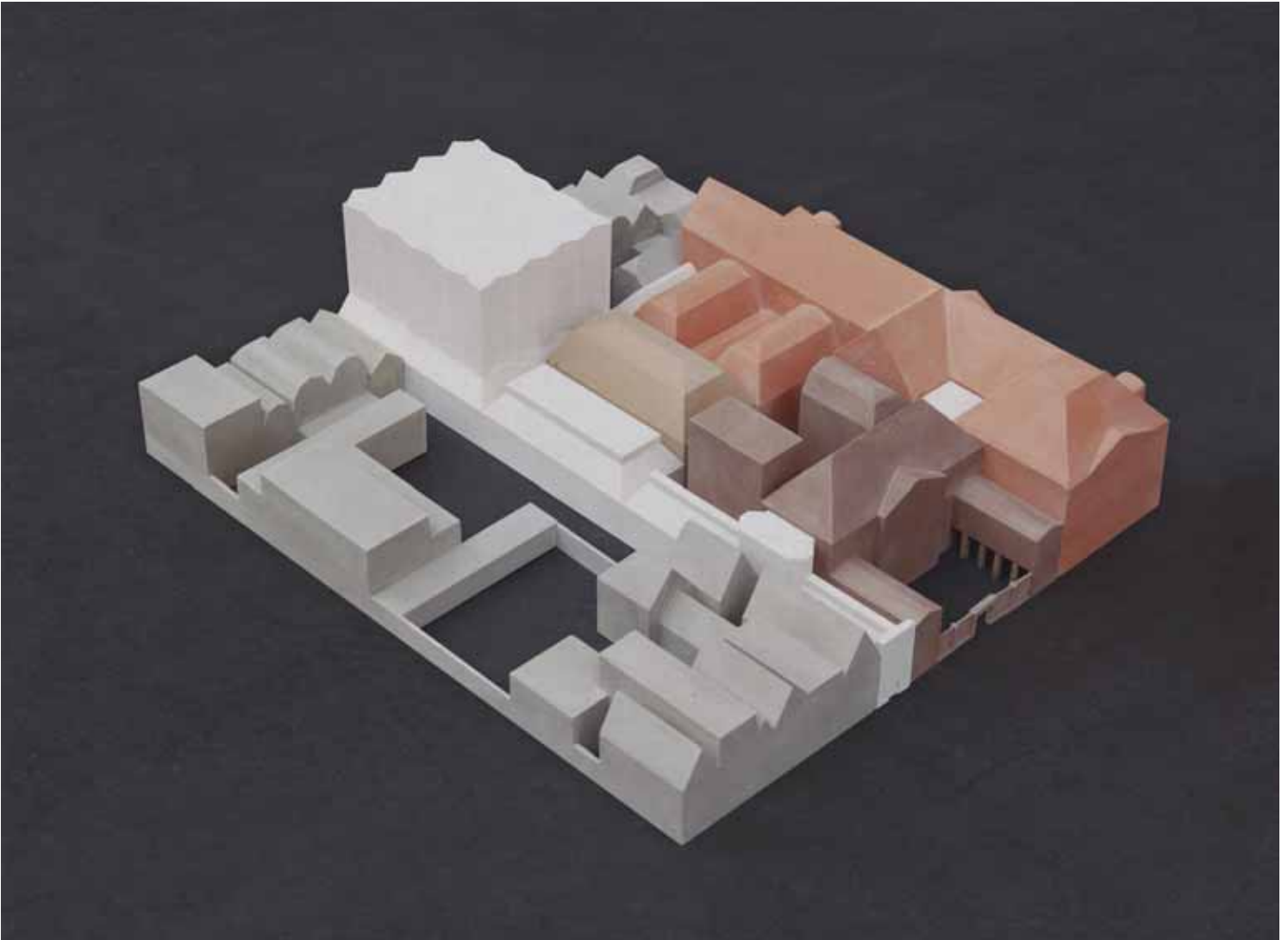
Het monument 'De Blokskens' bestaat uit een rij arbeiderswoningen en een parallel geplaatst schuurtje uit 1842. Het ensemble voorzag in een eenvoudig onderkomen voor de behoeftigen van het dorp Zandhoven. Het ontleent een monumentale status aan de relatief goed bewaarde details. In het plan wordt het monument gerenoveerd en zijn drie nieuwe woonblokjes toegevoegd die in maat en schaal aansluiting zoeken bij de lineaire schikking van het monument. Een van de blokjes 'annexeert' het bestaande schuurtje waarbij de voormalige kop- en langsevels worden ingeboet in het nieuwe silhouet. Een motief dat werkt als architectonische *petitesse*: een klein commentaar op het grotere geheel waarbij heden en verleden op dezelfde as worden gezet. Om dit contrast verder te nuanceren, wordt in de architectuur een streekeigen vertaling gemaakt van het monument: zadeldak, dakkapel en nokkam vormen opgeteld een drie-eenheid die oud en nieuw laat versmelten tot het collectieve woondomein 'Buurschap de Blokskens'.

HAMLET THE BLOKSKENS, ZANDHOVEN (2008-2017)

The monument 'De Blokskens' consists of a row of labourers' cottages with parallel sheds dating back to 1842. The ensemble provided in homely housing for the poor of the village of Zandhoven. It derives a monumental status from its relatively well-preserved details. In the plan the monument is renovated and three new housing blocks have been added that seek to connect to the linear arrangement of the monument in size and scale.

One of the blocks 'annexes' the existing shed where the former front and side façades are absorbed in the new outline. A motive that has the effect of an architectural *petitesse*: a modest comment on the larger whole, where present and past are placed on the same axis. To nuance this contrast further, a regional translation of the monument is made in the architecture: saddle roof, dormer window and ridge construction form a trinity that make old and new merge into the collective residential domain 'Buurschap de Blokskens'.

MUSEUM DE LAKENHAL, LEIDEN (2013-2018)

Museum De Lakenhal is sinds 1874 het museum voor kunst, kunstnijverheid en geschiedenis van de stad Leiden en gevestigd in de monumentale 'Laecken-Halle' uit 1641 van stadsarchitect Arent van 's-Gravesande. Het museum bestaat uit een rijk palet van gebouwdelen uit verschillende tijden, met ieder een eigen grondtoon en karakteristiek. Het uitgangspunt voor de restauratie van het complex is het aanbrengen van een balans tussen deze tijdlagen. Daarbij wordt het principe van *eenheid in verscheidenheid* gebruikt om de oriëntatie en kunstbeleving ruimtelijk te verbeteren.

Een van de belangrijkste ingrepen in het hart van het ensemble is het vrijspelen van de voormalige 'Achterplaats'. Deze exterieure ruimte krijgt een glazen overkapping en vormt de centrale oriëntatieruimte van het museum. Hiervandaan zijn de verschillende gebouwdelen zichtbaar en toegankelijk. Sporen van bijna 375 jaar bouwgeschiedenis worden daarbij niet uitgewist, maar juist getoond. Aan de westzijde van het bestaande complex wordt een nieuw bouwvolume toegevoegd dat zich telescopisch uitstrekt tussen de Oude Singel en de Lammermarkt. Op de begane grond is plaats voor wisselende tentoonstellingszalen, een museumhoreca en een expeditie. Aan de Lammermarkt groeit de nieuwbouw uit tot een geschouderd postuur voor kantoren en ateliers.

MUSEUM DE LAKENHAL, LEIDEN (2013-2018)

Museum De Lakenhal has been the museum of art, industrial art and history of the city of Leiden since 1874 and is established in the monumental 'Laecken-Halle' dating back to 1641, of city architect Arent van 's-Gravesande. The museum consists of a rich palette of building parts from various periods, each with their own keynote and characteristic. The starting point for the restoration of the complex is creating a balance between these timelayers. The principle of *unity in diversity* is used to improve the orientation and art experience in a spatial sense.

One of the most important operations in the heart of the ensemble is to open up the former 'Achterplaats'. This exterior space gets a glass covering and forms the central orientation space of the museum. From here the various building parts are visible and accessible. Traces of almost 375 years' architectural history are not deleted here, but, on the contrary, displayed.

On the west side of the existing complex a new building volume is added, which stretches telescopically between the Oude Singel and the Lammermarkt. The groundfloor offers room for varying exhibition halls, museum catering premises and a shipping department. On the Lammermarkt the new construction is developing into a shouldered shape for offices and workshops.

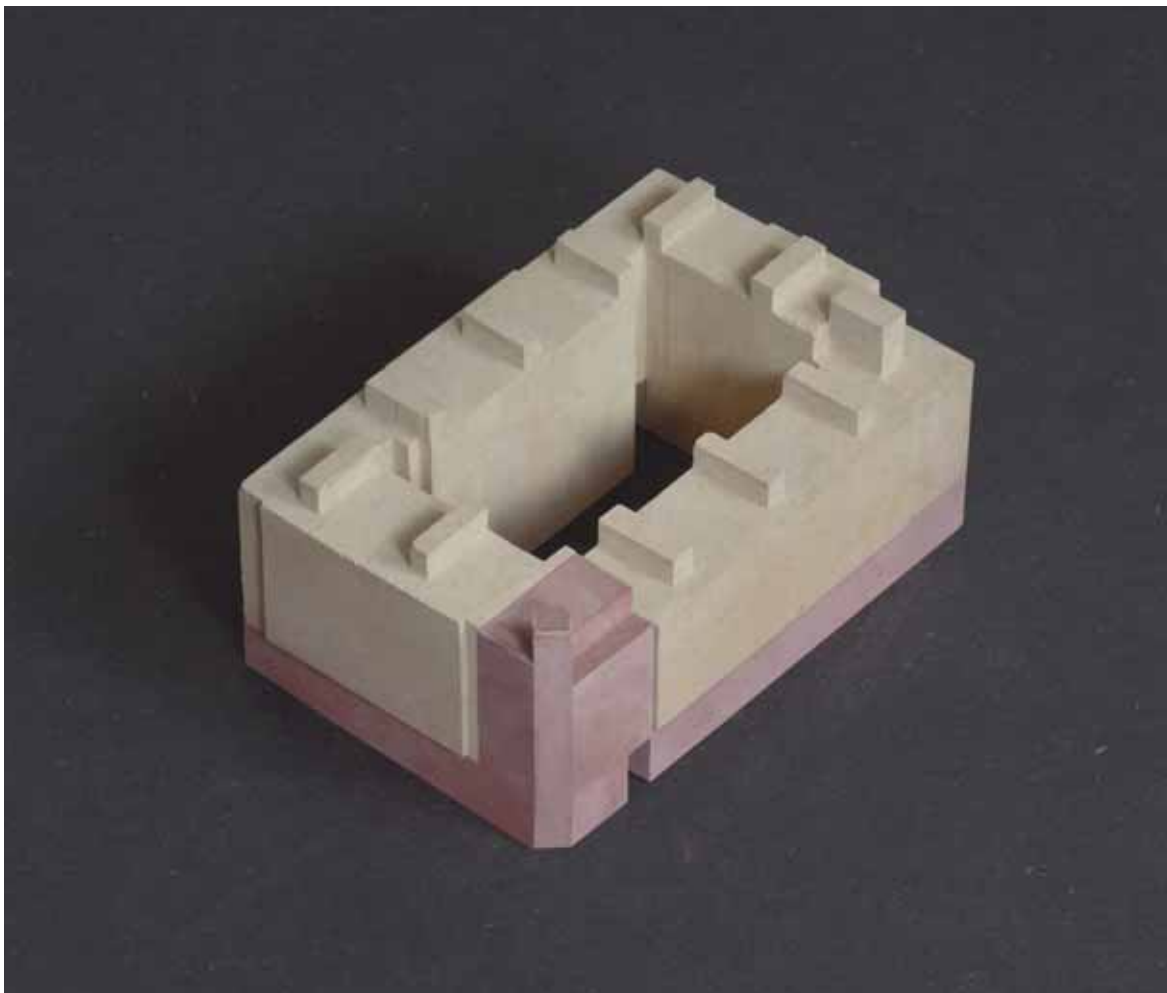
De Schoot van de Stad The Lap of the City

FIERENSHOVEN, ANTWERPEN (2016-2019)

Woongebouw De Fierens is een sociaal woningbouwcomplex uit het interbellum in het centrum van Antwerpen. Het bestaat uit een gesloten bouwblok met binnenkoer. Stilistisch roept De Fierens het baksteenmodernisme van de jaren dertig op, dat de verworvenheden van nieuwe bouwconstructies en installatietechnieken combineerde met vernieuwende kunstuitingen van de Art Deco. Kenmerkend voor het complex is het verzorgde materiaalgebruik en de verfijnde bouwpolychromie met gevelparementen van geel gemêleerde verblendsteen en paarsbruine terracottategels in de sokkelverdieping. Op de hoek van de Nationalestraat en de Kronenburgstraat wordt het huidige hoekgebouw, dat geen onderdeel vormde van de Fierenshoven, afgebroken en vervangen door nieuwbouw. Het nieuwe pand krijgt een eigen identiteit, maar sluit in proportie, kleur en detaillering nauw aan bij de architectuur van de naastgelegen vleugels. Om de logistiek van het complex te bevorderen, worden oude, bestaande doorgangen weer geopend en krijgt het hoekpand een nieuwe toegangspoort. Het dak zal worden beëindigd met een publiek toegankelijke torentrap die toegang geeft tot het dak met prachtig zicht op het panorama van Antwerpen.

FIERENSHOVEN, ANTWERP (2016-2019)

Residential building De Fierens is a council housing complex from the interbellum period in the centre of Antwerp. It consists of a closed building block with inner yard. Stylistically De Fierens reminds one of the brick modernism of the Thirties, that combined the achievements of the new building constructions and installation technology with innovative artistic expressions of the Art Deco period. Characteristic for the complex is the polished use of material and the refined construction polychromy with outer wall paraments of yellow-mottled facing bricks and purple-brown terracotta tiles in the socle floor. On the corner of the Nationalestraat and the Kronenburgstraat the current corner building, which didn't form part of the Fierenshoven, is being demolished and replaced by new construction. The new building will have its own identity, but in proportion, colour and detailing it fits in with the architecture of the adjacent wings. To enhance the logistics of the complex, old existing passageways will be reopened and the corner building will get a new access gate. The roof will be finished with a publicly accessible tower staircase that provides access to the roof with a splendid view of the panorama of Antwerp.

BRANDWEERPOST, ANTWERPEN (2014-2018)

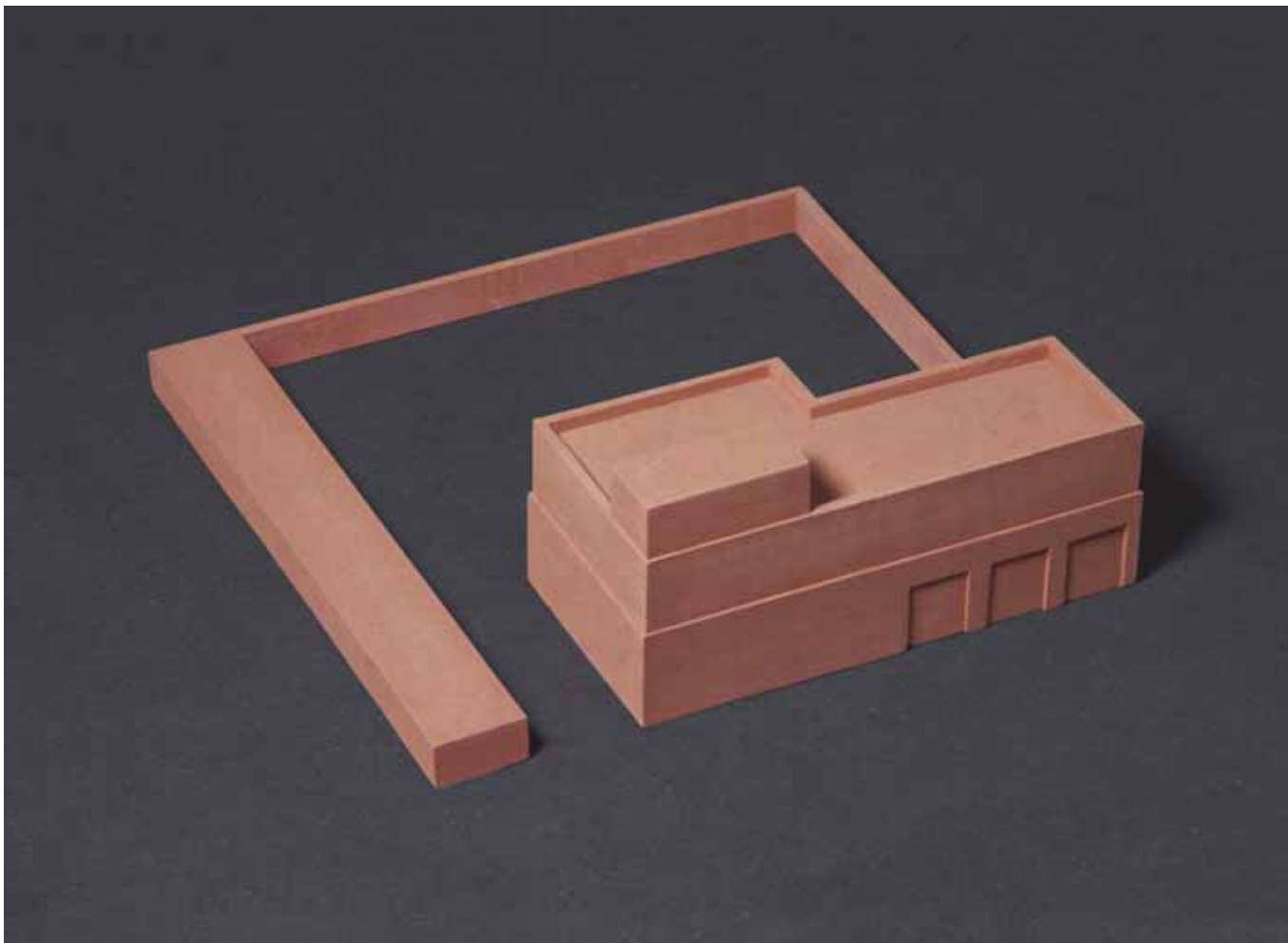
In de Antwerpse deelgemeente Wilrijk wordt een nieuwe brandweerpost gebouwd aan de Gaston Fabrélaan, een druk verkeersknooppunt ten zuiden van de stad. De kazerne is opgenomen in de rooilijn van de straat en vormt met een stallingsgebouw en rondgaande tuinmuur een omsloten erf. Het hoofdgebouw voorziet in de huisvesting van een brandweergarage, kantoren en woon-, kleed- en slaapvertrekken.

Bijzondere aandacht gaat uit naar de tektonische afleesbaarheid van de gevels. Hiermee wordt uitdrukking gegeven aan de typologische stapeling van remise, woonhuis en toren. Deze stapeling neemt naar boven toe evenredig af in hoogte en wordt benadrukt door een onderlinge terugsprong van tien centimeter. Een rood-genuanceerde materialisering van verglaasde stenen zorgt voor een signalement in de wijk. Daarmee is de brandweerpost een voorbeeld van een *architecture parlante* waarbij vorm en verschijning onherroepelijk herinneren aan de functie van het gebouw en de taak van de gebruikers.

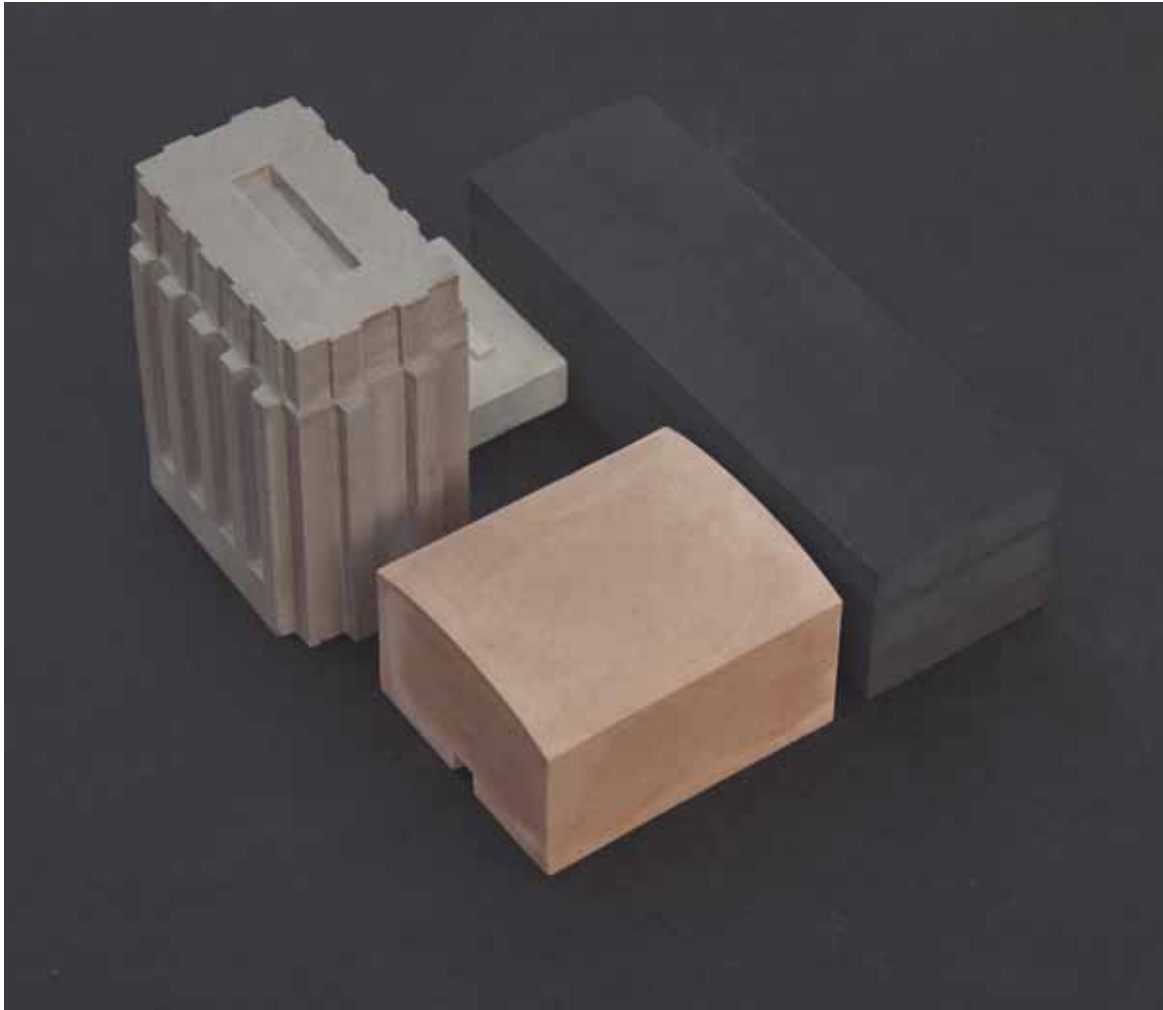

FIRE STATION, ANTWERP (2014 – 2018)

In the quarter of Wilrijk in Antwerp a new fire station is being built at the Gaston Fabrélaan, a busy traffic junction south of the city. The fire station is included in the alignment of the street and with a parking building and circular garden wall it forms an enclosed yard. The main building provides for the fire garage, offices and living rooms, changing rooms and bedrooms. Special attention is paid to the tectonic readability of the façades. In this manner the typological piling of garage, house and tower are expressed. This piling is proportionally reduced in height towards the top and is stressed by a mutual setback of ten centimetres. A red-nuanced materialisation of glazed bricks draws attention to the building within the quarter. Thus the fire station is an example of an *architecture parlante* in which form and appearance irrevocably remind one of the function of the building and the duties of the users.

De Schoot van de Stad The Lap of the City

CENTRALE WERKPLAATSEN, TILBURG (2014-2018)

De Centrale Werkplaatsen maken onderdeel uit van de Tilburgse Spoorzone en liggen ingesloten tussen het nieuwe stationsplein en een stoet van industriële spoorweggebouwen langs het spoor. Het nieuwe ontwerp bestaat uit een ensemble van drie nabijgelegen gebouwen. Deze zijn gegroepeerd rondom een centraal binnenhof dat toegang biedt tot de achterliggende locomotiefhal, een industrieel monument waarin de stadsbibliotheek zal worden gehuisvest. Grenzend aan de Burgemeester Brockxlaan wordt het ensemble geflankeerd door een woontoren met circa 120 appartementen. Dit erkergebouw vormt het kopmotief van de Spoorzone en heeft een klassieke ordening van piëdestal, schacht en kroon. Samen vormen deze elementen een monolithisch postuur uit één stuk met een verticale geleding van bakstenen pilasters en erkers. De plattegrond heeft een rationele structuur met een periferie van appartementen, waarbij de erkers een geluidsluwe buitenruimte vormen en het gebouw een alzijdig reliëf geven.

SHELTERED WORKSHOPS, TILBURG (2014-2018)

The Sheltered Workshops are part of the Tilburg Railway Zone and lie enclosed between the new station square and a host of industrial railway buildings along the railway line. The new design consists of an ensemble of three buildings nearby. These buildings are grouped around a central inner court that provides access to the locomotive hall at the back, an industrial monument in which the city library will be housed.

Bordering on the Burgemeester Brockxlaan the ensemble is flanked by a residential tower with approximately 120 apartments. This bay building forms the head motive of the Railway zone and has a classical arrangement of piëdestal, shaft and crown. Together these elements form a monolithic shape with a vertical articulation of brick pilasters and bay windows. The floor plan has a rational structure with a periphery of apartments, in which the bay windows form a noise-sheltered outer space and provide the building with a relief all around.

OBJECT OF DESIRE - DEUTCHES ARCHITEKTURMUSEUM, FRANKFURT (2017)

Object of Desire is een fictief bouwwerk dat is gemaakt voor de tentoonstelling 'Maatwerk / Massarbeit' in het Deutsches Architekturmuseum in Frankfurt.

Het object grijpt terug naar het idee van de blokkentoren waarbij de primaire stapeling van plint, schacht en kroon als uitgangspunt is genomen. Los van enige functionele bepaling thematiseert het object 'de klim naar boven': van grond naar hemelruim.

Het postuur van de toren wordt bepaald door een geschouderd motief van drie ineengrijpende volumes. Samen vormen zij een volumetrische verjonging naarmate de hoogte groeit, steeds in een wisselende lengte-breedte-hoogteverhouding van 1 : 2 : 3. Om het verloop van de *gravitas* kracht bij te zetten, neemt de buiging van de toogvensters naar boven toe af. De rondboogvensters in het basement vergemakkelijken immers de afdracht van de zwaarste last naar het fundament van de toren. Object of Desire kan worden gezien als een architectonische oefening in standzekerheid en neemt – los van enige context – de kleur aan van een vallende, purperen hemel.

OBJECT OF DESIRE - DEUTCHES ARCHITEKTURMUSEUM, FRANKFURT (2017)

Object of Desire is a fictitious structure that was made for the exhibition 'Maatwerk / Massarbeit' in the Deutsches Architekturmuseum in Frankfurt.

The object falls back on the idea of the tower block where the primary piling of plint, shaft and crown was taken as a starting point. Apart from any functional determination the object turns 'the climb to the top' into a theme: from the ground towards the sky.

The shape of the tower is determined by a shouldered motive of three interlocking volumes. Together they form a volumetric rejuvenation as the height increases, in an ever varying ratio of length, width and height of 1 : 2 : 3. To enforce the development of the *gravitas*, the bending of the arched windows decreases towards the top. For the round-headed windows in the basement facilitate the distribution of the heaviest load to the foundation of the tower. Object of Desire can be considered as an architectural practice in firmness and – apart from any context – it adapts the colour of a falling, purple sky.

Stad bouwen

Building a city

Endry van Velzen - Mark de Bokx

De stad is hip. Mensen kiezen in toenemende mate voor het comfort en de levendigheid van een stedelijke woonomgeving. Niet de spektakelstad van losse, tijdsgebonden unieke gebouwen vormt hierbij het referentiepunt, maar de traditionele stad. Conventionele, begrijpelijke gebouwen en publieke ruimten worden hoog gewaardeerd als ‘setting’, als een prettige achtergrond voor de routines van alledag. Hoe beter deze gebouwen en stedelijke ruimten zijn gemaakt, des te aangenamer en vlotter verloopt het dagelijks bestaan. Goed gemaakt betekent in dit verband passend in gebruik, hoge kwaliteit in materiaal en detail, en met een verschijningsvorm die ‘haaks’ op de tijd staat. Een stedelijke architectuur voor de lange duur, waaraan mensen zich kunnen hechten en waarop het stadsbestuur trots kan zijn. Hoe maak je zo’n stad in een tijd waarin de stad met losse, private initiatieven en gebouwen tot stand wordt gebracht? Hoe zorg je dat het architectonisch project dan een stedelijke dimensie krijgt? Hans Kollhoff is een meester in het bouwen van zo’n stad.

The city is hip. People increasingly choose for the comfort and the liveliness of an urban housing environment. It is not the spectacular city of loose, time-bound unique buildings that forms the point of reference here, but the traditional city. Conventional, understandable buildings and public spaces are highly valued as ‘setting’, as a pleasant background for the routines of everyday. The better these buildings and urban spaces are made, the more pleasant and more smoothly daily life works out. ‘Well made’ in this connection means suitable for use, high quality in material and detail and with an appearance that stands at odds with the period. An urban architecture for the long term, that people can grow attached to and that the City Council can be proud of.

How does one build such a city in a time when this city is brought about with loose, private initiatives and buildings? How do you see that the architectural project gets an urban dimension? Hans Kollhoff is a master in building such a city.

Het Koninklijk Entrepot, woongebouw in Antwerpen, Kollhoff Architecten. Foto: Ivan Nemeč

The Royal Entrepot, residential building in Antwerp, Kollhoff Architecten. Image: Ivan Nemeč

Een voorbeeld van het meesterschap van Hans Kollhoff is het Koninklijk Entrepot in Antwerpen. Dit gebouw op de kop van het Willemssdok maakt onderdeel uit van een zone langs de Italiëlei, die rond de eeuwwisseling volledig is vernieuwd. Tussen de vrijstaande witte kantoorgebouwen heeft Kollhoff een groot woongebouw ingepast, waarmee hij op een elegante manier de stedelijke ruimte naar zijn hand zet. De hoofdvorm van het gebouw verbindt de losse gebouwen en zorgt met enkele knikken voor focus aan de kaai. Aan de kaai wordt de doorgaande gevelwand onderbroken door een kleine voorhof met een vooruitgeschoven kop. Tegenover de grote maat van het dok ontstaat zo een kleinere ruimte, een gastvrije plek om te wonen.

Boven een plint met bedrijfsruimte heeft het Koninklijk Entrepot grote woningen die zijn ontsloten door portieken. De breedte van het portiek dient als traveemaat en geeft structuur aan de plattegrond. De basiswoning bestaat uit drie traveeën: een voor portiek en keuken en twee voor de woonkamer. Bij de opzet van de woningen heeft Kollhoff de woningscheiding aan de voorzijde telkens aan één kant van de travee gelegd, terwijl aan de achterzijde de woningscheiding in het midden ligt. Daardoor ontstaan op de hoeken variaties in woninggrootte. In langsrichting is gewerkt met een strenge zonerings: aan de kaai wintertuinen, daarachter een zone met woonkamers en keukens, dan een servicezone met hallen, sanitair en bergruimten en tot slot een zone met kamers aan de achterzijde. Binnen deze strikte structuur hebben de woningen een duidelijke kwaliteit.

Nuancerings in de gevel

De gevels ondersteunen de stedenbouwkundige werking van de hoofdvorm en leggen tegelijkertijd de verbinding met de structuur van het gebouw. De gevelstramien volgen de traveematen van de plattegrond. Bij het Koninklijk Entrepot maakt Kollhoff gebruik van verschillende geveltypen. Het belangrijkste verschil tussen deze typen zit in de voor- en achtergevel. De voorgevel is representatief en heeft brede gevelopeningen met borstweringen tussen doorgaande penanten, uitgevoerd in wit stucwerk op een tweelaagse sokkel van Belgisch hardsteen. De bovenbouw ligt terug, waardoor de sokkel loskomt en de schaal wordt verkleind. Binnen deze hoofdopzet zijn nuancerings aangebracht. Eén gevelvlak van de voorhof kreeg een eigen karakter door erkers toe te passen tussen de penanten. Ook de vooruitgeschoven kop is verbijzonderd door de bovenbouw in hetzelfde vlak als de sokkel te plaatsen. De achtergevel is een eenvoudige baksteengevel met regelmatig geplaatste gaten.

Vakkundig procedé

In het werk van Kollhoff herkennen we een vakkundig procedé, waarin het architectonisch project stap voor stap wordt opgezet. De eerste stap is de stedenbouwkundige inpassing van het gebouw. De tweede stap is de uitwerking van de typologie en de structuur. En de derde stap – tevens laatste stap – betreft de opzet en de uitwerking van de gevels in materiaal en detail.

De grote kracht van dit vakkundig procedé ligt in het vermogen om orde en focus in een project aan te brengen. Door aparte vraagstukken te onderscheiden kan op een professionele en beheerste manier worden samengewerkt met de partijen die een rol spelen in de realisatie van het project, zonder de architectonische 'kern' uit het oog te verliezen. Deze open werkwijze bij het tot stand brengen van stedelijke architectuur vormt een link met het werk van De Nijl Architecten. In dit artikel twee projecten waarbij het in beide gevallen gaat om gebouwen met sociale woningen en beperkte budgetten.

Woongebouw Hobbemastraat, Zwolle

Het gebouw ligt op een driehoekig terrein aan een centrale open ruimte van de buurt. Het bestaat uit drie bouwdelen, parallel aan de open ruimte en de naastgelegen strokenbouw. De bouwdelen zijn samengebonden door tussenbouwen met trappen en liften, waardoor een stelsel van hoven ontstaat die open zijn naar de zij-kanten: twee entreehoven en twee woonhoven. Onder het ene woonhof ligt een parkeergarage en aan het andere woonhof is een kinderdagverblijf gesitueerd. Binnen deze homogene opzet zijn twee soorten woningen gemaakt, elk met een eigen ontsluiting. De structuur van het gebouw is afgeleid uit een halve woningmaat. Met deze traveemaat worden de kleine woningen, de tussenbouwen en de schuine hoeken opgevangen. Ook komt deze maat terug in het gevelstramien en de balkons.

Woongebouw Jos van Geellaan, Deurne

Het gebouw maakt onderdeel uit van een groter project. In dit 'tuinpark' ligt een aantal gebouwen in het groen rond een centrale open ruimte. Met een extra bouwlaag aan de open ruimte, de plaatsing van woningtoegangen aan de groene doorgangen en een verschillend ritme van loggia's aan de dwars- en langsgevels wordt ingespeeld op de verschillende condities van de omgeving. Het gebouw ligt rond een binnenhof met portieken in de hoeken en in het midden van elke kant. De breedte van het portiek dient als traveemaat en geeft structuur aan de plattegrond. Binnen deze homogene opzet is een grote variatie in woningen gemaakt. De traveemaat komt terug in het gevelstramien en de loggia's. Bij de dwarsgevels wordt telkens met een halve stramienmaat begonnen, zodat de hoekbalkons op hun plek vallen. De inpassing van het gebouw, de afstemming van structuur, typologie en verschijningsvorm en de keuze voor materialen en details: alle aspecten komen bij elkaar in een architectuur met een sterke stedenbouwkundige werking, het vormt samen een gedisciplineerd geheel.

An example of the mastership of Hans Kollhoff is the Royal Entrepot in Antwerp. The building at the head of the Willemsdok forms part of a zone along the Italiëlei, that was completely renovated around the turn of the century. Between the detached white office buildings Kollhoff has fitted in a large residential building, with which he elegantly moulds the urban space to his will. The main shape of the building connects the detached buildings and with a few dents it lends focus to the quay. Along the quay the uninterrupted façade is interrupted by a small forecourt with a protruding head. Opposed to the large size of the dock a smaller space arises in this manner, a hospitable place for living. The width of the doorway serves as a bay size and give structure to the floor plan. The basic dwelling consists of three bays: one for the doorway and kitchen and two for the living room. In the plan for the houses Kollhoff has placed the separation between the houses on the front on one side of the bay each time, while on the backside the separation of the houses lies in the middle. This way variations in house size are created on the corners. In the longi-tudinal direction he has worked with a strict zoning: winter gardens along the quay, and behind them a zone with living rooms and kitchens, then a service zone with halls, sanitary provisions and storage rooms and additionally a zone with rooms on the back side. Within this strict structure the houses have an obvious quality.

Nuancing in the façades

The façades support the urban effect of the main form and at the same time make the connection with the structure of the building. The patterns of the façades follow the bay measures of the floor plan. At the Royal Entrepot Kollhoff makes use of different types of façades. The most important difference between these types lies in the front and back façade. The front is presentable and has wide openings with balustrades between continuing piers, finished in white plaster on a two-layer. The superstructure lies backwards, so that the socle comes free and the scale is reduced. Within this main plan nuancing effects have been applied. One outer wall surface received its own character by the application of bay windows between the piers. Also the protruding head is made special by placing the superstructure in the same surface as the socle. At the back the façade is a simple brick wall with holes at regular intervals.

Expert process

In the work of Kollhoff we recognise an expert process in which the architectural project is set up step by step. The first step is to fit the building into the urban development plan. The second step is to elaborate the typology and the structure. And the third step – also the last one – concerns the setup and the elaboration of the façades in material and detail. The great strength of this expert process lies in its capacity to apply order and focus in a project. By distinguishing separate issues co-operation with the parties that play a part in the realisation of the project is possible in a professional and controlled manner, without losing track of the archi-

tectural 'core'. This open approach in creating the urban architecture forms a link with the work of De Nijl Architecten. In this article we shall describe two projects, both of which concern buildings with council houses and restricted budgets.

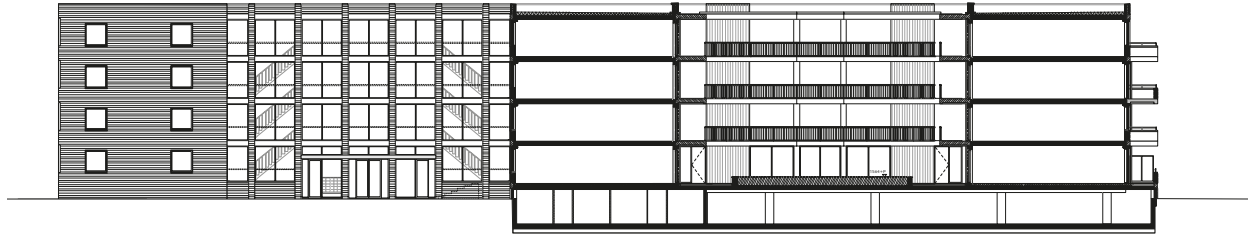
Residential building Hobbemastraat, Zwolle

The building is situated on a triangular plot next to the central open space of the neighborhood. It consists of three building parts, parallel to the open space and the adjacent strip building. The building parts are connected to one another by intermediate buildings with stairs and elevators, thus creating a system of yards that are open to the sides: two entrance yards and two home yards. Within this homogeneous setup two types of houses have been made, each with their own opening up. The structure of the building is deduced from a half house size. With this bay size the small houses, the connective erections and the slanting corners are taken care of. This size also comes back in the outer wall plan and the balconies.

Block of houses Jos van Geellaan, Deurne

The building is part of a larger project. In this 'Garden Park' a number of buildings are situated in the green around a central open space. With an extra building layer by the open space, the location of house entrances at the green passageways and a different rhythm of loggias along the transverse façades and gable walls the different conditions of the environment are responded to. The building lies around an inner courtyard with porches in the corners and in the middle of each side. The width of the porch serves as bay size and gives structure to the floor plan. Within this homogeneous setup a great variation in houses was created. The bay size is repeated in the outer wall plan and the loggias. The transverse façades are each started with a half pattern size, so that the corner balconies fall into their places. The integration of the building, the adjustment of structure, typology and appearance and the choice of materials and details: all aspects come together in an architecture with a strong urban effect, as a whole it forms a disciplined complex.

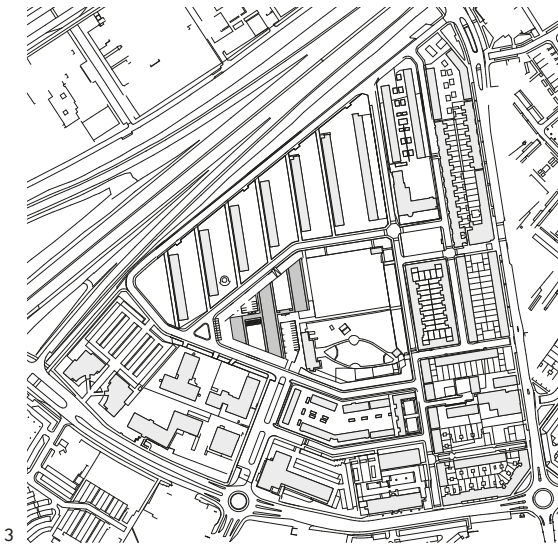

1 Westzijde van Woongebouw Hobbemastraat, Zwolle. Foto: Jannes Linders
2 Hobbemastraat, doorsnede, eerste verdieping, Zuidgevel.

1 Westside of Residential building Hobbemastraat, Zwolle. Image: Jannes Linders
2 Hobbemastraat, cross-section, first floor, South Facade.

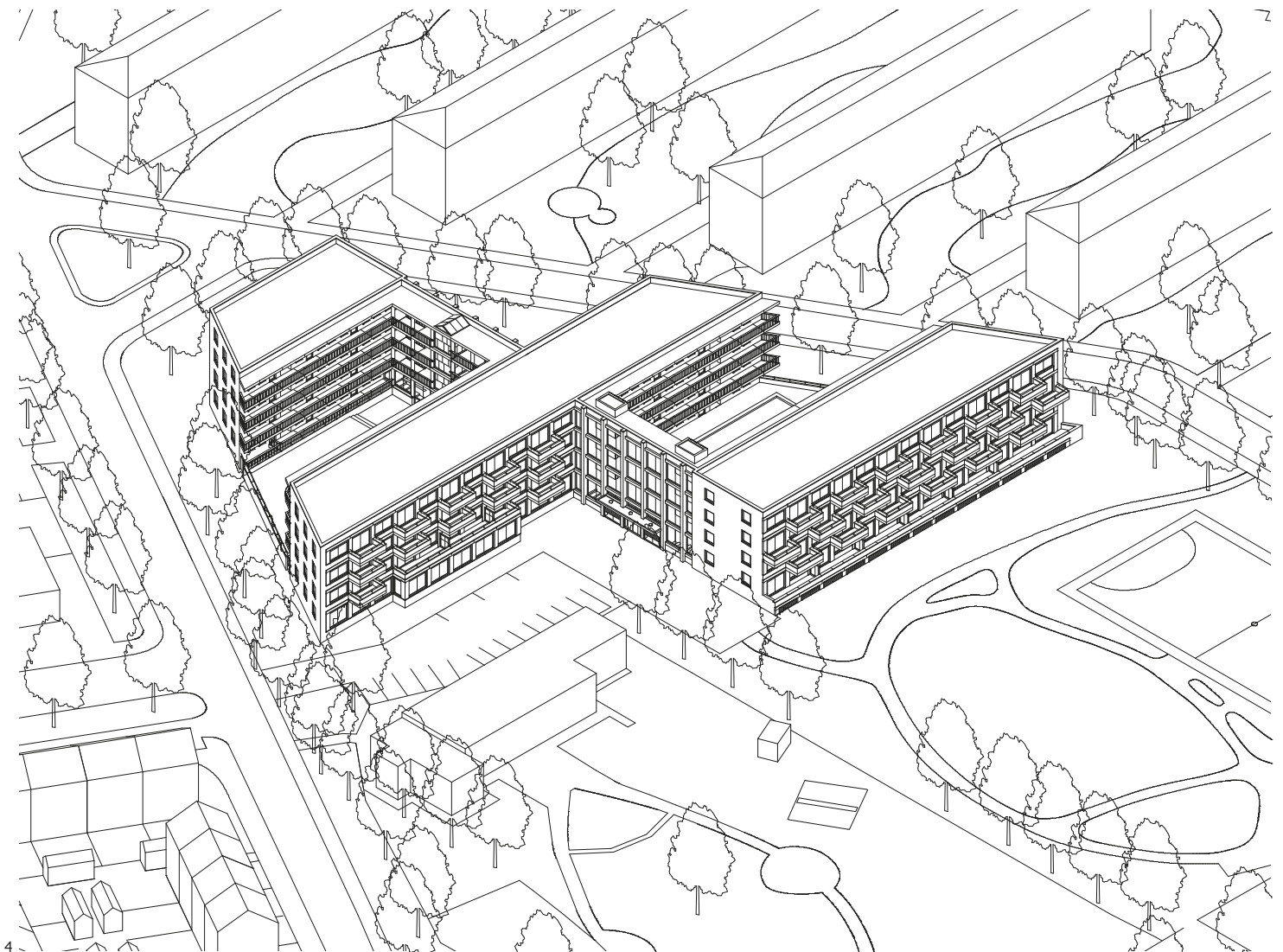
HOBHEMASTRAAT
3 Situatie.
4 Ligging aan het park.

JOS VAN GEELLAAN
5 Situatie.
6 Ligging aan het park.

HOBHEMASTRAAT
3 Situation.
4 Location at the park.

JOS VAN GEELLAAN
5 Situation.
6 Location at the park.

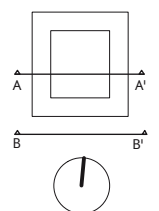
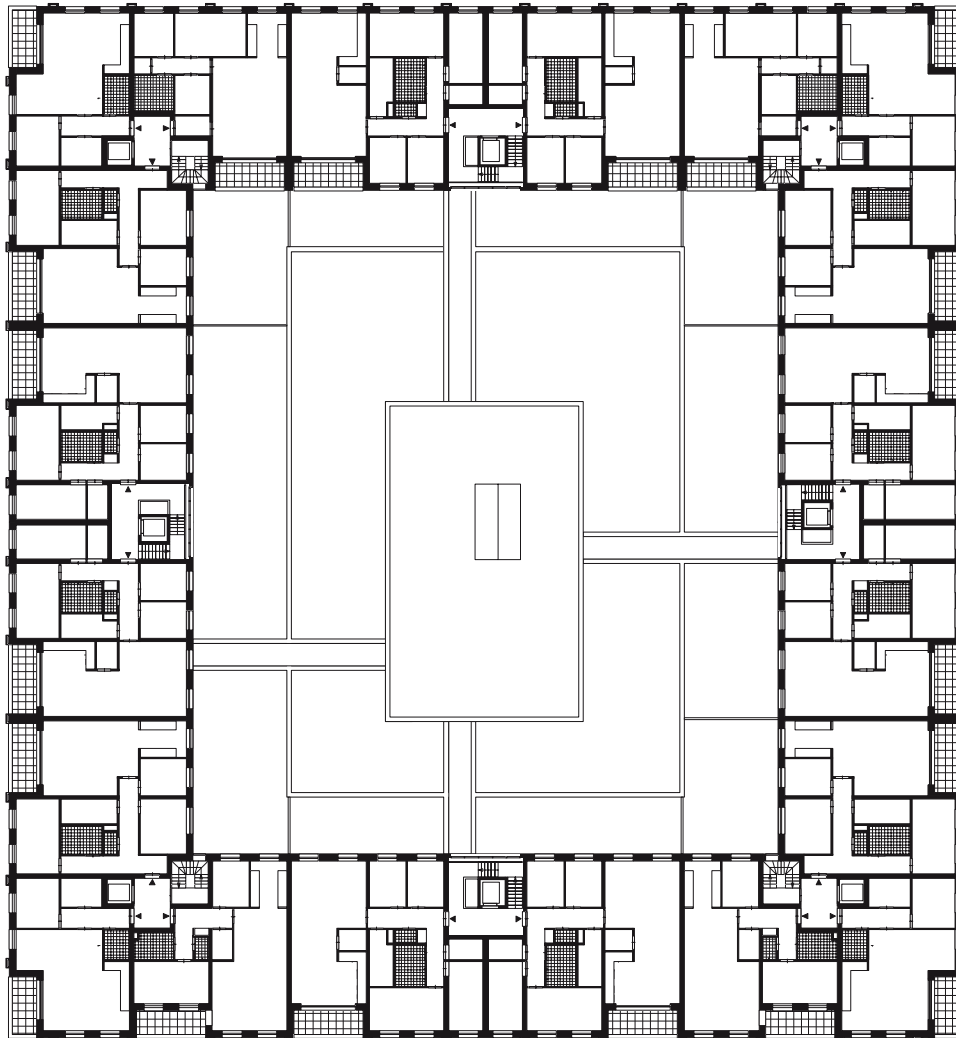

5

6

JOS VAN GEELLAAN

7 Doorsnede, eerste verdieping Zuidgevel.

8 Gevelfragment en doorsnede.

JOS VAN GEELLAAN

7 Cross-section first floor

8 South Façade and cross section.

Over functieneutraliteit

About function neutrality

Jo Janssen

Naast het station in Maastricht heeft Hans Kollhoff het grootstedelijk complex 'De Colonel' ontworpen, dat in 2007 werd opgeleverd. De Colonel legt zowel stedenbouwkundig als in materialisering en detaillering een verbinding tussen de historische omgeving van het station en het nieuwe stadsdeel Céramique. Het programma van De Colonel is ondergeschikt aan het creëren van de stedenbouwkundige identiteit en het verbinden danwel corrigeren van de onbestemde randen van het stedelijk weefsel. Het ontwerpen vanuit deze 'Stadtreparatur' door een stedenbouwkundige interventie met bijpassende materialisering en detaillering genereert een tijdloze architectuur voor meervoudige programmatische invullingen. Het complex is een resultaat van vakmanschap: zowel in het ontwerp als in de realisatie ervan.

Beside the railway station in Maastricht Hans Kollhoff has designed the metropolitan complex 'De Colonel', which was completed in 2007. De Colonel makes a connection between the historical surroundings of the railway station and the new city quarter Céramique, both in respect of urban development and in materialisation and detailing. The programme of The Colonel is subservient to creating the urban identity and connecting, or correcting the undefined edges of the urban tissue. Designing from this 'Stadtreparatur' by urban development intervention with matching materialisation and detailing generates a timeless architecture for multiple programmed interpretations. The complex is the result of craftsmanship: both in the design and its realisation.

De Colonel Maastricht, Kollhoff Architecten. Foto: Susanne Wegner

---

De Colonel Maastricht, Kollhoff Architecten. Image: Susanne Wegner

Over functieneutraliteit About function neutrality

In de periode van het ontwerp en de realisatie van Piraeus was ik voor Wiel Arets werkzaam aan de Academie Beeldende Kunsten Maastricht, een utilitair gebouw waarbij de draagconstructie ook de ruimtelijke structuur definieert. Ook was ik binnen het bureau betrokken bij de prijsvraag voor de woontoren op het KNSM-eiland. Zodoende volgde ik de ontwikkelingen van de andere complexen binnen het stedenbouwkundig plan van Jo Coenen. Met name het woongebouw Piraeus van Hans Kollhoff en Christian Rapp, en later de bouwblokken van Diener & Diener aan de entree van het KNSM- en Java-eiland. Piraeus zie ik als een grootstedelijk woongebouw, dat zich binnen het stedenbouwkundig plan van Jo Coenen weet te verankeren met de locatie en met een eigen identiteit in het binnenhof. Het binnenhof vormt een wereld binnen een wereld. Het gebouw is alzijdig, heeft geen voorkant of achterkant, hooguit een formele en een informele zijde. Het gebouw vertelt niets over de achterliggende functies. Het kan ook een utilitair gebouw zijn. Niet het functionele programma bepaalt de architectuur van het gebouw, deze wordt gevormd door identiteit te geven aan de plek, door de gebouwstructuur en de materialisering ervan. De architectuur van het gebouw ontstaat het programma dat het huisvest.

Verankering in de stad

In het kantoor waarin ik sinds 1998 met Wim van den Bergh samenwerk, heb ik in de loop der jaren vanuit onze thuisstad Maastricht projecten ontwikkeld met vergelijkbare thema's: 'Stadreparatuur' en functieneutraliteit. Deze projecten – in verschillende steden in Nederland – hebben als uitgangspunt de verankering in de stad. Ze zijn uitgewerkt met heldere materialen en details, analoog aan De Colonel en Piraeus. Wij streven naar gebouwen waarbij het programma op lange termijn steeds weer kan transformeren naar andere programma's en functies. Luigi Snozzi, ook een architect die in Maastricht heeft gebouwd, zegt eerst de plek te willen corrigeren en definiëren en dan pas het programma te huisvesten. Krachtige ruimten laten meervoudig gebruik toe.

Céramique Maastricht

Binnen het stedenbouwkundig plan Céramique in Maastricht naar ontwerp van Jo Coenen hebben wij een woon-werkgebouw mogen realiseren. We hebben het gebouw verankerd door het geplande urbane bouwblok 'buitenste-binnen te keren'. Stedenbouwkundig kan de buitenzijde van de omringende urbane blokken worden beschouwd als de binnenzijde van het eigen blok. In het gebouw is een compositie van drie volumes gemaakt die een aantal heldere in elkaar overlopende ruimten definieert. De materialisering van het woongebouw is zoals de meeste gebouwen op Céramique uitgevoerd in metselwerk. De gevel – als façade – is neutraal en geeft geen informatie over de achterliggende functies of programma. Het programma bestaat dan ook uit een afwisseling van wonen, werken en combinaties daarvan. De façade bemiddelt tussen de bewoners van het gebouw en de stad, het privé-deel en het openbare, waarbij door de toepassing van vouwschuifluiken steeds een wisselend beeld ontstaat dat reageert op de natuur, zon, bewolking, daglicht en duisternis.

Brede, lage entree-openingen vormen een overgang tussen de neutrale buitenzijde en grote heldere atria in de twee grootste gebouwen. Het zijn semi-openbare ruimten waarmee de bewoners die er

wonen of werken (of allebei), zich naar hun bezoekers of cliënten presenteren. De gebouwstructuur bestaat uit hoge verdiepingen, dragende buitengevels en een dragende binnenring, die tegelijkertijd de utilitaire ruimten en de installatietechniek bevat. Hierdoor ontstaat een hoge mate van flexibiliteit in de grootte, indelings-typologie en differentiatie van de woningen. De woon- en werkruimten zijn fysiek van elkaar gescheiden door een separate entree en zijn uitwisselbaar.

Het prijsvraagontwerp vroeg om tachtig woon-werkeenheden, later werden dat 127 wooneenheden. Uiteindelijk zijn 93 grotere wooneenheden gemaakt, waarvan veertig woon-werkeenheden. Het woon-werkgebouw is door de gebouwstructuur geschikt voor meervoudig gebruik. Dat bewees zich nog eens in oktober 2006 met de locatievoorstelling THUIS, een dansvoorstelling van de Nederlandse Dansdagen. Gedurende een weekend, kort voor gereedkomen van het project, werd het complex getransformeerd tot theater met 26 verschillende 'podia'. Soms waren de dansers de acteurs, soms stond het publiek in de schijnwerpers. Ogenscheinlijk vormen het exterieur en het interieur van het woon-werkgebouw in Céramique twee verschillende werelden. De gebouw- en ruimtestructuur en de materialisering van het gebouw binden die werelden aan elkaar. Het gebouwencomplex is niet alleen onderdeel van het totale stedenbouwkundig plan, maar vormt ook een eigen wereld binnen het geheel, waarbij de atria weer een eigen identiteit binnen het complex hebben.

Fryske Akademy

Dezelfde ontwerpstrategie is gebruikt bij de transformatie van de Fryske Akademy in Leeuwarden, een recent project van ons bureau. De bestaande huisvesting, die was ondergebracht in een aantal afzonderlijke gebouwen, hebben we gewijzigd door de sloop van de minder belangrijke gebouwen en de resterende historische gebouwen (waaronder een gebouw uit 1714) met één ingreep aan elkaar te verbinden rondom een centrale tuin. De gevel is ingezet om deze stedenbouwkundige verbinding te versterken. Aan de straatzijde gebeurt dit door het patroon van bakstenen gevels met de witgekaderde kozijnen door te zetten tussen de historische gebouwen. Aan de tuinzijde is een houten gevel gemaakt met een ritmische verdeling van kolommen. Deze ingreep verbindt de historische huizen met de Noorderkerk, die is omgebouwd tot wetenschapscentrum. Programmatisch zijn de functies binnen de gebouwen uitwisselbaar. Het gehele complex van de Fryske Akademy heeft een eigen plek en identiteit gekregen in het binnenstedelijke weefsel.

Piraeus als alternatief

De eerste kennismaking met Piraeus stamt uit de periode vlak na mijn afstuderen aan de Academie van Bouwkunst Maastricht. Het was een alternatief voor het 'form follows function', dat op deze school in zwang was. Volgens de op de academie gedoede opvattingen werd de opgave vertaald in een functioneel plattegrondscha. De gevel was een weergave van de achterliggende functies. Nog steeds vind ik dat de stedenbouw en de architectuur hoofdzakelijk de resultante zijn van functionele en economische parameters. In Nederland worden programma's in architectuur 'bevroren'. Dat resulteert in monofunctionele gebouwen met een beperkte levensduur. Dat is mijns inziens onnodig. Het werk van Hans Kollhoff onderstreept dat.

In the period of the design and the realisation of Piraeus I was employed for Wiel Arets, working on the Academy of Visual Arts in Maastricht, a utilitarian building in which the load-bearing structure also defines the spatial structure. Within the office I was also involved in the competition for the residential tower on the KNSM-eiland. In this process I followed the developments of the other complexes within the urban development plan of Jo Coenen, especially the residential building Piraeus of Hans Kollhoff and Christian Rapp, and later the residential blocks of Diener & Diener at the entrance to the KNSM-eiland and Java-eiland. I consider Piraeus as a metropolitan residential building that manages to embed itself in the location, preserving its own identity in the inner court, within the urban development plan of Jo Coenen. The inner court forms a world within a world. The building is omnidirectional, does not have a façade or a rear façade, at most a formal and an informal side. The building says nothing about its functions within. It could also be a utilitarian building. It isn't the functional programme that determines the architecture of the building, it is formed by giving identity to the place, by its structure and its materialisation. The architecture of the building rises above the programme it houses.

Anchoring in the city

At the office in our home city of Maastricht, where I have worked together with Wim van den Bergh since 1998, I have developed projects with similar themes in the course of the years: 'Stadt-reparatur' and function neutrality. These projects – in various cities in the Netherlands – start from their anchoring in the city. They have been elaborated with clear materials and details, analogous to De Colonel and Piraeus. We work towards designing buildings in which the programme can transform into different programmes and functions in the long run. Luigi Snozzi, also an architect who has built in Maastricht, explains that he first wishes to correct and define the spot and only then to house the programme. Powerful spaces allow for multiple uses.

Céramique Maastricht

Within the urban development plan Céramique in Maastricht in the design of Jo Coenen we were asked to realise a building to combine living and working. We have anchored the building by turning the planned urban building block 'outside-in'. From an urban development point of view the outside of the surrounding urban blocks can be considered as the inside of the own block. In the building a composition of three volumes was made, so defining a number of clear rooms that run into each other. The materialisation of the residential building is finished in brickwork, just like most of the buildings on Céramique. The outer wall – the façade – is neutral and doesn't reveal any information about the functions or programme within. As a result the programme consists of an alternation of living, working and combinations of them. The façade mediates between the inhabitants of the building and the city, the private part and the public part, where the application of folding-and-sliding hatchets creates an ever-changing picture that responds to nature, sun, clouds, daylight and darkness.

Wide, low entrance openings form a transition between the neutral outside and large clear atria in the two largest buildings. They are semi-public spaces with which the inhabitants who live

or work there (or both) present themselves towards their visitors or clients. The structure of the building consists of high floors, load-bearing façades and a load-bearing inner ring, which at the same time contains the utilitarian spaces and the technical installations. This creates a high degree of flexibility in size, arrangement typology and differentiation of the houses. The houses and working spaces are physically separated from each other by separate entrances and are interchangeable.

The design competition demanded eighty living and working units. Later this became 127 housing units, to which forty workshops were linked. Finally 93 larger housing units were made, forty of which were housing-and-working units.

Because of the structure, the building can be used for multiple purposes. This proved itself in October 2006 with the location presentation THUIS, a dance performance of the Dutch Dance days. During one weekend, shortly before the project was completed, the complex was transformed into a theatre with 26 different 'stages'. Sometimes the dancers were the actors, sometimes the public stood in the spotlights.

Seemingly the exterior and interior of the housing-and-working building in Céramique form two different worlds. The structure of buildings and spaces and the materialisation of the building connect these two worlds. The complex of buildings is not only part of the total urban development plan, but also forms its own world within the whole, where the atria have their own identity within the complex.

Fryske Akademy

The same design strategy has been used in the transformation of the Fryske Akademy in Leeuwarden, a recent project of our office. The existing housing, that was located in a number of separate buildings, was changed by demolition of the less important buildings and connecting the remaining historical buildings (including one building dating back to 1714) in one go, around a central yard. The façade was used to strengthen this urban connection. On the side of the street this was done by continuing the pattern of brick façades with white-framed casings between the historical buildings. On the side of the garden a wooden façade was made, with a rhythmic partitioning of columns. This connects the historical houses with the Noorder-kerk, which was converted into a science centre. Programmatically the functions within the buildings are interchangeable. In this manner the entire complex of the Fryske Akademy received its own place and identity in the inner-urban tissue.

Piraeus as an alternative

I was first introduced to Piraeus in the period just after I completed my studies at the Academy of architecture in Maastricht. It was an alternative for the 'form follows function', that was in fashion at this school. According to the opinions taught at the Academy the assignment was translated into a functional floor-plan diagram. The façade was a reflection of the functions within. I still take the opinion that urban development and architecture are mainly the results of functional and economic parameters. In the Netherlands programmes are 'frozen' in architecture. This results in monofunctional buildings with limited lifespan. In my opinion this is unnecessary. The work of Hans Kollhoff underlines this.

Over functieneutraliteit
About function neutrality

1

2

3

PIAZZA CÉRAMIQUE

1 Situatie plan Céramique.
2 en 3 De gevel is neutraal en geeft niets prijs van de functie of het programma dat zich binnen afspeelt. *Foto's: Kim Zwarts*
4 Door de structuur is het woon-werkgebouw geschikt voor meervoudig gebruik. *Foto: Kim Zwarts*

PIAZZA CÉRAMIQUE

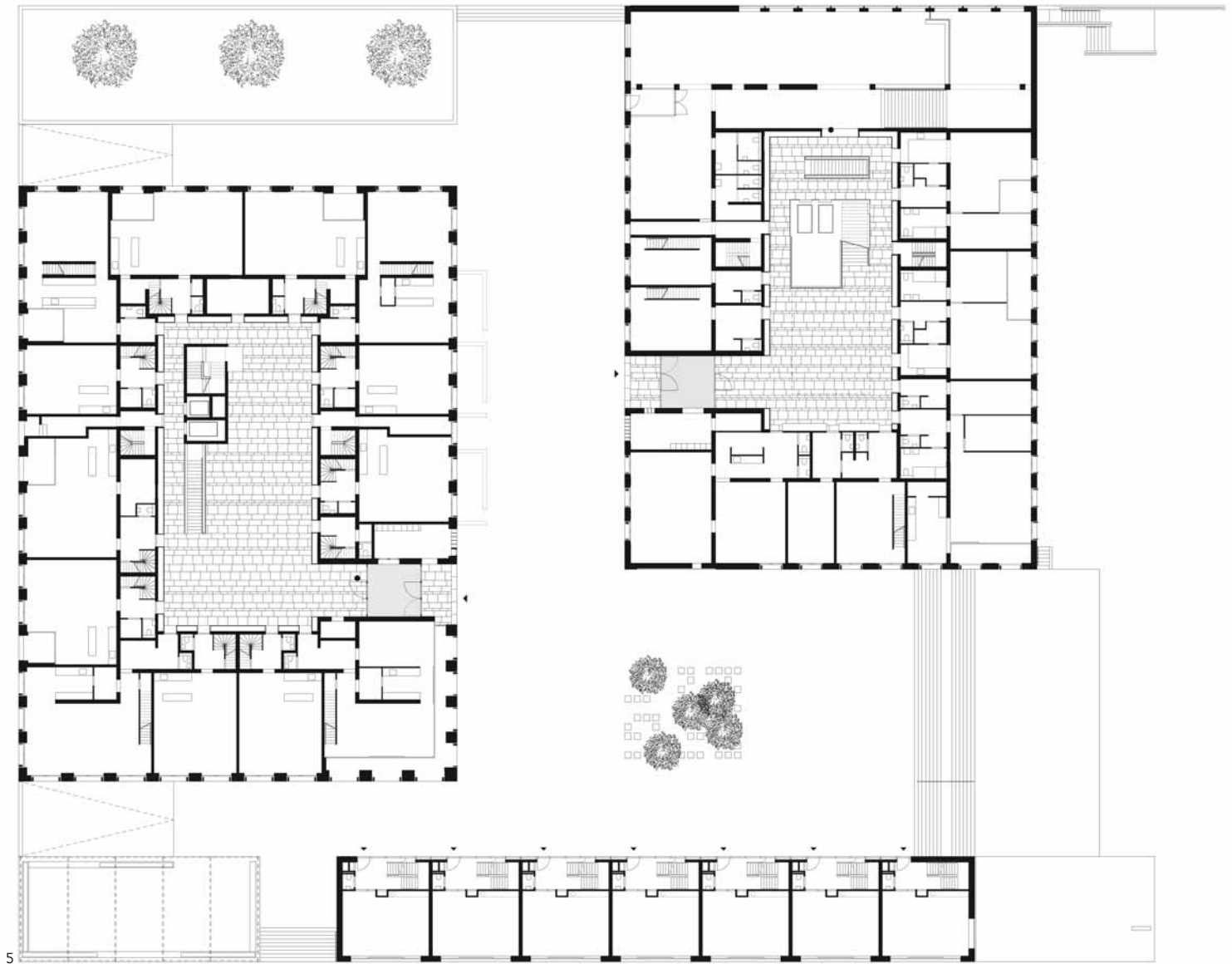
1 Situation plan Céramique.
2 and 3 The façade is neutral and doesn't reveal any information about the functions or programme within. *Images: Kim Zwarts*
4 Because of the structure, the building can be used for multiple purposes. *Image: Kim Zwarts*

4

Over functieneutraliteit
About function neutrality

5

6

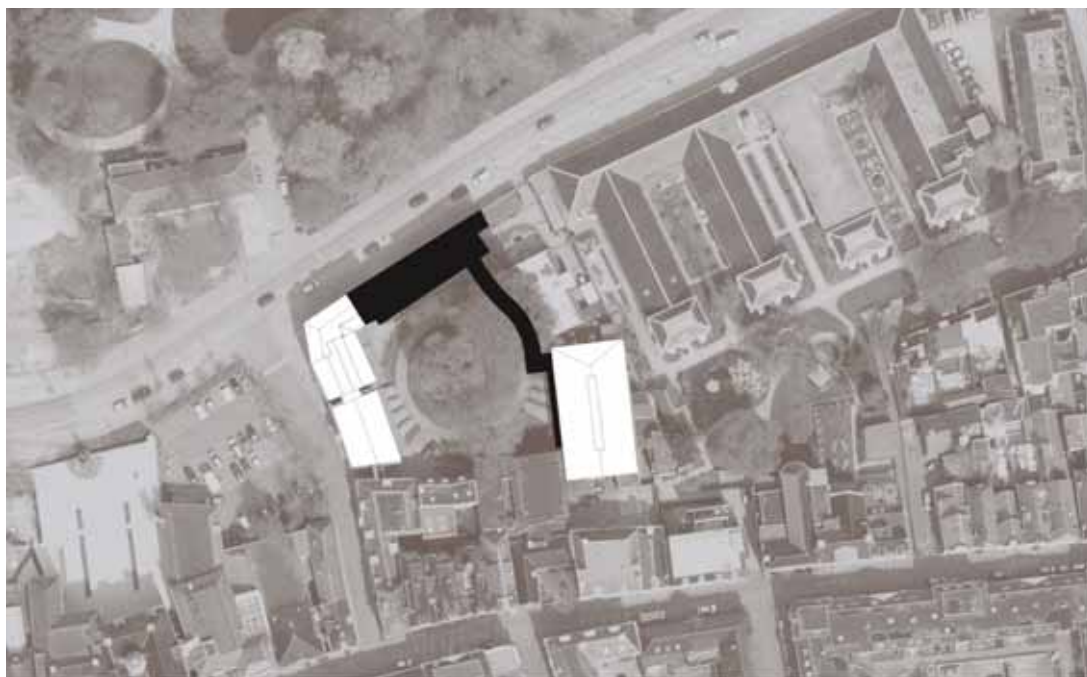

PIAZZA CÉRAMIQUE
5 Plattegronden.
6 en 7 Nederlandse
Dansdagen in
Piazza Céramique,
oktober 2006.
Foto's: Phillippe Driessen

PIAZZA CÉRAMIQUE
5 Building plan.
6 and 7 Dance perfor-
mance in Piazza
Céramique, October
2006.
Images: Phillippe Driessen

Over functiëneutraliteit
About function neutrality

9

FRYSKE AKADEMY LEEUWARDEN

8 Situatie.

9 Aan de tuinzijde is een houten gevel gemaakt met een ritmische verdeling van kolommen.

Foto: Kim Zwarts

10 De gevel is ingezet om de verbinding tussen de historische gebouwen te versterken. Foto: Kim Zwarts

---

FRYSKE AKADEMY LEEUWARDEN

8 Situation.

9 On the side of the garden a wooden façade was made with a rhythmic partitioning of columns.

Image: Kim Zwarts

10 The façade was used to strengthen the urban connection between the historical buildings.

Image: Kim Zwarts

10

Naar Piraeus

After Piraeus

Jeroen Geurst

De eerste kennismaking met het Piraeus-gebouw ontworpen door Hans Kollhoff en Christian Rapp was in 1991 via een enorme, donkerbruine maquette in de Zuiderkerk in Amsterdam. Ten tijde van mijn bezoek aan de Zuiderkerk was het eigen eerste grote bouwblok van ons bureau Geurst & Schulze architecten volgens het stedenbouwkundig plan van Alvaro Siza voor de Schilderswijk in Den Haag recent opgeleverd en gepubliceerd. Terwijl Siza zich richtte op het boetseren van bouwmassa's met gaten en uitstulpingen, probeerden wij onze Delftse lessen van licht en lucht te verzoenen met de kenmerken van het negentiende-eeuwse bouwblok. We zochten het maximum op van open, zelfdragende gevels. De ramen reikten van penant tot penant, die niet veel breder was dan de dikte van een bouwmuur. Het getunnelde bouwstramien tekende zich af in de gevels, maar verdween tegelijkertijd door de repetitie van de gelijkvormige ramen, die telkens maar een half stramien besloegen.

The first meeting with the Piraeus building designed by Hans Kollhoff and Christian Rapp was in 1991 through a huge, dark brown scale model in the Zuiderkerk in Amsterdam. At the time of my visit to the Zuiderkerk the own first large building block of our office Geurst & Schulze architects according to the urban development plan of Alvaro Siza for the Schilderswijk in The Hague had recently been completed and published. While Siza focused on moulding building masses with holes and protrusions, we were trying to reconcile our Delft lessons of light and air with the characteristics of the 19th-century building block. We looked for the maximum of open, self supporting façades. The windows reached from pier to pier that were not much broader than the thickness of the building wall. The tunnel form produced concrete frame building pattern stood out against the façades, but at the same time it disappeared by the repetition of the windows that were identical in form, but only took up half of the pattern.

De door Hans Kollhoff ontworpen geprefabriceerde bakstenen toren aan de Potsdamer Platz in Berlijn. Foto: Ivan Nemeč

The prefabricated brick tower at the Potsdamer Platz in Berlin designed by Hans Kollhoff. Image: Ivan Nemeč

Met de maquette van Piraeus in de Zuiderkerk werd ik in 1991 direct getroffen door de vervreemdende werking van de bouw-massa die alles in zijn greep had. In een groot gebaar werden zowel de stedelijke vorm als de architectonische uitwerking gedefinieerd. Het was een letterlijke samenvatting – een synthese zo je wilt – van de lokale kenmerken van het voormalige industriegebied, de Amsterdamse school en het gesloten bouw-blok. De opzet werd verenigd met een rationale bouw- en woning-typologie. In zekere zin was de werkwijze vergelijkbaar met die van Siza in de Schilderswijk, maar dan groots en meeslepend. Kollhoff gaf antwoord op een dilemma dat ons bezighield naar aanleiding van de opdracht in de Schilderswijk. Hoe zijn de open verkavelingen van de moderne beweging, gebaseerd op industrialisatie en hygiëne, te verenigen met de liefde voor de traditionele stad? In de verbrokkelde blokkenstructuur van het gebombardeerde Berlijn had Kollhoff aangetoond met schijfvormige gebouwen en urban villa's het beste van beide werelden samen te brengen. Bij Piraeus wordt het gesloten blok met een hof in het steden-bouwkundige masterplan van Jo Coenen voor het KNSM-eiland getransformeerd tot een lang gebouw dat is geplooid tot een groot-stedelijke vorm.

Benadering van het gevelvlak

Piraeus heeft een vloedgolf veroorzaakt van vooral stilistische verwijzingen in de Nederlandse architectuurproductie. Ook in ons werk heeft het gebouw zijn sporen nagelaten. Na het vallen van de Berlijnse Muur in 1989 slaat Kollhoff zelf echter een nieuwe weg in. De reparatie van de stad vraagt om een meer genuanceerde benadering van het gevelvlak als decor van de stedelijke ruimte, zo stelt hij. In 1992 introduceert Kollhoff het uit bouwelementen samengestelde gevelvlak en het vergeten begrip tektoniek. De geprefabriceerde bakstenen toren aan de Potsdamer Platz is het eerste hoogtepunt in dit nieuwe hoofdstuk van zijn oeuvre. Op ingenieuze wijze wordt gevarieerd met een verflechting van horizontale en verticale gevelritmes. Elk bouwdeel heeft een eigen expressie, maar is niet los te zien van de andere bouwdeelen.

Superpositie van elementen

Het samengestelde gelede gevelvlak wordt pas veel later door ons toegepast, na een studie van het classicisme van Lutyens, Pouillon en Perret. De toren van Kollhoff geeft ons een aanknopingspunt voor het woningbouwproject aan de Laan op Zuid in Rotterdam, schuin tegenover het eerste project van Kollhoff in diezelfde stad. Het principe van het gelede gevelvlak biedt de mogelijkheid om een gevelbeeld te realiseren dat optisch opener lijkt dan het in werkelijkheid is. Dit principe gaat niet meer over de simpele verhouding van open en dichte gevelvlakken. Het voegt een visuele laag toe door een kolommen- en balkenstructuur te superpositio-neren op een dicht gevelvlak om op die manier de verhoudingen te corrigeren naar klassieke proporties.

Direct expressiemiddel

Bij het Christelijk Lyceum in Delft, een recent project van ons bureau, is het gelede gevelvlak ingezet als direct expressiemiddel om de structuur van het gebouw zichtbaar te maken. Het principe van superpositie is daarbij echter niet gebruikt. Het gebouw is ontworpen als een werkplaats: een neutrale structuur waarin onder-wijs kan worden gegeven, maar waarin ook een kantoor of werk-plaats kan worden gehuisvest. Het uiterlijk van het gebouw drukt geen specifieke functie uit. De verticale gemetselde vlakken volgen de constructieve dragende gevelschijven van het dragende binnen-spouwblad. De positie en indeling van de ramen volgen de princi-pes van optimale ventilatie en lichttoetreding. Het is het principe van de daglichtfabriek van honderd jaar geleden, waarbij de archi-tectonische expressie op een bijna industriële wijze wordt bepaald door de zwaartekracht en de optimale toetreding van licht en lucht.

De basisgedachte voor het vierkante schoolgebouw ligt echter bij de Bauakademie in Berlijn uit 1836 van Karl Friedrich Schinkel (1781-1841). De op handen zijnde herbouw van dit ontwerp blijkt te zijn gestimuleerd door onder andere Kollhoff. Schinkel ontwik-kelde en ontwierp het gebouw na een bezoek aan fabrieksgebou-wen in Manchester. Hij hield er kantoor als Rijksbouwmeester en er was een architectuurschool. Schinkel woonde en werkte op de bovenste verdieping. Op de begane grond bevonden zich twaalf winkels om het project te financieren. De plattegrond is een zuiver vierkant grid van 5,5 meter met bakstenen kolommen.

Het gebouw, dat tegelijkertijd ook bouwblok is, betekende een omslag in het werk van Schinkel. De architectuur van paleizen en kerken, waar de verhoudingen van ruimtes en gevels het ontwerp domineerden, maakte plaats voor een functionele architectuur in de geest van de invloedrijke Franse architect en theoreticus Jean-Nicolas-Louis Durand (1760-1834). Het is een architectuur die geen functie uitdrukt of symboliseert, maar bruikbaar en dienst-baar is.

Naast Kollhoff

Het gelede gevelvlak keert terug in ons ontwerp van ons bureau voor enkele gebouwen in Leidsche Rijn Centrum, waar we sinds 2008 niet tegenover, maar naast Kollhoff bouwen. Er zijn veel overeenkomsten in de benadering van de ontwerp-opgave, maar hier worden ook de verschillen in aanpak tussen de bureaus zicht-baar. Ons project richt zich op repeterende ramenreeksen in gele-de gevelvlakken, waarbij de constructieve elementen van wanden en vloeren zichtbaar zijn in de gevel. Het werk van het bureau van Kollhoff lijkt in zekere zin teruggekeerd naar de 'Grossform' van Piraeus, maar dan in klassieke vorm. De schuin oplopende dak-vorm van Piraeus heeft plaatsgemaakt voor een klassiek dak en het bouwvolume heeft een klassieke symmetrische geleiding. Het grote gebaar van het bouwblok in de dynamiek van de haven heeft plaatsgemaakt voor een beheerst klassiek bouwlichaam, dat zich voegt in de structuur van de traditionele stad.

Studying the scale model of Piraeus in the Zuiderkerk in 1991 I was immediately struck by the alienating effect of the building mass that had everything in its grip. In a grand gesture both the urban form and the architectural elaboration were defined. It was a literal summary – a synthesis if you like – of the local characteristics of the previous industrial area, the Amsterdam school and the closed building block. The setup was combined with the rational building and housing typology. In a sense the approach could be compared with that of Siza in the Schilderswijk, but this time grand and majestic.

Kollhoff answered to the dilemma that kept us preoccupied after the assignment in the Schilderswijk. How can the open allotments of the modern movement, based on industrialisation and hygiene, be united with the love for the traditional city? In the crumbled structure of blocks of the bombarded Berlin Kollhoff had demonstrated to bring together the best of both worlds with slab shaped buildings and urban villas. With Piraeus the closed block with a court in the urban architectural master plan of Jo Coenen for the KNSM-eiland is transformed into an elongated building that is folded into a metropolitan shape.

Approximation of the outer wall surface

Piraeus has caused a tide of especially stylistic references in the Dutch architectural production. In our work, too, the building has left its mark. After the collapse of the Berlin Wall in 1989, Kollhoff himself followed a new line, however. The repair of the city demands a more refined approach of the outer wall surface as a background of the urban space, he says. In 1992 Kollhoff introduces the outer wall surface that is composed of building elements, in addition to the concept of tectonics.

The prefabricated brickwork tower at the Potsdamer Platz is the first climax in this new chapter of his oeuvre. In an ingenious manner he varies with the interweaving of horizontal and vertical rhythms of the façades. Every building part has its own expression, but cannot be seen apart from the other building parts.

Superposition of elements

We didn't apply the compiled articulated outer wall surface until much later, after a study of the classicism of Lutyens, Pouillon and Perret. The tower of Kollhoff gives us a reference point for the housing plan at the Laan op Zuid in Rotterdam, diagonally opposite to the first project of Kollhoff in that same city.

The principle of the articulated outer wall surface offers the possibility to realise a façade picture that optically appears to be more open than it is in reality.

This principle no longer concerns the simple relation of open and closed outer wall surfaces. It adds a visual layer by superpositioning a structure of columns and beams on a closed outer wall surface in order to correct the relations after classical proportions.

Direct means of expression

At the Christelijk Lyceum in Delft, a recent project of our office Geurst & Schulze architects, the articulated outer wall surface has been deployed as a direct means of expression to make the structure of the building visible. However, the principle of superposition has not been used here. The building has been designed as a workshop: a neutral structure where education can be given but where an office or workshop can be housed just as well. The outward appearance of the building does not express a specific function. The vertical brickwork surfaces follow the constructive load-bearing outer wall skins of the load-bearing skin of the inner cavity wall. The position and subdivision of the windows follow the principles of optimal ventilation and access of light. It is the principle of the daylight factory of 100 years ago, where the architectural expression is determined in an almost industrial manner by gravity and the optimal access of light and air.

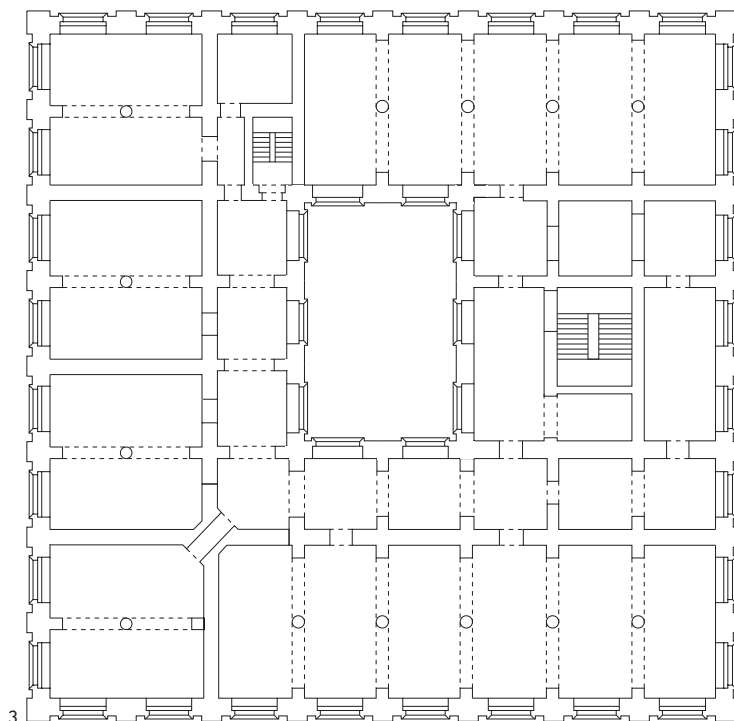
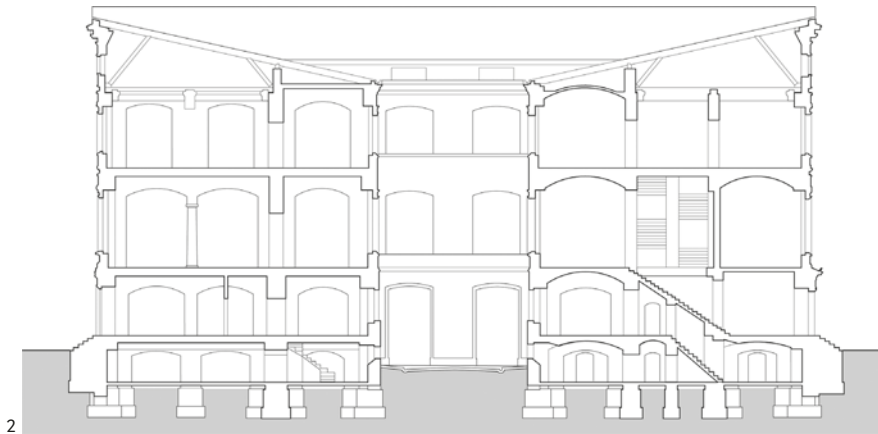
The basic thought for the square school building, however, lies with the Bauakademie in Berlin of 1836 of Karl Friedrich Schinkel (1781-1841). The imminent rebuilding of this design appears to have been stimulated by Kollhoff and others. Schinkel developed and designed the building after a visit to factory buildings in Manchester. He held office there as a government architect and there was a school of architecture. Schinkel lived and worked on the top floor. On the ground floor there were twelve shops to finance the project. The ground floor is a precise square grid of 5.5 metres with brick columns.

The building, that is a building block at the same time, meant a swing in the work of Schinkel. The architecture of palaces and churches, where the proportions of spaces and façades dominated the design, made place for a functional architecture in the spirit of the influential French architect and theoretician Jean-Nicolas-Louis Durand (1760-1834). It is an architecture that doesn't express or symbolise a function, but is usable and subservient.

Next to Kollhoff

The articulated outer wall surface returns in the design of our office for some buildings in Leidsche Rijn Centrum, where we are building not opposite to, but next to Kollhoff. There are many similarities in the approach of the design assignment, but here also the differences in approach between the offices are becoming visible. Our project focuses on repetitive sequences of windows in articulated outer wall surfaces, where the constructive elements of walls and floors are visible in the façade. The work of the office of Kollhoff, in a sense, appears to have returned to the 'Grossform' of Piraeus, but now in a classical form. The roof form of Piraeus with a rising slant, has made place for a classical roof and the building volume has a classical symmetric articulation. The grand gesture of the building block in the dynamics of the harbour has made place for a controlled classical building body, that conforms to the structure of the traditional city.

Naar Piraeus After Piraeus

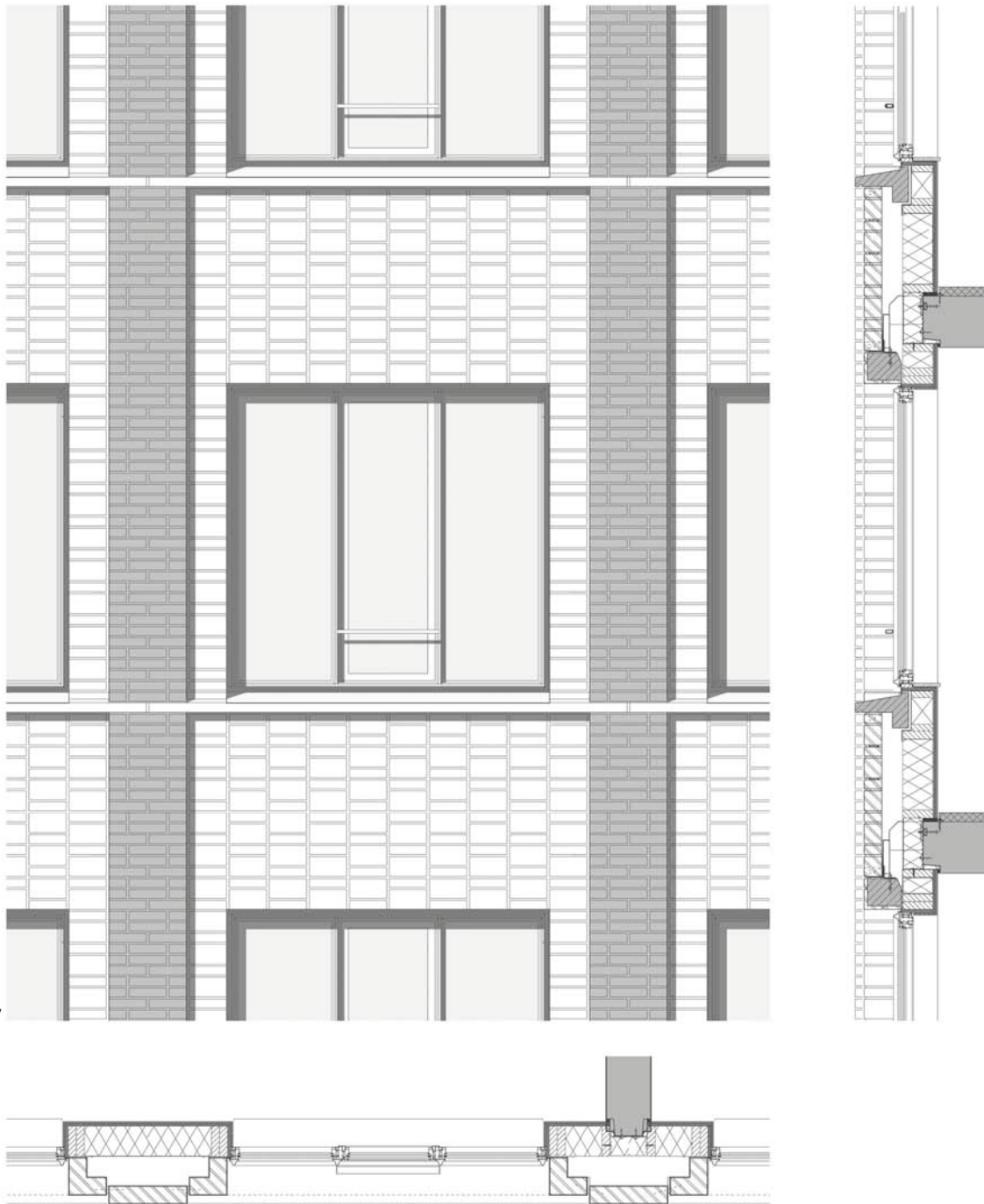

- 1 De Bauakademie in Berlijn uit 1836 van Schinkel vormde de basisgedachte van het vierkante schoolgebouw in Delft.
- 2 Schinkel ontwikkelde en ontwierp Bauakademie na een bezoek aan fabrieksgebouwen in Manchester.
- 3 De plattegrond is een zuiver vierkant grid van 5,5 meter met bakstenen kolommen.
- 4 In Leidsche Rijn Centrum bouwt Geurst & Schulze naast Kollhoff. Er zijn overeenkomsten in de benadering, maar de verschillen in het resultaat van het ontwerpproces zijn duidelijk zichtbaar.
- 5 Het project Leidsche Rijn Centrum richt zich op repeterende ramen reeksen in gelede gevelvlakken.
- 6 Middenblok Schilderswijk in Den Haag. Geurst & Schulze zochten het maximum op van open en zelfdragende gevels.

- 1 The Bauakademie in Berlin of 1836 by Schinkel formed the foundation of the square school building in Delft.
- 2 Schinkel developed and designed Bauakademie after a visit to factory buildings in Manchester.
- 3 The floor plan is a precise square grid of 5.5 metres with brick columns.
- 4 In Leidsche Rijn Centrum Geurst & Schulze are building next to Kollhoff. There are similarities in approach, but the differences in the result of the design process are clearly visible.
- 5 The Leidsche Rijn Centrum project focuses on the repetitive sequences of windows in articulated outer wall surfaces.
- 6 Middenblok Schilderswijk in The Hague. Geurst & Schulze looked for the maximum of open and self supporting façades.

---

7 Detail van het geledede gevelvlak aan de Laan op Zuid, Rotterdam.

8 De geprefabriceerde bakstenen toren aan de Potsdamer Platz geeft Geurst & Schulze een aanknopingspunt voor het woningbouwproject aan de Laan op Zuid.

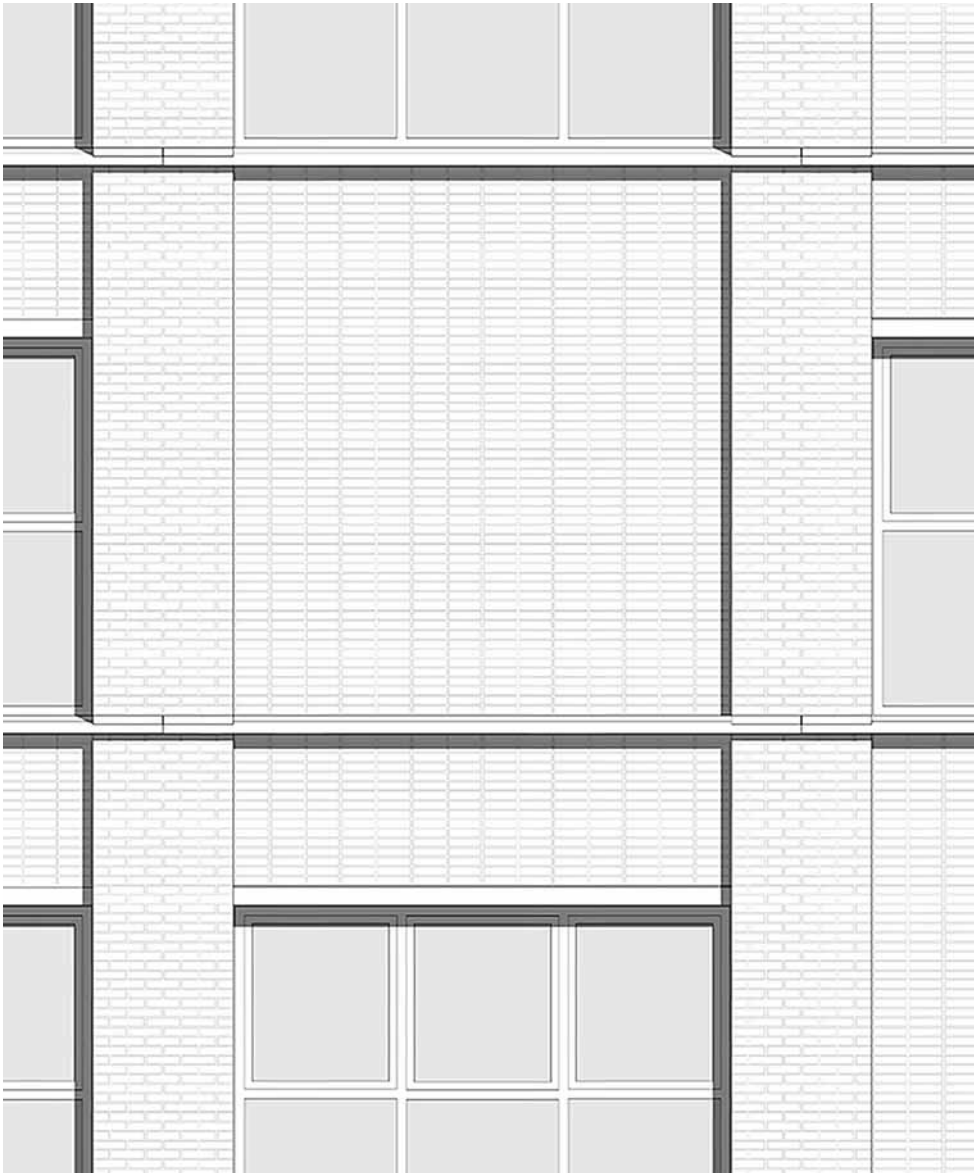
---

7 Detail of the articulated outer wall surface at the Laan op Zuid.

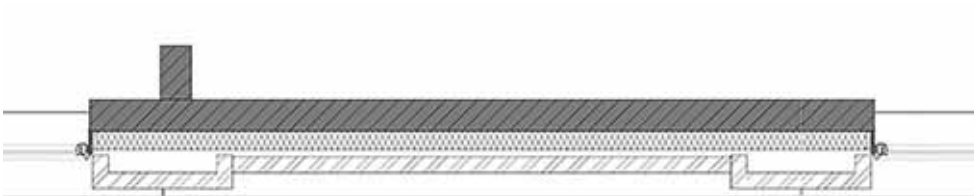
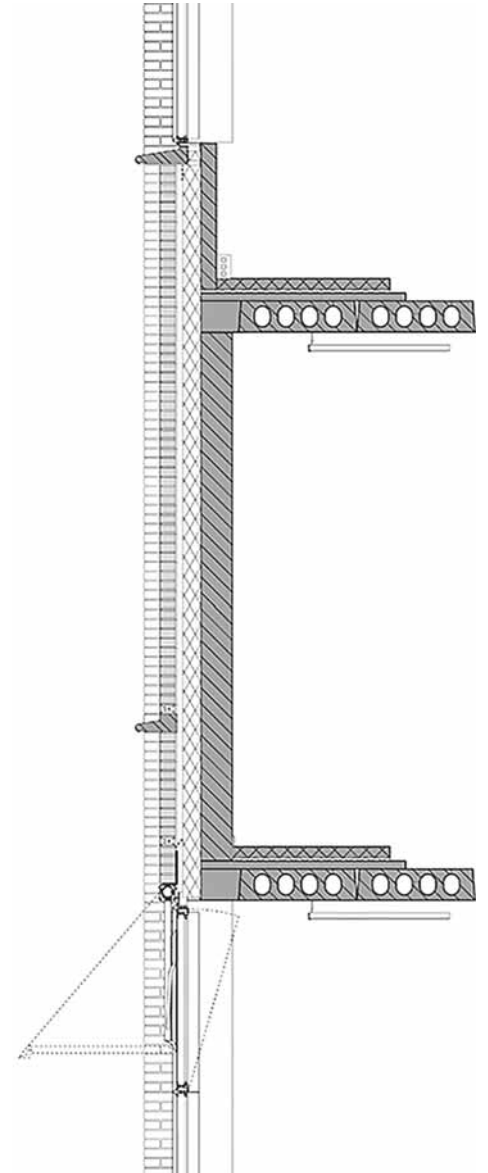
8 The prefabricated brick tower at the Potsdamer Platz gives Geurst & Schulze a reference point for the housing project at the Laan op Zuid in Rotterdam.

Naar Piraeus
After Piraeus

9

10

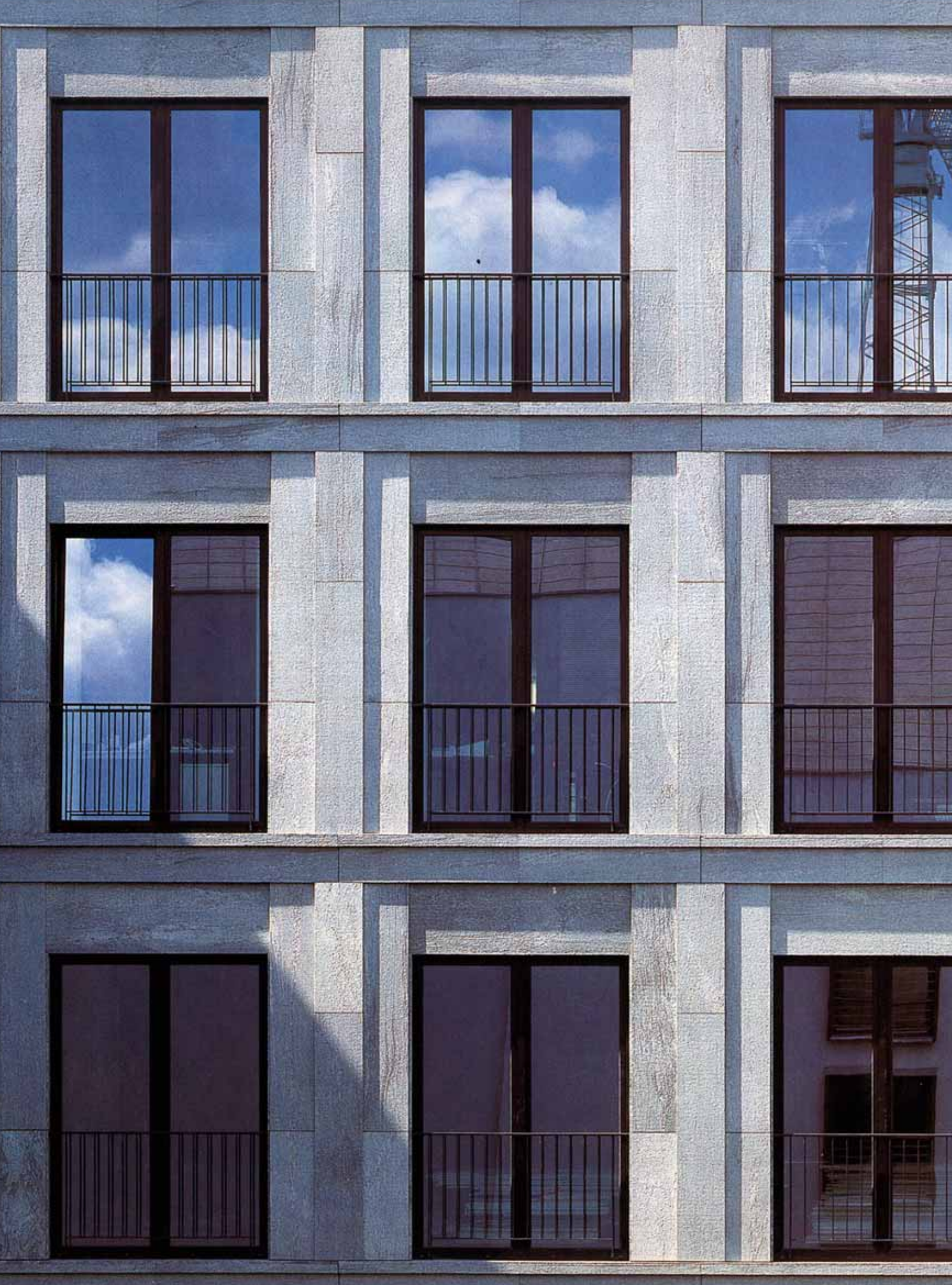
9 Detail van gevel van het Christelijk Lyceum in Delft.

10 De positie en indeling van de ramen volgen de principes van optimale ventilatie en lichttoetreding. *Foto: Stefan Josef Mueller*

---

9 Detail of the façade of the Christelijk Lyceum in Delft.

10 The position and arrangement of the windows follow the principles of optimal ventilation and access of light. *Image: Stefan Josef Mueller*

Het spel van voegen

The game of joints

Jan Peter Wingender

In het begin van de jaren negentig verzorgde Kenneth Frampton een reeks colleges aan het Berlage Instituut Amsterdam over tektoniek. De colleges waren work in progress; de deelstudies waaruit hij in 1995 zijn boek *Studies in Tectonic Culture* samenstelde.¹⁾ Tegen de achtergrond van de conceptgemotiveerde en media-georiënteerde benadering van architectuur die snel opgang maakte, waren de colleges van Frampton een welkome kritische stem die uiteindelijk bepalend bleek voor mijn eigen ontwikkeling als architect. De naderende oplevering van het gebouw Piraeus bleef bij het Berlage Instituut natuurlijk niet onopgemerkt. Voor de toenmalige decaan Herman Hertzberger was het om vele redenen een onmogelijk gebouw. Hertzberger uitte slechts een luidruchtige afwijzing van deze, in zijn ogen, reactionaire vorm van baksteenarchitectuur. Een classificatie die het werk van Kollhoff nadien wel vaker ten deel viel.

In the beginning of the 1990s Kenneth Frampton addressed a series of lectures at the Berlage Institute Amsterdam about tectonics. The lectures were work in progress; the part studies from which he compiled his book *Studies in Tectonic Culture* in 1995.¹⁾ Against the background of the concept-motivated and media-oriented approach of architecture that became successful instandly, the lectures of Frampton were a welcome critical voice that eventually appeared to be decisive for my own development as an architect. Of course, the nearing completion of the Piraeus building did not pass unnoticed at the Berlage Institute. For the then dean Herman Hertzberger it was an impossible building for many reasons. Hertzberger only uttered a loud rejection of this, in his eyes, reactionary form of brickwork architecture. A classification that fell to the work of Kollhoff more often after that.

In de natuursteengevel van dit gebouw aan de Friedrichstrasse in Berlijn is prachtig zichtbaar hoe de elementen zich als een eenheid presenteren en niet als de verzameling losse platen of stenen waaruit ze feitelijk zijn opgebouwd. *Foto: Ivan Nemeč*

The natural stone façade of this building at the Friedrichstrasse in Berlin shows splendidly how these elements present themselves as a unity and not as a collection of loose plates or stones from which they have actually been built. *Image: Ivan Nemeč*

Het spel van voegen The game of joints

De reactie van Frampton op Piraeus was een stuk genuanceerder. Hoewel hij het gebouw zeker niet spaarde in zijn kritiek, was hem duidelijk dat het ontwerp zich nadrukkelijk verhiel met het thema tektoniek dat hij zelf aan de orde stelde. Frampton positioneerde in zijn studies de rol van constructie, bekleding en materialen in een historisch en theoretisch kader. Hij verdiepte de thematiek aan de hand van analyses van het werk van onder andere Carlo Scarpa. In het essay *Carlo Scarpa and the adoration of the joint* noteerde hij dat “[...] the joint is the generator (of the work) rather than the plan, not only in respect to the whole but also with regard to alternative solutions lying latent, as it were, within any particular part.”²⁾ Met dit spel van voegen ontsloot Frampton een voor mij fundamentele thematiek in de architectuur: zowel op het niveau van het gebouw en de plaats die het inneemt in de stad, als op het niveau van de delen waaruit een gebouw en de gevel worden samengesteld. Frampton bleef echter in zijn studies een operationele vertaling naar de eigentijdse Noord-Europese bouwpraktijk wel schuldig.

Bijsluiter bij het ontwerp

Het was nota bene Kollhoff die hiervoor enkele jaren later een handreiking deed met het door hem georganiseerde symposium ‘Tektonik, Bau-Kunst heute’ en de publicatie die daaruit voortkwam.³⁾ In zijn bijdrage aan het symposium thematiseerde Kollhoff de relatie tussen constructie en bekleding: “Die Bekleidung als Haut ist Teil des Körpers und damit gestalterischer Willkür entzogen. Die Haut steht in einem delikaten Verhältnis zur Konstruktion. Diese wird nicht zur Schau gestellt und nicht zugedeckt. Sie scheint durch, im wörtlichen und übertragenden Sinn. Ziel ist nicht die Visualisierung der Konstruktion an sich, sondern das an sich Erinnernde.” Daarmee voorzag Kollhoff niet alleen Piraeus van een gepaste bijsluiter, maar legde hij de theoretische basis voor een reeks gebouwen die hij in de navolgende jaren in Berlijn zou realiseren.⁴⁾

Consistent beeld

Door de jaren heen heb ik die gebouwen in Berlijn meerdere malen bezocht. Fascinerend is de vormgevende wendbaarheid van Kollhoff in ‘het spel van voegen’ om het consistente beeld te bereiken dat hij nastreeft met zijn architectuur. In de gebouwen strekt dit spel zich uit van plaatsing, proportionering en programmering van het gebouw tot aan het minutieuze ontwerp van de gevel. De gebouwen van Kollhoff zijn producten van een gangbare bouwpraktijk waarin gevels ‘slechts’ bekleding zijn en worden samengesteld uit losse onderdelen. Met een ritmisch spel van horizontale en verticale baksteen en natuursteen elementen roept Kollhoff de ‘herinnering van de constructie’ op eloquente wijze op. Het vernuft in de ontwerpen schuilt in de inzet van – soms minimale – reliëfverschillen in de gevel waardoor deze elementen zich als een eenheid presenteren en niet als de verzameling losse platen of stenen waaruit ze feitelijk zijn opgebouwd.

Onzichtbaar vernuft

Dit is prachtig (on)zichtbaar in de natuursteengevel aan de Friedrichstrasse. De horizontale banden suggereren de vloeren die gedragen worden door de kolommen die als penanten zijn verbeeld. De verticale naden in de banden liggen zorgvuldig in het midden van de onderstaande penant en de latei boven het raam.

Daarmee zweven de platen niet. Door de positie van de naad rust het horizontale element visueel op de ondergelegen penant of latei. Door het reliëf in de penanten verdwijnen de verticale naden in de overlap tussen de platen. De horizontale naden in de penant verspringen tussen de vlakken en vermijden daarmee een tegelverband, (wat de suggestie van krachtenafdracht teniet zou doen). De compositie vormt een gat waarin het kozijn met hekwerk is geplaatst. Of de vloerrand daadwerkelijk precies achter de horizontale band ligt en of er een kolom achter de penant staat, doet niet ter zake. Het gaat immers om de herinnering, niet om de waarheid. In de reeks Berlijnse gebouwen wordt deze thematiek stap voor stap uitgewerkt en ontstaan variaties. De voegen hebben niet alleen een bewust ontworpen plek maar gaan op punten zelfs de compositie van de gevels bepalen. Van het totale beeld van de gevel tot aan de diverse mogelijkheden die in de elementen waaruit de gevel is opgebouwd, besloten liggen.

Samenbrengen en verbinden

Naden en voegen ontstaan bij het samenbrengen en verbinden van losse delen, zoals de naden in een kledingstuk of de voegen in het metselwerk. Het werk van Scarpa moet begrepen worden tegen de achtergrond van zijn langlopende samenwerking met de selecte groep vakmensen die zijn werk realiseerden. Scarpa ‘vierde’ de voegen en naden en verhief het maken middels een ver doorgevoerde ornamentering die in een onnavolgbaar persoonlijk universum eindigt. Kollhoff zocht in zijn Berlijnse projecten een omgang met de moderne, anonieme bouwpraktijk waarbij een gevel wordt geassembleerd uit losse componenten en een dialoog tussen de architect en de maker veelal ontbreekt. De klassieke, universele traditie met plastiek, ritme en reliëf bood hem de mogelijkheid het spel van voegen te spelen en uitdrukking te geven aan zijn opvatting over de uitdrukking van gebouwen en continuïteit van de Noord-Europese stad.

Verum Ipsum Factum

De keuze voor materialen geeft ons werk het vermogen verbindingen te maken: verbindingen tussen een plaats, de geschiedenis daarvan en de betekenis van een nieuwe toevoeging in de vorm van een gebouw. Bouwen aan de stad is onlosmakelijk verbonden met de keuze voor een bekledingsmateriaal. Tektoniek heeft daarmee een stedenbouwkundige dimensie. De keuze voor een bekledingsmateriaal is in onze heterogene steden keer op keer maatwerk. Voor verschillende materialen, gebouwen en plaatsen leidt de keuze voor een materiaal tot onderscheidende strategieën in het spel van voegen. In onze eigen praktijk bij Office Winhov is er geen vaststaand recept: wij spelen het spel met genoegen, keer op keer opnieuw.

In zijn studie van tektoniek wijst Frampton op het motto dat Scarpa huldigde: Verum Ipsum Factum. Waarheid door maken. In een bouwpraktijk waarbij een gevel ‘slechts’ bekleding is en in essentie vormvrij, is het begrip waarheid problematisch. Maar onafhankelijk van het beeld dat we nastreven heeft het wel alles van doen met het maken. Het gesprek over tektoniek verschuift daarmee van de breed gevoerde discussies over het bekleden van een constructie naar de noodzakelijke reflectie op de constructie van diezelfde bekleding. Daarin ligt de sleutel tot een consistent en geloofwaardig beeld besloten: onze eigen waarheid die wij als architect overdragen aan de beschouwer.

The reaction of Frampton to Piraeus was remarkably more subtle. Although he certainly didn't spare the building in his criticism, it was clear to him that the design related to the theme of tectonics that he was bringing up himself. In his studies Frampton positioned the role of construction, cladding and materials in their historical and theoretical framework. He deepened the theme going by analyses of the work of Carlo Scarpa, for example. In the essay *Carlo Scarpa and the adoration of the joint* he noted that "[...] the joint is the generator (of the work) rather than the plan, not only in respect to the whole but also with regard to alternative solutions lying latent, as it were, within any particular part."²⁾ With this game of joints Frampton opened up to me a fundamental theme in architecture: both at the level of the building and the place that it takes in the city, and at the level of the parts out of which a building and the façade are constituted. However, in his studies Frampton failed to deliver an operational translation into the contemporary Northern European construction practice.

Instruction with the design

It was Kollhoff himself who lent a helping hand a few years afterwards by the symposium he organised 'Tektonik, Bau-Kunst heute' and the publication that resulted.³⁾ In his contribution to the symposium Kollhoff thematised the relationship between construction and cladding: "The cladding as a skin is part of the body and therefore distanced from creative capriciousness. The skin has a delicate relationship with the construction. It is neither exhibited nor covered. It is transparent both in the direct and in the metaphorical sense. Aim is not the visualisation of the construction itself, but what is remembered of it." In this manner Kollhoff not only provided Piraeus with an appropriate instruction, but he laid the theoretical basis for a series of buildings that he was going to realise in the next few years in Berlin.⁴⁾

Consistent image

Through the years I visited these buildings in Berlin several times. Fascinating is the versatility in design of Kollhoff in the 'game of joints' to achieve the consistent image that he pursues with his architecture. In the buildings this game stretches from placing, proportioning and programming of the building through to the minute design of the façade. The buildings of Kollhoff's are products of a prevailing building practice, in which a façade is 'only' cladding and is composed out of loose parts. With a rhythmic game of horizontal and vertical brickwork- and natural stone elements Kollhoff eloquently calls to mind the 'memory of the construction'. The ingenuity in the designs is to be found in the use of – sometimes minimal – relief differences in the façade, so that these elements present themselves as a unity and not as a collection of loose plates or stones from which they have actually been constructed.

Invisible ingenuity

This is splendidly (in)visible in the façade of natural stone at the Friedrichstrasse. The horizontal railing suggest the floors that are carried by the columns that have been depicted as piers. The vertical joints in the railings lie neatly in the middle of the pier below and the lintel above the window. In this way the plates are not suspended.

By the position of the joint the horizontal element visually rests on

the pier or lintel below. Due to the relief in the piers the vertical joints disappear in the overlap between the plates. The horizontal joints in the pier stagger between the surfaces and so avoid a tile pattern, (which would destroy the suggestion of distribution of forces). The composition forms a hole in which the windowframes with the fencing has been placed.

Whether the floor actually lies precisely behind the horizontal railing and whether there is a column behind the pier, is not relevant. For this is about the memory, not about the truth. In the series of Berlin buildings this theme is elaborated step by step and variations arise. Not only do the joints have a consciously designed place, but at points they even determine the composition of the façade. Of the total image of the façade up to the various possibilities that can be found in the elements that constitute the façade.

Joining and connecting

Seams and joints arise when loose parts are joined and connected, such as the seams in textile or the joints in brickwork. The work of Scarpa must be understood against the background of his long-term cooperation with the select group of artisans who have constructed his work. Scarpa 'celebrated' the joints and seams and lifted the act of making up by means of an embellishment that was carried through to such length that it ends up in an inimitable personal universe. In his Berlin projects Kollhoff searched for an association with the modern, anonymous building practice where a façade is assembled out of loose components and a dialogue between de architect and the artisan is often absent.

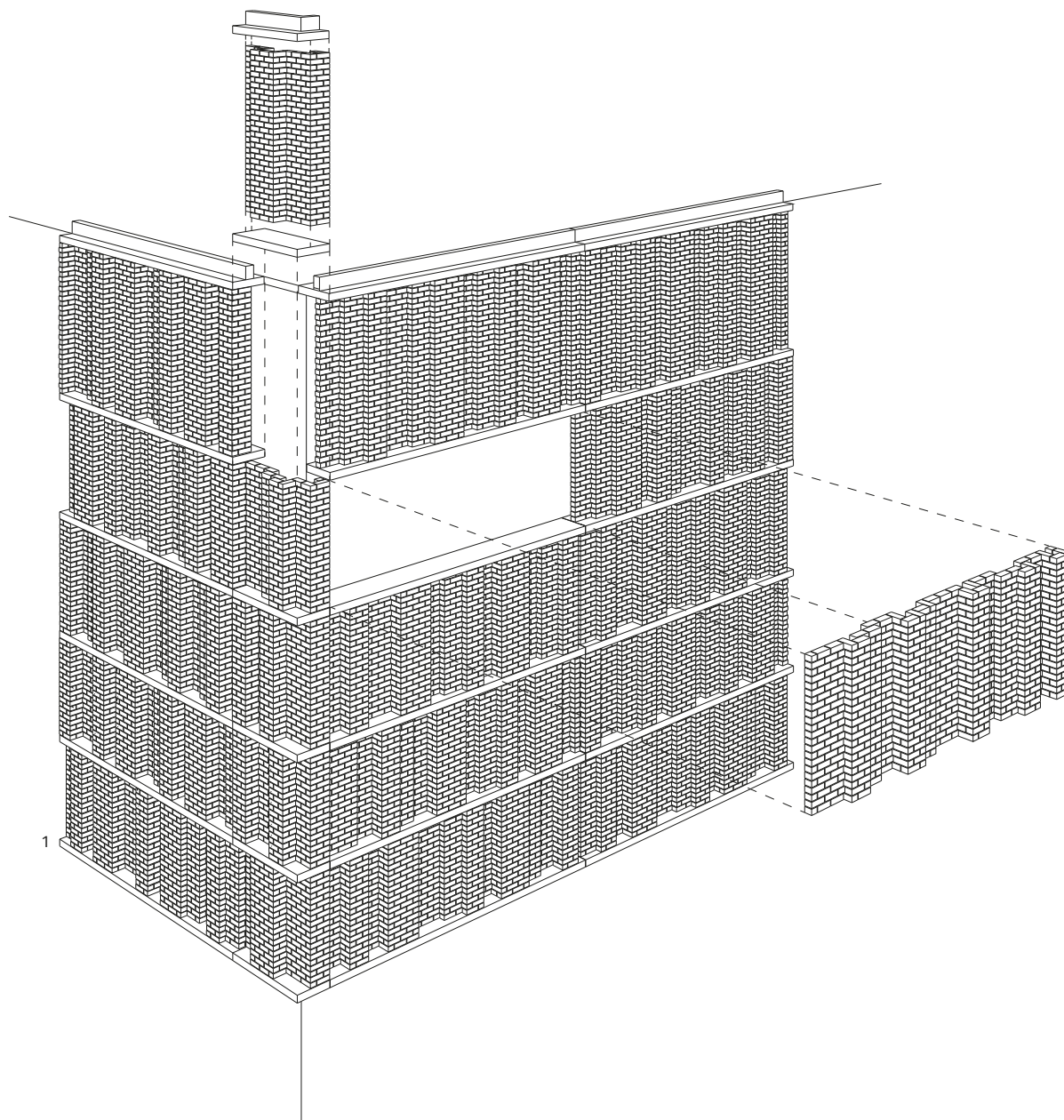
The classic, universal tradition with plasticity, rhythm and reliefs offered him the possibility to play the game of joints and to give presence to his opinion about the presence of buildings and continuity of the North-European city.

Verum Ipsum Factum

The choice of materials gives our work the capacity to make connections: connections between a place, its history and the significance of a new addition to that place in the form of a building. Building in the city is inextricably connected with the choice for a cladding material. Tectonics have inevitably an urban dimension to them. The choice for a cladding material in our heterogeneous cities is custom-made work time after time. For various materials, buildings and places the choice of a material leads to distinguishing strategies in the game of joints. In our own practice at Office Winhov there isn't a fixed recipe: we play the game with pleasure, over and over again.

In his study of tectonics Frampton points out the principle that Scarpa held: Verum Ipsum Factum. Truth by making. In a building practice where a façade is 'only' cladding and in essence free of form, the term truth is problematic. But irrespective of the image that we strive for it has everything to do with the act of making. The thinking about tectonics therefore shifts from the widely conducted discussion about the cladding of a construction to the necessary reflection on the construction of that same cladding. There the key to a consistent and credible image is to be found: our own truth, which we as architects deliver upon the observer.

Het spel van voegen The game of joints

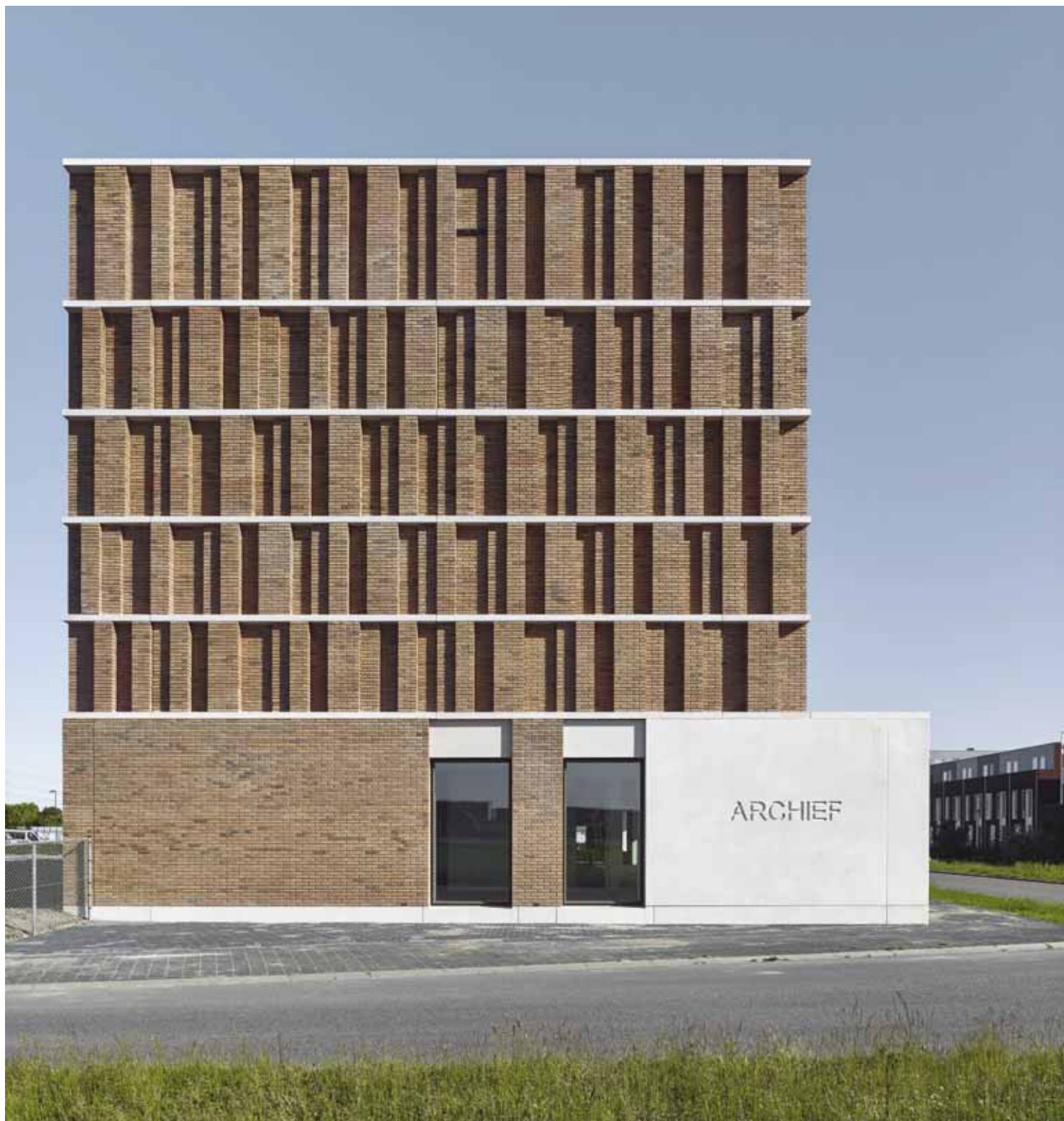

STADSARCHIEF DELFT

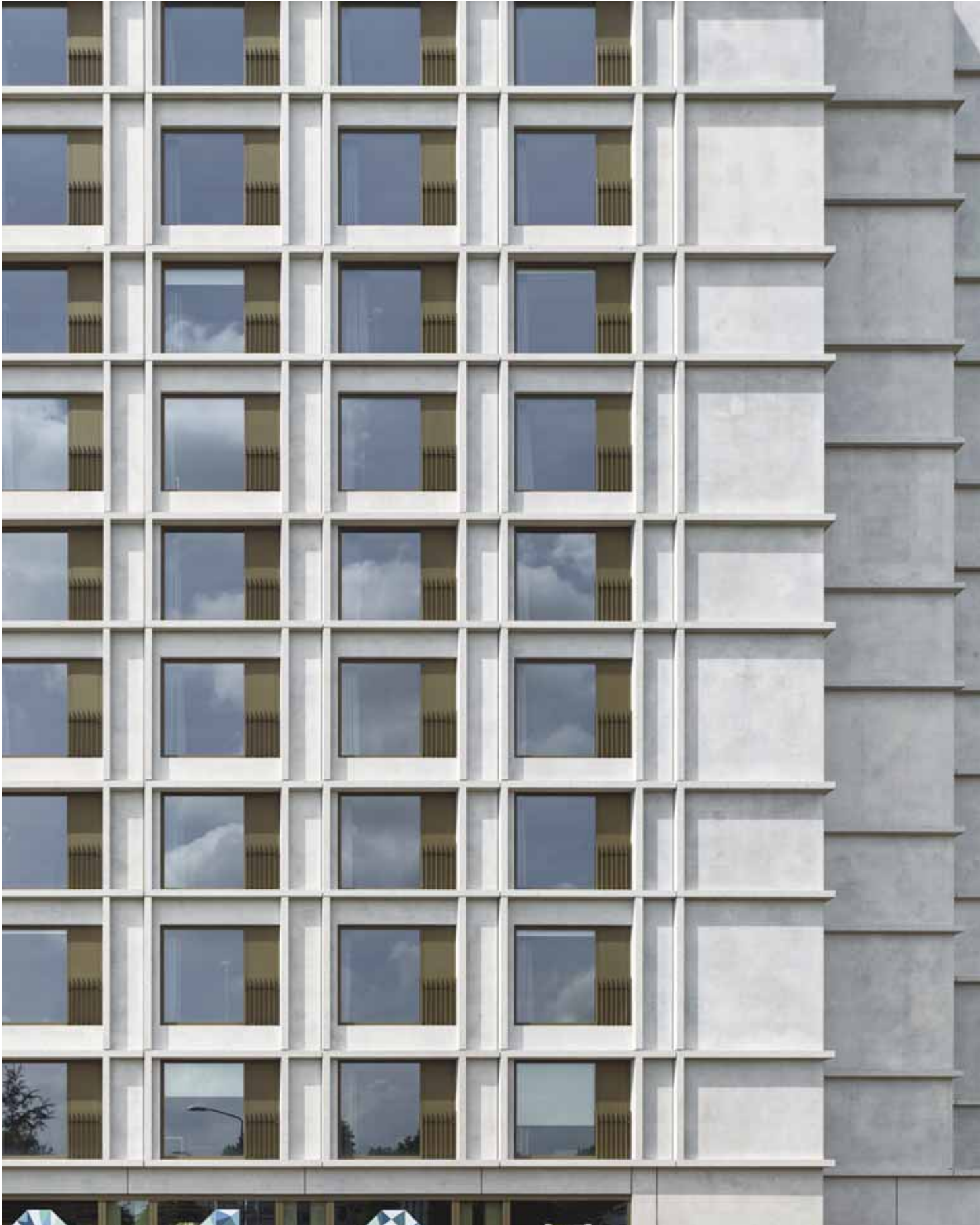
1 en 2 De bakstenen gevel van het stadsarchief verbeeldt de functie van het gebouw. Een reliëfrijke stapeling van verspringende bakstenen penanten is gescheiden door horizontale betonbanden. De hoogte van de penanten heeft geen relatie met de achterliggende verdiepingen van het archief, de penanten vormen een zelfstandige compositie. Het reliëf van de penanten is zorgvuldig afgestemd op de positie van de dilataties in het metselwerk. Deze vallen weg in de overgangen tussen de penanten, waardoor het solide beeld van de gevel overeind blijft. Foto: Stefan Müller

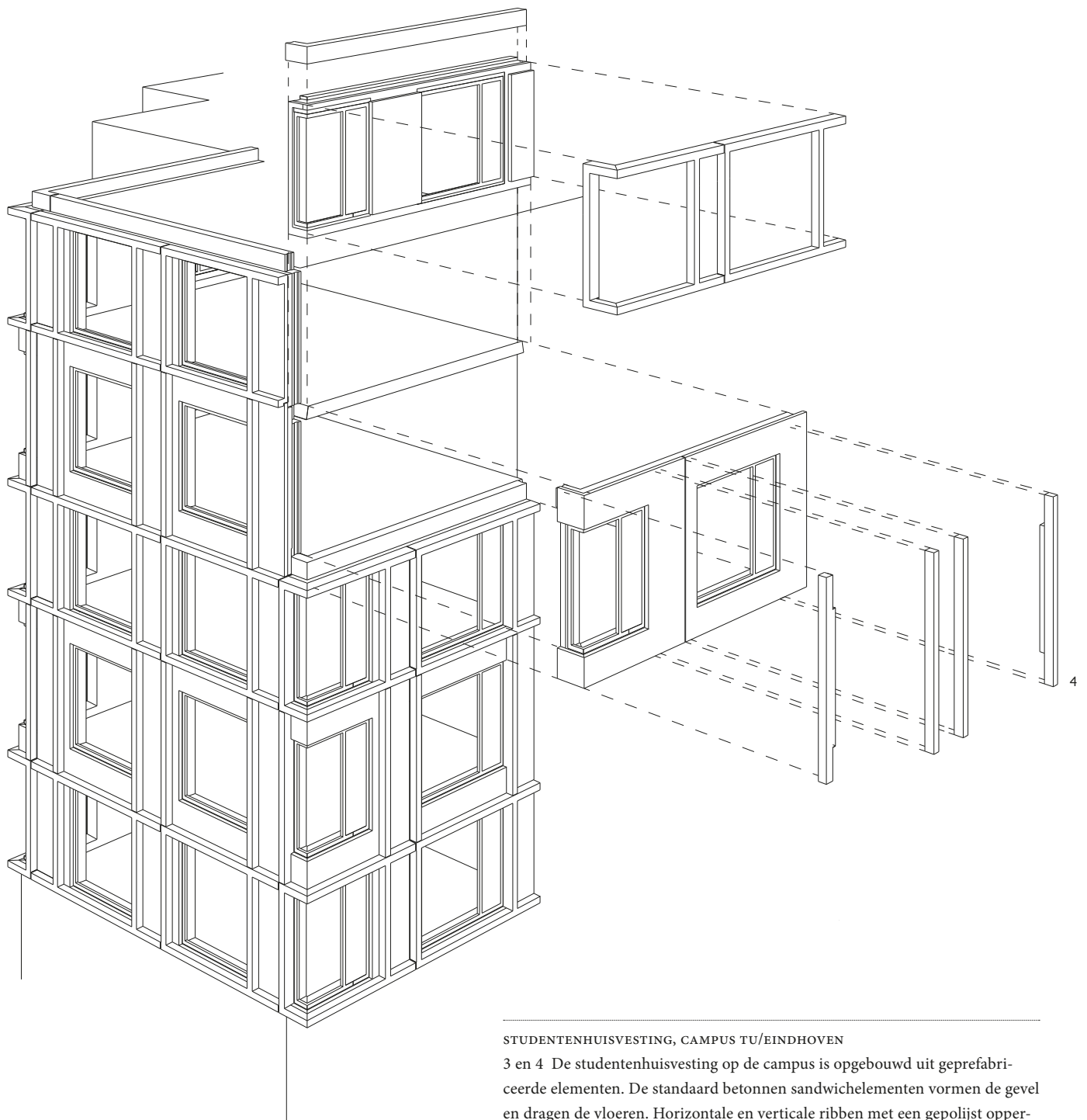
CITY ARCHIVE DELFT

1 and 2 The brick façade of the city archive depicts the function of the building. A pile of staggered brickwork piers abundant in relief is separated by horizontal concrete rail. The height of the piers has no relation with the floors of the archive behind them, the piers constitute an independent composition. The relief of the piers is accurately attuned to the position of the dilatations in the brickwork. They are hidden in the transitions between the piers, so that the solid picture of the façade still stands. Image: Stefan Müller

Het spel van voegen
The game of joints

STUDENTENHUISVESTING, CAMPUS TU/EINDHOVEN

3 en 4 De studentenhuysvesting op de campus is opgebouwd uit geprefabriceerde elementen. De standaard betonnen sandwichelementen vormen de gevel en dragen de vloeren. Horizontale en verticale ribben met een gepolijst oppervlak liggen als een grid over de gevel. Zij spiegelen de structuur van de stalen vliesgevels van de historische universiteitsgebouwen in de directe omgeving. De ribben camoufleren de eigenlijke voegen tussen de elementen en verlenen de gevel een autonome, constructieve uitdrukking. Foto: Stefan Müller

STUDENTS' HOUSING, CAMPUS TU/EINDHOVEN

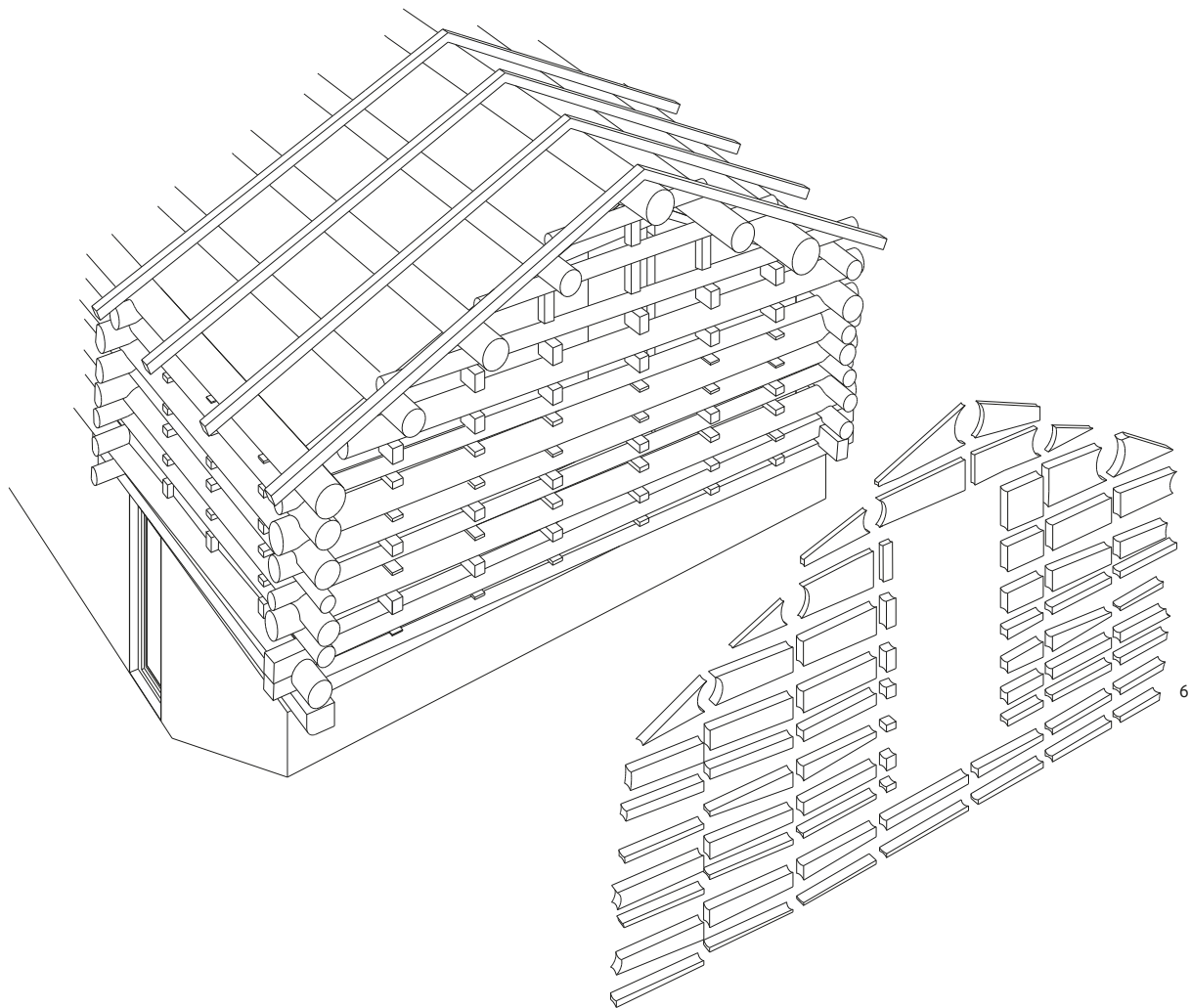
3 and 4 The students' housing on the campus is constructed of prefabricated elements. The standard concrete sandwich elements constitute the façade and carry the floors. Horizontal and vertical ribs with a polished surface lie across the façade like a grid. They mirror the structure of the steel curtain walls of the historical university buildings in the direct vicinity. The ribs camouflage the actual joints between the elements and lend an autonomous, constructive expression to the façade. Image: Stefan Müller

Het spel van voegen
The game of joints

5

ALPINELOFT, MATHON (CH)

5 en 6 De ongebruikte oude hooischaar in het bergdorp is een 'Strickbau' van losse boomstammen. Deze beweeglijke constructie is gestabiliseerd met een zwaar stenen dak en een stapeling van wiggen tussen de boomstammen. De ruimte tussen de boomstammen is gevuld met leemstuc waardoor een water- en luchtdichte gevel ontstaat die de stal bewoonbaar maakt. Deze 'voegvulling' past zich aan aan de vochtigheid van het hout, volgt het grillige verloop van de boomstammen, vangt de kleine bewegingen in de constructie op en kan eenvoudig worden gerepareerd. In kleur en textuur lopen hout en leemstuc in elkaar over: het verleent de houten stal een verrassend solide uiterlijk.

Foto: Office Haratori

ALPINELOFT, MATHON (CH)

5 and 6 The abandoned old hay barn in the mountain village is a 'Strickbau' of loose tree trunks. This agile construction has been stabilized with a heavy stone plate roof and a pile of wedges between the trunks. To make the façade air and watertight the spaces between the tree trunks have been filled with a clay and straw mortar. This 'joint filler' adjusts itself to the humidity of the wood, follows the rugged course of the tree trunks, catches the small movements in the construction and can be repaired easily. In colour and texture the wood and mortar seem to blend, lending the wooden stable a surprisingly solid appearance. Image: Office Haratori

NOTEN:

- 1 Studies in Tectonic Culture, Kenneth Frampton, ed. John Cava. MIT Press 1995.
- 2 Carlo Scarpa and the adoration of the joint, pagina 307
- 3 Über Tektonik in der Baukunst, Hans Kollhoff, Vieweg & Sohn Verlagsgesellschaft 1993. Een versie van zijn bijdrage is ook verschenen in Oase 47 Bekleding, uitgeverij Sun ISSN 0169-6238
- 4 De reeks omvat o.a. de met baksteen beklede projecten aan de Malchower Weg en Postdamer Platz en de met natuursteen beklede projecten aan de Friedrichstrasse, Torstrasse, Pariser Platz en de Leibnizstrasse.

NOTES:

- 1 Studies in Tectonic Culture, Kenneth Frampton, etc. John Cava. MIT Press 1995.
- 2 Carlo Scarpa and the adoration of the joint, page 307
- 3 Über Tektonik in der Baukunst, Hans Kollhoff, Vieweg & Sohn Verlagsgesellschaft 1993. A version of his contribution has also appeared in Oase 47 Dressing, Sun Publishers ISSN: 0169-6238
- 4 The series comprise the brickwork-clad projects at the Malchower Weg and Postdamer Platz and the natural-stone-clad projects at the Friedrichstrasse, Torstrasse, Pariser Platz and the Leibnizstrasse.

Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk

Versatility in the age of sustainability

Hans van der Heijden

De energiecrisis van 1973 zorgde voor een omkeerpunt in de bouw. Vanaf dat moment werden gebouwen warm ingepakt met isolatiedekens en bekleed met allerlei afwerkingsmaterialen. Draagconstructies raakten letterlijk en figuurlijk uit beeld. Het 'koudebrugmodernisme' waarin ik was opgeleid voldeed niet meer. In 2002 werkte ik aan een van mijn eerste opdrachten als zelfstandig architect, de stadsvilla's met medisch centrum in Puttershoek. De villa's zijn gebaseerd op een helder typologisch schema. Per verdieping liggen drie woningen om een beglaasde hal. Doorlopende balkons zorgen voor comfort door optimaal uitzicht en bezonning te bieden. De dragende wanden onderscheiden zich in de gevels door brede muurdammen en smalle kozijnen. De woningen zijn binnen het casco eenvoudig aanpasbaar. Uit de gevels blijkt de stapeling van betonnen vloervelden die op bakstenen schijven liggen. Het gevelmetselwerk heeft een onwerkelijke textuur die contrasteert met het beton. De kozijnen vormen vanzelfsprekende dilataties in de bakstenen buitenspouwbladen.

The energy crisis of 1973 produced a turning point in the construction industry. As from that moment buildings were warmly wrapped up in insulating blankets and clad with all sorts of finishing materials. Load-bearing constructions literally and figuratively became invisible. The 'cold bridge modernism' in which I had been educated no longer sufficed. In 2002 I was working on one of my first commissions as an independent architect, the urban villas and medical centre in Puttershoek. The villas are based on a clear typological plan. On each floor three apartments are positioned around the glazed hall. Long balconies provide comfort by offering an optimal view and access of sunlight. The load-bearing walls distinguish themselves in the façades by broad brick piers and narrow window frames. Within the structural frame the apartments can easily be adjusted. The façades reveal the piling of concrete floor-fields that lie on brick piers. The façade brickwork has an unrealistic texture that contrasts with the concrete. The window frames form the natural expansion joints in the brick skin of the outer cavity walls.

Woningbouw Malchower Weg in Berlijn door Kollhoff Architekten. Foto: Ivan Nemeč

Housing estate Malchower Weg in Berlin by Kollhoff Architekten. Image: Ivan Nemeč

De stadsvilla's zijn opgebouwd met bouwmethoden die in Nederland ruim voorhanden zijn. Zo veel mogelijk zijn standaard details gebruikt. Alleen de prefab beton onderdelen zijn projectspecifiek. De uitvoering kon plaatsvinden met zeer beperkte regie door de architect. De stadsvilla's in Puttershoek waren sterk beïnvloed door het praktische voorbeeld dat Hans Kollhoff in Nederland en Duitsland had gegeven. In de negentiger jaren stelde hij het bouwkundige probleem van het ingepakte gebouw aan de orde. Kollhoff kwam los van het koudebrugmodernisme van theoretici als Kenneth Frampton. In het boek *Studies in Tectonic Culture* construeerde Frampton een lijn van de historische canon naar het heden. Gebouwen van Herman Hertzberger, waarbij de constructies van binnen naar buiten werden doorgezet, vormden het sluitstuk van Framptons tektonische cultuur.

Kollhoff was praktischer. Met vooruitziende blik erkende hij dat het ingepakte gebouw de onafwendbare werkelijkheid zou worden. Hij accepteerde de gevelbekleding als een huid die losstond van het bouwkundige skelet, zonder de traditionele principes van de alledaagse bouwkunde te negeren. De koudebrug maakt simpelweg geen deel meer uit van zijn bouwkundige vocabulair. Als bouwmeester ging Kollhoff uit van zijn architectonische logica van de zwaartekracht, stapelde de materialen eenvoudig op elkaar en bracht de verschillende bouwkundige producten bijeen in compositie die op het oog volstrekt vanzelfsprekend waren. Anders dan in die tijd gebruikelijk vertonen de door hem ontworpen gevels geen enkele neiging om te zweven of andere kunstmatige krachttoeren uit te halen.

Zwaartekracht

In Berlijn laat Kollhoff de ontwikkeling van zijn werk zien. Het gevelmetselwerk van de woningbouw aan de Malchower Weg kadert vensters en deuren in en verbeeldt verder slechts de afdracht van de krachten naar de bodem via de gevelkolommen in het metselwerk. Het is een suggestie, want feitelijk is het gevelmetselwerk slechts een bekleding van de draagconstructie. De architectuur is principieel, ernstig zelfs, maar niet abstract. Het materiaal van de steen en het kozijn heeft een sterk zintuiglijke kwaliteit.

Bij de toren op Potsdamer Platz wordt de zwaartekracht verbeeld in een complexe gevel die naar boven toe fijner wordt en steeds verticaler lijkt gericht. De gevelkolommen lopen bij de dakrand uit in pinakels. De toren is blijkbaar te groot voor een uniform gevelraaster. Het lijkt of de toren bestaat uit een stapeling van varianten van de villa's van de Malchower Weg. Het hele gebouw is bekleed met dezelfde type baksteen.

Architectuur met referenties

In de woningbouw van Malchower Weg is het medium de boodschap. Het benadrukken van de zwaartekracht doet niet af aan de nuchterheid van de bouwkunde. In gebouwen als de woontoren aan de Botersloot dringen zich verwijzingen naar de historische stadsarchitectuur op. De monochrome bouwkunst uit één stuk

krijgt duidelijke referenties en wordt kleuriger. Erkers en punt-daken zijn in schaal uitvergroot en suggereren een enorm grootstedelijk huis. De toren kraagt op de hoeken dramatisch uit. Hoewel de krachtafdracht afleesbaar is, bepaalt dat thema niet het ordeningsprincipe van de gevels. Het medium valt niet samen met de boodschap, de bouwkunde heeft zich ontwikkeld tot een taal die steeds andere stellingen over de stad kan innemen. Het zijn geen lastig verstaanbare gebouwen, ook niet voor de bouwers ervan. De bouwkundige logica slaat de brug tussen ontwerp en het stedelijk publiek.

Duurzaamheidscultuur

Kollhoffs toenemende persoonsgebonden stellingen blijven boeiend. Het is nauwelijks te onderschatten hoe wendbaar dit oeuvre is. Kenneth Frampton parafraserend, zijn de gebouwen van Kollhoff op te vatten als "studies in duurzaamheidscultuur". Kollhoffs oeuvre verhoudt zich kritisch tot de hoge omloopsnelheid van de huidige bouwproductie. De gebouwen komen voort uit de mogelijkheden en beperkingen van de eigentijdse bouwmethoden, constructies en materialen en het engagement met de historische stad. De verworvenheden van industrie en handwerk staan naast elkaar. De logica van het bouwkundige beeld gaat vóór een opportunistische keuze uit de veelheid van producten en technieken die de bouwindustrie tegenwoordig ter beschikking staan.

Huis

Ook mijn werk evolueert. En ook in mijn geval worden medium en boodschap sterker uit elkaar gehaald. Een recent voorbeeld, het ontwerp voor een woon- en werkgebouw ter gelegenheid van de WerkBundStadt Berlin 2016, laat zien hoe het architectonische idee van betonnen vloervelden op gemetselde schijven zich heeft doorontwikkeld. Ook hier is sprake van een verschuiving naar een samengestelde en referentiële architectuur. De toren ziet eruit als een groot huis met veel deuren. Daarin is de onderbouw van natuursteen en zijn ateliervensters en voordeuren een belangrijk onderdeel van het gevelbeeld. Het zadeldak en de balkonpartijen met natuurstenen borstweringen en stalen hekken zorgen voor de huisachtige vorm. Achter de doorlopende balkons nemen de gevels een knikkende vorm aan. De gevels zijn afgewerkt met baksteen.

In dit samengestelde volume zijn zo veel mogelijk woningen vanaf de straat ontsloten. De typologie bouwt voort op de Amsterdamse en Rotterdamse stadswoningen uit het eind van de negentiende eeuw. Aan de straat liggen ruimten die een antwoord bieden op de toenemende vraag naar mengingen van wonen en werken.

Opnieuw staan de zon en het uitzicht aan de basis van het gevelbeeld. De bouwkunde spot niet met de zwaartekracht.

De architectuur is en blijft bouwbaar, maar sterker dan voorheen ook: sculpturaal, huisachtig en gebouwd om er lang te staan.

The urban villas are built up with construction methods that are widely available in the Netherlands. Standard details have been used as much as possible. Only the prefabricated concrete parts are specific for this project. The construction could be effected with very limited direction by the architect.

The urban villas in Puttershoek were strongly influenced by the practical example that Hans Kollhoff had given in the Netherlands and Germany. In the 1990s he brought the architectural problem of the wrapped up building under discussion.

Kollhoff came free from the cold bridge modernism of theorists such as Kenneth Frampton. In the book *Studies in Tectonic Culture* Frampton construed a line from the historic canon to the present. Buildings of Herman Hertzberger, where the constructions of the inside were continued to the outside, formed the final piece of Frampton's tectonic culture.

Kollhoff was more practical. With foresight he recognised that the wrapped up building was going to be the irreversible reality. He accepted the outer wall cladding as the skin that stood apart from the architectural frame, without ignoring the traditional principles of everyday architecture. The cold bridge was simply no longer part of his architectural vocabulary. As an architect Kollhoff started from his architectural logic of gravitation and simply piled the materials on top of each other and joined the various architectural products that were perfectly natural at first sight, together in composition. Different from what was usual at the time, the façades that he designed did not show a tendency of being suspended or of doing any other artificial feats of strength.

Gravity

In Berlin Kollhoff shows the development of his work. The outer wall brickwork of the apartment building at the Malchower Weg frames windows and doors and for the remainder it only depicts the distribution of forces to the ground via the outer wall columns in the brickwork. It is a suggestion, for actually the outer wall brickwork is only a cladding of the supporting structure. The architecture is fundamental, serious even, but not abstract. The material of the brick and the casing has a substantially sensory quality.

In the tower on Potsdamer Platz the gravity is depicted in a complex façade that becomes finer towards the top and seems to be focused increasingly vertically. The outer wall columns end in pinnacles near the eaves. Apparently the tower is too big for a uniform façade grid. It seems as if the tower consists of a number of stacked variants of the villas of the Malchower Weg. The whole building is clad with the same type of brick.

A referential architecture

In the building of Malchower Weg the medium is the message. The stressing of gravity takes nothing away from the soberness of the architecture. In buildings such as the residential tower at the Botersloot references to historic urban architecture obtrude themselves. The monochrome architecture in one piece is becoming

referential and more colourful. Bay windows and gable roofs are magnified in scale and suggest a huge metropolitan house. The tower dramatically projects outwards on the corners. Although the distribution of forces is readable, the theme does not determine the ordering principle of the façades. The medium does not coincide with the message, the architecture has developed into a language that can articulate different assertions about the city each time. The buildings are not hard to understand, not for the builders either. The architectural logic builds a bridge between design and the urban public.

Sustainable culture

Kollhoff's increasingly individual positions remain fascinating. It can hardly be underestimated how versatile this oeuvre is. Paraphrasing Kenneth Frampton, the buildings of Kollhoff's can be understood as "studies in sustainable culture". Kollhoff's oeuvre relates itself critically to the high rate of circulation of contemporary building production. The buildings spring from the possibilities and limitations of contemporary construction methods, constructions and materials and the engagement with the historical city. The achievements of industry and handicraft stand side by side. The logic of the architectural imagery has precedence over an opportunist choice from the multiplicity of products and techniques that are available to the construction industry nowadays.

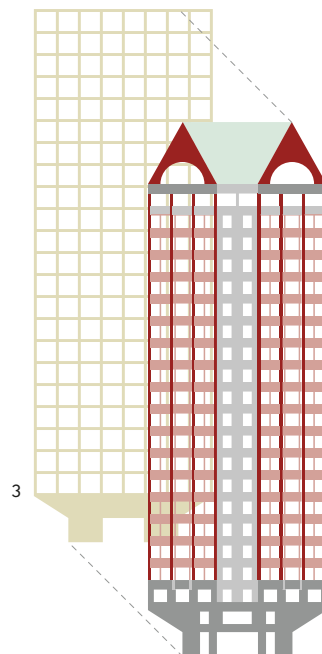
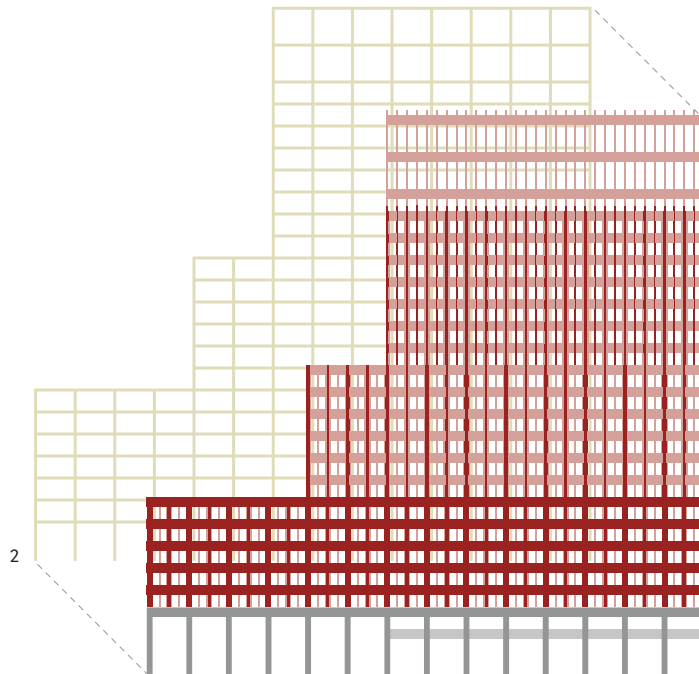
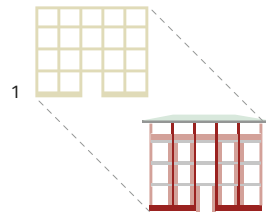
House

My work is evolving, too. In my case too, medium and message are taken apart to a greater extent. A recent example, the design for a housing and working building on the occasion of the WerkBundStadt Berlin 2016, demonstrates how the architectural idea of concrete floor fields on brick piers has continued to develop. Here too, there is question of a shift to a compiled and referential architecture. The tower looks like a large house with many doors. The base is of natural stone and the atelier windows and front doors are an important part of the image. The saddle roof and the balconies with natural stone parapets and steel frames provide a houselike form. Behind the continuous balconies the façades take on a jagged shape. The façades are finished with bricks.

In this compiled volume as many houses as possible are directly accessed from the street. The typology is a continuation of the Amsterdam and Rotterdam urban houses of the late nineteenth century. By the street lie spaces that offer an answer to the increasing demand for mixtures of living and working. Again the sun and the view lie at the basis of the outer wall picture.

Architecture doesn't defy gravity. Architecture is and remains buildable, but more strongly so than previously: sculptural, houselike and built to be there for a long time.

Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk
Versatility in the age of sustainability

WERKEN VAN KOLLHOFF ARCHITEKTEN IN
 BERLIJN EN ROTTERDAM

- 1 Schema Malchower Weg. *Tekening: Hans van der Heijden Architect (HvdHA)*
- 2 Schema Potsdamer Platz. *Tekening: HvdHA*
- 3 Schema Botersloot, Rotterdam. *Tekening: HvdHA*
- 4 Malchower Weg. *Foto: Ivan Nemeč*
- 5 Potsdamer Platz. *Foto: Susanne Wegner*
- 6 Botersloot. *Foto: Susanne Wegner*

WORK BY KOLLHOFF ARCHITEKTEN IN
 BERLIN AND ROTTERDAM

- 1 Diagram Malchower Weg. *Drawing: Hans van der Heijden Architect (HvdHA)*
- 2 Diagram Potsdamer Platz. *Drawing: HvdHA*
- 3 Diagram Botersloot, Rotterdam. *Drawing: HvdHA*
- 4 Malchower Weg. *Image: Ivan Nemeč*
- 5 Potsdamer Platz. *Image: Susanne Wegner*
- 6 Botersloot. *Image: Susanne Wegner*

4

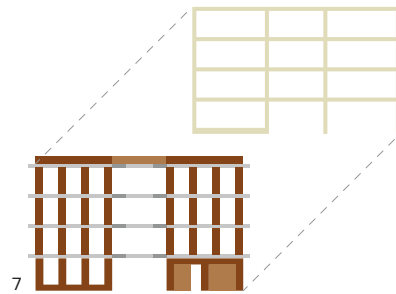

5

6

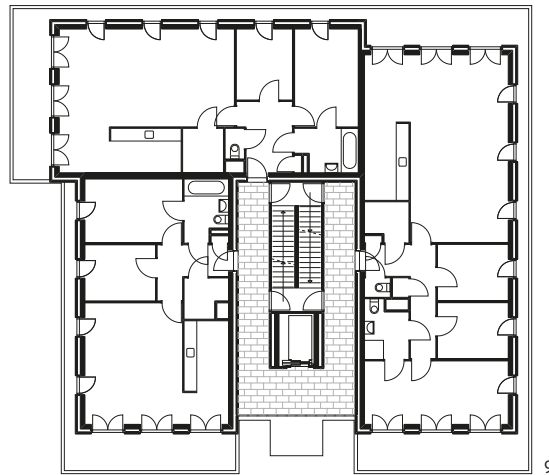
Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk
Versatility in the age of sustainability

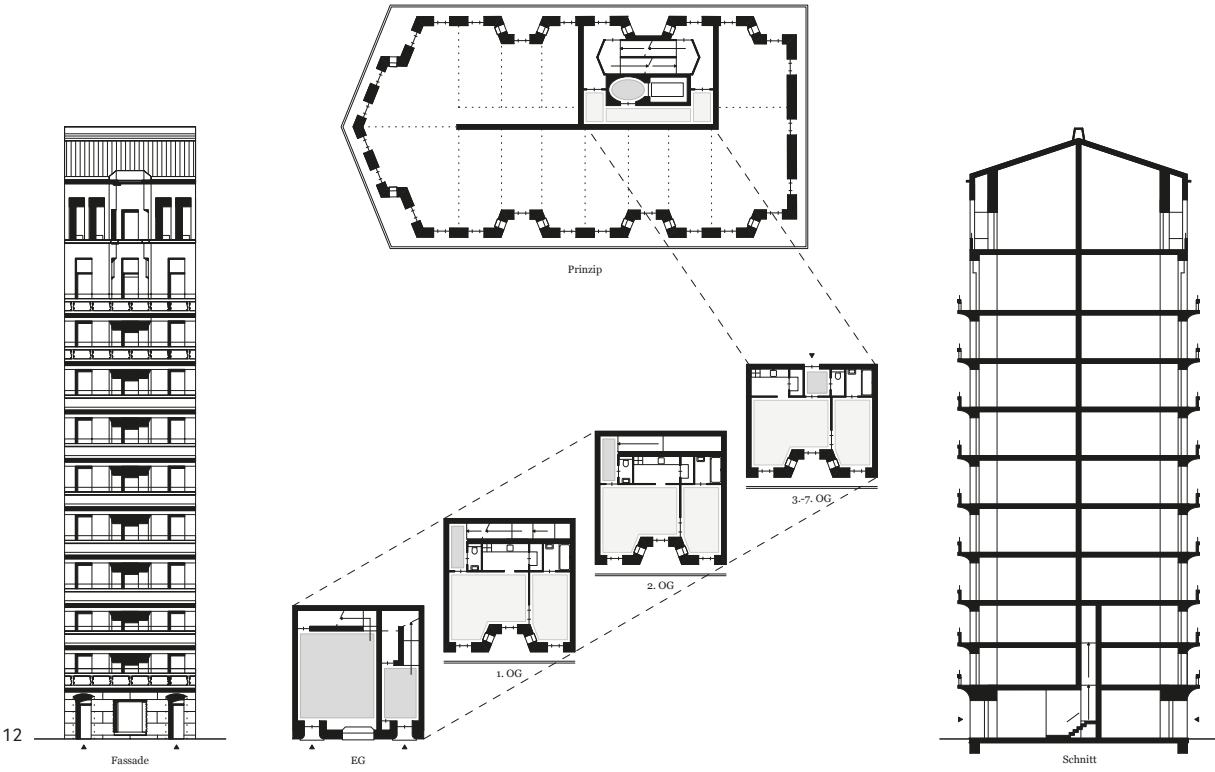
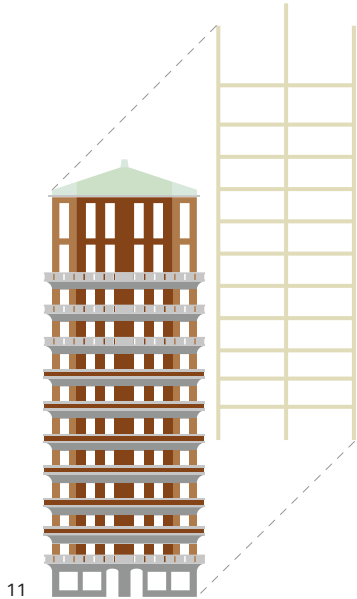
STADSVILLA'S PUTTERSHOEK
 7 Schema. *Tekening: Hans van der Heijden Architect (HvdHA)*
 8 Entree medisch centrum.
Foto: Stefan Müller
 9 Plattegrond. *Tekening: HvdHA*
 10 Overzicht. *Foto: Stefan Müller*

URBAN VILLAS PUTTERSHOEK
 7 Diagram. *Drawing: HvdHA*
 8 Entrance medical centre.
Image: Stefan Müller
 9 Typical plan. *Drawing: HvdHA*
 10 Overview. *Image: Stefan Müller*

Wendbaarheid in het duurzaamheidstijdperk
Versatility in the age of sustainability

WERKBUNDSTADT BERLIN
11 Schema. *Tekening: Hans van der Heijden (HvdHA)*
12 Typologie. *Tekening: HvdHA*
13 Gevel Am Spreebord.
Rendering: HvdHA

WERKBUNDSTADT BERLIN
11 Diagram. *Drawing: HvdHA*
12 Typology. *Drawing: HvdHA*
13 Façade Am Spreebord.
Rendering: HvdHA

Hallo Vaas!

Hello Vase!

Gus Tielens

Ik las dat regisseur Alex van Warmerdam de complete omgeving waarin hij zijn films opneemt zelf ensceneert. De huizen in zijn films worden door hemzelf ontworpen en gebouwd, zodat het decor de verhaalontwikkeling perfect ondersteunt en er een geheel eigen sfeer ontstaat. Dit wordt toegelicht in de DVD *Gebouwd voor de film*.¹⁾ Aan architectuur liggen ook scenario's ten grondslag, alleen zonder vast omlijnd toekomstscript. Architecten dromen en improviseren. Hoe het uiteindelijk gaat werken, is onzeker. Maar het denken vanuit een verhaal hebben film en architectuur gemeen. Als er geen verhaal is, blijft alleen 'performance' over, zegt Mike (Korth). We werken al jaren samen en beleven veel plezier aan het herkennen van verhalen en het denken in verhalen wanneer we aan onze projecten werken. Nieuwsgierigheid naar het verhaal is een leidend aspect in het werk van Hans Kollhoff.

I read that producer Alex van Warmerdam stages the complete environment in which he shoots his films himself. The houses in his films are designed by himself, so that the set perfectly supports the development of the story and a totally characteristic atmosphere arises. This is explained in the DVD *Built for the film*.¹⁾ Architecture is also based on scenarios, only without a clear-cut script for the future. Architects dream and improvise. It is uncertain how it will work out in the end. But thinking on the basis of a story is what film and architecture have in common. If there isn't any story, only 'performance' is left, says Mike (Korth). We have worked together for years and enjoy recognising stories and thinking in stories when we are working on our projects. Curiosity to know the story is a leading aspect in the work of Hans Kollhoff.

Hans Kollhoff Klassik Kollektion, Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH.
Foto: Fürstenberg GmbH

Hans Kollhoff Klassik Kollektion, Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH.
Image: Fürstenberg GmbH

Scenario's bedenken

Hans Kollhoff schreef een tekst over de reeks vazen die hij ontwierp voor Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH. De vaas is een personage in zijn beschouwelijke scenario.

“(…) Die Vase hat aber nicht nur der Blume zu dienen, einzeln oder als Strauß, sondern sie hat sie im Raum zu zelebrieren, gleichsam frei zu stellen und gleichzeitig zu integrieren, mit ihm zu verschmelzen. Damit ist die Frage der Proportion angesprochen, die kleine Blume im großen Raum oder der große Strauß im kleinen Zimmer. Aber auch die Frage der Materialität, der Glasur, der Farbe, insbesondere aber die der Profilierung. Das Profil verleiht unseren Vasen sowohl ihre Neuartigkeit als auch ihre Gewöhnlichkeit. Das Profil ist ihre Physiognomie. Diese Vasen stehen nicht irgendwo, sie schauen uns an. (...)”²⁾

Zorgvuldigheid en enthousiasme voor het bedenken van scenario's is herkenbaar in Kollhoffs details. In 1998 werkte ik voor Christian Rapp, die toen bureau hield in het Piraeusgebouw. Zijn bureau zat op een indrukwekkende plek in het gebouw, bovenin op de hoek met grote ramen die uitkeken op het water. 's Ochtends bij aankomst belde ik aan bij de karakteristieke, gelakt houten entree aan de westzijde. De entree is ingelijst met een zeslaagse kraag van brievenbussen die op een geraffineerde manier tot ornament zijn geworden. De brievenbussen in Piraeus vertellen het verhaal in een ontroerend detail. Wanneer je thuiskomt, is dit de plek die wordt aangeraakt, even de post kijken. Dit besef heeft geleid tot deze weldadige entree. Een weldaad die daarvoor lange tijd afwezig was in de architectuur van woongebouwen.

Een patio van goud en een bank

Eenzelfde empathische houding is herkenbaar in Kollhoffs hekwerk van het ministerie van Justitie aan de Turfmarkt in Den Haag. Het enorme gebouw maakt deel uit van de transformatie van het Haagse stadscentrum. Het gebouw bestaat uit een robuuste plint met twee hoge torens. Kollhoff noemt ze een torenpaar (Turmpaar). Inderdaad doet dit ensemble zich voor als een mijmerend paar dat op de stad toeziet. Ik wandel geregeld over de Turfmarkt, waar in de stedenbouwkundige opzet intensief is ingezet op grootstedelijkheid. Op straat zie je details die de gebouwen doen landen, zie je de winkels, de tram die uit een gebouw tevoorschijn komt en mensen op weg naar hun werk met een koffiebekker in hun hand.

Intrigerend detail is de gouden patio met het bijzondere hek in de plint van het ministeriegebouw. In het spijlenhekwerk dat de patio afsluit van de straat is een bank geïntegreerd. Hekwerk en bank grijpen in elkaar, hekwerk wordt leuning, leuning voorkomt slapende mensen op de bank. Deze zogenaamde hufferproof oplossingen zie je vaker op stations en pleinen, maar zelden zag ik het zo elegant opgelost als hier. Ik stel me voor hoe dit is bedacht vanuit het fantaseren over de verhalen die gaan plaatsvinden op deze bank, in dit hek.

Een verhaal over steen

In 2015 wonnen we met ons bureau korth tielens architecten de prijsvraag voor het ontwerp van de Van der Pekbrug in Amsterdam Noord. De brug vormt de verbinding tussen twee werelden: de spiksplinternieuwe buurt Overhoeks en een van de

eerste tuindorpen uit de jaren dertig van de vorige eeuw, de Van der Pekbuurt. We kozen nadrukkelijk niet voor een iconisch beeld, maar voor een brug als een plein met dikke randen. Randen die je kunt gebruiken. Een brug die een stevige handreiking vormt tussen twee zeer verschillende buurten.

Die stevigheid hebben we gezocht in het materiaal. Een materiaal met een verhaal, dat doorwrocht is van geschiedenis en dat ook laat zien. De rimpels zijn niet strak gestreken, maar worden trots gedragen. De randen zijn gemetseld uit gezaagde Basaltblokken. Het basalt heeft in de brug zijn derde leven. Het begon in de Duitse Eifel, waar het basalt uit de natuurlijke habitat, de rotsen, is gebikt. Vervolgens is het gebruikt in de Nederlandse zeeeringen, waar het jarenlang waterkerend werk gedaan heeft. Zeediertjes hechtten zich tussen de blokken, meeuwen scharrelden er rond en zoute golven kwamen en gingen. En nu liggen de blokken netjes gezaagd in de randen van een brugplein in Amsterdam.

Dragers van herinneringen

Met hetzelfde team zijn twee goudkleurige bruggen in de Bijlmermeer in Amsterdam ontworpen. De bruggen maken deel uit van het toekomstige sportpark dat gedeeltelijk op een infra-structureel talud langs het spoor ligt en deels infiltreert in het aanliggende bedrijventerrein. Het is een nu nog onbegrijpelijke omgeving, waar elke vorm van samenhang ontbreekt. We houden van de grootsheid, de moedige opzet en het oprechte vertrouwen dat spreekt uit de oorspronkelijke plannen voor de Bijlmermeer. Toch spreekt op deze plek vooral verwarring sinds besloten is dat de Bijlmermeer niet werkt. Historische foto's van de Bijlmermeer zijn vertaald naar grafische verbeeldingen. Deze verbeeldingen zijn in de vorm van hoogtekaarten verwerkt in de stalen lamellen hekwerken van de bruggen. De bruggen dragen hiermee de herinneringen aan een plek die er niet meer is.

Plezier en zorgvuldigheid

De Bijlmerbruggen en de Van der Pekbrug vertellen verschillende verhalen. Het narratief is in beide ontwerpen anders ingezet. De Bijlmerbruggen zijn fijn en referentieel. Ze borduren voort op een geschiedenis en volgen de plek. Er is doorgeschreven op de verhaallijn van de Bijlmermeer. De Van der Pekbrug is robuust en open voor associatie. Deze brug maakt de plek. Er is een nieuw verhaal toegevoegd. Dit zijn onze verhalen, maar de uiteindelijke betekenis van ons werk wordt bepaald door het onbekende 'script' dat nog zal plaatshebben. We zijn dan ook geen filmmakers, maar architecten.

Hans Kollhoff lijkt niet bang zich te verliezen in prachtige verhalen en deze direct te koppelen aan architectuur of – zoals in het citaat – aan zijn serie porseleinen vazen. De vaas als wezen te beschouwen zou iets vreemds kunnen hebben, maar laat op aantekelijke wijze zoveel plezier en zorgvuldigheid zien. Dat plezier was voelbaar, iedere keer wanneer ik aanbelde bij het Piraeusgebouw en gluurde naar de half uitstekende post van de burens.

NOTEN:

- 1) Gebouwd voor de Film, een dvd over het werk van Alex van Warmerdam, Cineart 2017.
- 2) Hans Kollhoff Klassik, Kollektion-Vasen-Kollektion, opdrachtgever Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH, zie ook www.kollhoff.de.

Devising scenarios

Kollhoff wrote a text on this series of vases that he designed for Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH. The vase is a character in his contemplative scenario.

“(…) The vase isn’t only there to serve the flower, alone or in a bouquet, it also has to celebrate it within the room, to set it apart and at the same time to integrate it, to blend in with it. This addresses the matter of proportion, the small flower in the large room, or the large bouquet in the small room. But also the question of materials, the glazing, the colour, especially, however, that of the distinctive features. The distinctive features lend our vases both their originality and also its commonness. The distinctive features are its physiognomy. These vases are not just standing somewhere, they are looking us in the eye. (…)²⁾”

Carefulness and enthusiasm for devising scenarios can be recognised in Kollhoff’s details. In 1998 I worked for Christian Rapp, who had his office in the Piraeus-building at the time. His office was located at an impressive place in the building, at the top in the corner with large windows with a view of the water. In the morning upon arrival I rang the bell at the characteristic, painted wooden entrance on the west side. The entrance door is framed in a six-layer collar of letterboxes that have become an ornament in a refined manner. The letterboxes in Piraeus tell the story in a touching detail. Upon coming home this is the spot that is touched, briefly going through the mail. This realisation has led to this beneficent entrance. A blessing that had previously been lacking in the architecture of residential buildings for a long time.

A patio of gold and a bench

A similar empathic attitude is recognizable in Kollhoff’s fencing of the Ministry of Justice at the Turfmarkt in The Hague. The huge building forms part of the transformation of The Hague’s city centre. The building consists of a robust plint course with two high towers. Kollhoff calls them a “towers couple” (Turmpaar). Indeed, this ensemble presents itself as a musing couple looking out over the city. I regularly wander across the Turfmarkt, where the urban development setup has intensively embraced the metropolitan character. In the streets one sees details that make the buildings land, one sees the shops, the tram that appears right out of a building and people on their way to their work with a coffee beaker their hands.

Intriguing detail is the golden patio with the outstanding gate in the plinth course of the ministry building. In the fencing of trellis that closes the patio off from the street a bench has been integrated. Fencing and bench interlock, fencing becomes back, arm rest prevents people from sleeping on the bench. This so-called jerk-proof solution is more often found in stations and squares, but I seldom saw this solved as elegantly as here. I imagine how this was thought out, from fantasising about stories that will develop on this bench, in this fence.

A story about stone

In 2015 we won the competition for the design of the Van der Pekbrug in Amsterdam North with our office korth tielens architecten. The bridge forms the connection between two worlds: the spanking new quarter of Overhoeks and one of the first garden vil-

lages of the 1930s the Van der Pek neighbourhood. We expressly did not choose for an iconic picture, but for a bridge as a square with thick edges. Edges that we can use. A bridge that forms a firm helping hand between two very different neighbourhoods.

We have searched for this firmness in the material. A material with a story that is brimming over with history and shows it, too. The wrinkles have not been smoothed out, but are worn proudly. The edges are laid in sawed-out basalt blocks. The basalt has its third life in the bridge. It started in the German Eifel, where the basalt was chipped from its natural habitat, the rocks. Then it was used in the Dutch sea-defence structures, where it has defended the land against the sea for many years. Marine animals attached themselves between the blocks, seagulls scurried there and salt waves came and went. And now the blocks lay neatly sawed in the edges of a bridge-square in Amsterdam.

Carriers of memories

With the same team two gold-coloured bridges in the Bijlmermeer in Amsterdam were designed. The bridges are part of the future sportspark that partly lies on an infrastructural slope along the railway and partly infiltrates in the adjacent business area. It is now still an incomprehensible environment, where every form of coherence is missing.

We love the grandeur, the courageous setup and the candid confidence that speaks from the original plans for the Bijlmermeer. Yet this place chiefly emanates confusion, since it has been decided that the Bijlmermeer doesn’t work. Historical photographs of the Bijlmermeer have been translated into graphical representations. In the form of height maps these representations are incorporated in the laminated fencing of the bridges. The bridges herewith bear the reminders of a place that is no longer there.

Pleasure and care

The Bijlmer bridges and the Van der Pekbrug tell various stories. The narrative has been used differently in the two designs. The Bijlmer bridges are fine and referential. They elaborate on the history and follow the place. They are a continuation of the plotline of the Bijlmermeer. The Van der Pekbrug is robust and open to association. This bridge makes the place. A new story has been added. These are our stories, but the final significance of our work is determined by the unknown ‘script’ that will be effected yet. We are no filmmakers, evidently, but architects.

Hans Kollhoff seems not to be afraid to lose himself in wonderful stories and to link them directly to architecture or – as in the quotation – to his series of china vases. To consider the vase as a being might have an odd ring to it, but demonstrates so much pleasure and care in an infectious manner. This pleasure was perceptible, each time when I rang the bell at the Piraeus-building and peered at the mail of the neighbours sticking out of their mailboxes.

NOTES:

- 1) Built for the Film, a dvd about the work of Alex van Warmerdam, Cineart 2017.
- 2) Hans Kollhoff Klassik, Kollektion-Vasen-Kollektion, commissioned by Porzellanmanufaktur Fürstenberg GmbH, zie ook www.kollhoff.de.

Hallo Vaas!
Hello Vase!

1

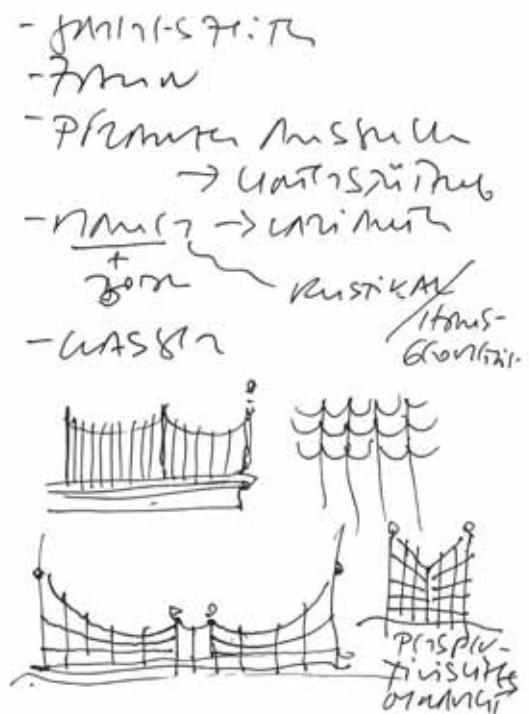
2

-
- 1 Grote entree Piraeus-gebouw, Kollhoff Architecten. Foto: Uwe Rau
  - 2 Doorsnede kleine entree Piraeus-gebouw, Kollhoff Architecten.
  - 3 Patio en hekwerk aan de Turfmarkt van de Ministeries Veiligheid en Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag Kollhoff Architecten. Foto: Susanne Wegner
  - 4 Ontwerpschets Hans Kollhoff hekwerk Ministeries Veiligheid en Justitie en Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Den Haag

3

4

- 1 Large entrance Piraeus building, Kollhoff Architekten.
  - 2 Cross-section small entrance Piraeus building, Kollhoff Architekten.
  - 3 Patio and fencing of the Ministries of Safety and Justice and Home Affairs and Monarchy relations at the Turfmarkt, The Hague Kollhoff Architekten
- Image: Susanne Wegner
- 4 Draft design Hans Kollhoff Fencing Ministries Safety and Justice and Home Affairs and Monarchy relations, The Hague.

Hallo Vaas!
Hello Vase!

5

5 Gepolijst en ongepolijst Basalt. Foto: korth tielens architecten

6 Aanbouw Hondsbossche Zeewering. Bron: Werk aan de dijk, Onderhoud aan de Hondsbossche en de Pettemer Zeewering: <http://members.quicknet.nl/fj.vriendjes/Afbeeldingen/Ansichtkaarten/Werk%20aan%20de%20dijk/Werk%20aan%20de%20dijk.html>

7 Van der Pekbrug, Amsterdam, korth tielens architecten iov K_Dekker Bouw & Infra bv / Gemeente Amsterdam, Bureau Noordwaarts. Foto: Stefan Müller

8 Van der Pekbrug, Plattegrond 1:1000.

9 Van der Pekbrug, Amsterdam, korth tielens architecten iov K_Dekker Bouw & Infra bv / Gemeente Amsterdam, Bureau Noordwaarts. Foto: Stefan Müller

5 Polished and unpolished Basalt. Image: korth tielens architecten

6 Construction Hondsbossche Zeewering (Sea-defence structures). Source: Werk aan de dijk, Maintenance to the Hondsbossche and the Pettemer Sea-defence structures: <http://members.quicknet.nl/fj.vriendjes/Afbeeldingen/Ansichtkaarten/Werk%20aan%20de%20dijk/Werk%20aan%20de%20dijk.html>

7 Van der Pekbrug, Amsterdam, korth tielens architecten ordered by K_Dekker Bouw & Infra bv / Municipality Amsterdam, Office Noordwaarts.

Image: Stefan Müller

8 Van der Pekbrug, Street plan 1:1000.

9 Van der Pekbrug, Amsterdam, korth tielens architects ordered by K_Dekker Bouw & Infra bv / Municipality Amsterdam, Noordwaarts.

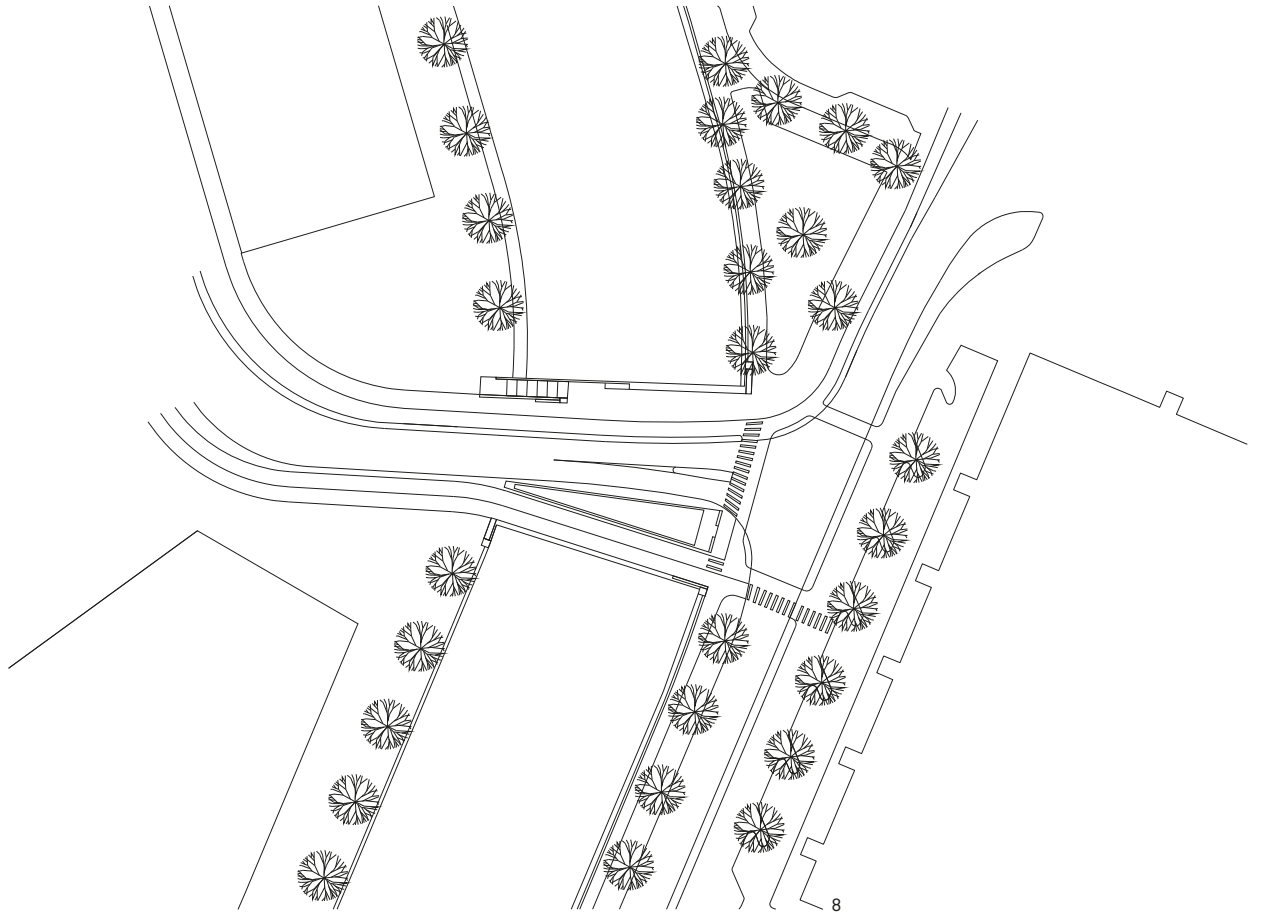
Image: Stefan Müller

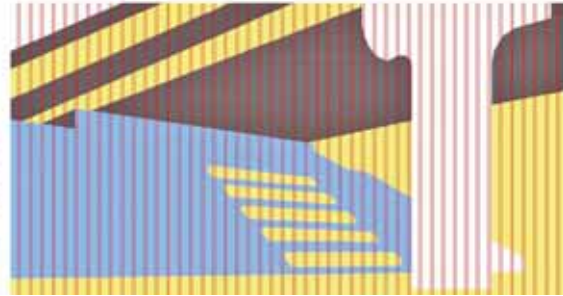
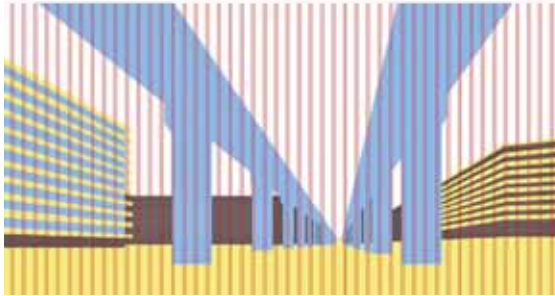
6

7

Hallo Vaas!
Hello Vase!

10

11

10 Boven Links: Metrobaan Gaasperplas. Foto: Dorian Kransberg Bron: Stadsarchief Amsterdam

Rechts: Ganzenhoef. Foto: Ino Roël Bron: Stadsarchief Amsterdam

10 Onder: Hoogtekaarten op basis van historische foto's die zijn verwerkt in de brugleuningen van de Bijlmerbeauties. Grafische bewerking korth tielens architecten, Sara Frikech

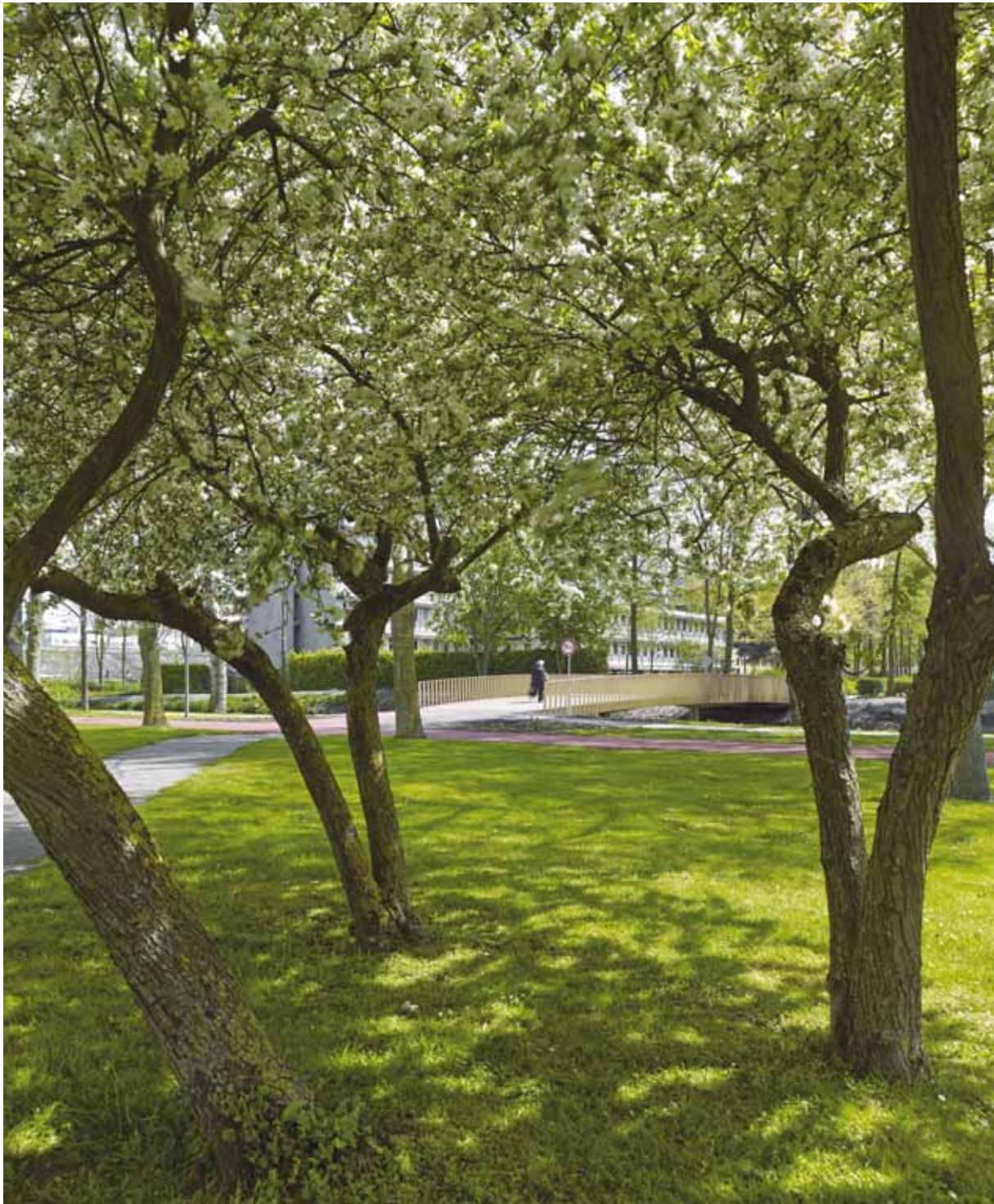
11 Bijlmerbeauties twee bruggen in de Bijlmermeer, Amsterdam Zuidoost Amsterdam, korth tielens architecten iov K_Dekker Bouw & Infra bv / Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost. Foto: Stefan Müller

10 Top Left: Metrobaan Gaasperplas. Image: Dorian Kransberg, source: Stadsarchief Amsterdam

Right: Ganzenhoef. Image: Ino Roël, Stadsarchief Amsterdam

10 Bottom: Contour maps on the basis of historical photographs that have been processed in the bridge parapets of the Bijlmer-beauties. Graphical processing korth tielens architecten, Sara Frikech

11 Bijlmerbeauties two bridges in the Bijlmermeer, Amsterdam Southeast Amsterdam, korth tielens architecten ordered by K_Dekker Bouw & Infra bv / Municipality Amsterdam, Urban district Southeast. Image: Stefan Müller

12

12 Bijlmerbeauties, twee bruggen in de Bijlmermeer, Amsterdam Zuidoost Amsterdam, korth tielens architecten iov K_Dekker Bouw & Infra bv / Gemeente Amsterdam, Stadsdeel Zuidoost. Foto: Stefan Müller

12 Bijlmerbeauties, two bridges in the Bijlmermeer, Amsterdam Southeast Amsterdam, korth tielens architecten ordered by K_Dekker Bouw & Infra bv / Municipality Amsterdam, Urban district Southeast. Image: Stefan Müller

Werken aan Kollhoff. Het Piraeus project

Working on Kollhoff. The Piraeus project

Harm Tilman

Een junidag in de binnenstad van Den Haag. Terwijl de regen langzaam wegtrekt naar het noordwesten bezoeken we met zo'n vijftig architecten twee gebouwen in het centrum: het Wijnhavenkwartier door Jeroen Geurst en de Nieuwe Haagse Passage door Bernard Tschumi. Twee gebouwen, vrijwel op hetzelfde moment opgeleverd, beide gemaakt voor hetzelfde centrumgebied. De verschillen tussen de twee gebouwen zijn opmerkelijk en lijken haast niet groter te kunnen zijn.¹⁾ Wat vooral opvalt, zijn de verschillende manieren waarop aan de façades is gewerkt. Bernard Tschumi heeft een gevel ontworpen die de Hollandse wolkenluchten (sic) moet symboliseren. De Vlaamse gevelbouwer Sven Drooghmans vertelt tijdens het bezoek over de problemen waarmee hij te maken kreeg toen hij deze abstracte gevel met witblauwe tegelpatronen moest aan- en uitvoeren. De symboliek van de gevel heeft geen vat gekregen op de complexe manier waarop ze uiteindelijk is vormgegeven en gemaakt.

A day in June in the city centre of The Hague. While the rain is slowly moving away towards the North West, we are visiting two buildings in the city centre with about fifty architects: the Wijnhavenkwartier by Jeroen Geurst and the New Hague Passage by Bernard Tschumi. Two buildings, completed at practically the same moment, both made for the same central area. The differences between the two are remarkable and it seems as if they couldn't have been greater.¹⁾ Especially eye-catching are the different manners in which the façades have been worked on. Bernard Tschumi has designed a façade that must symbolise the Dutch cloudy skies (sic). During the visit the Flemish façade builder Sven Drooghmans tells us about the difficulties with which he was confronted when he had to complete this abstract façade with white and blue tile patterns. The symbolism of the façade didn't get a grip on the complex manner in which it was finally designed and built.

Woongebouw, Chassépark, Breda, 2005. Foto: Susanne Wegner

Residential building, Chassépark, Breda, 2005. Image: Susanne Wegner

Jeroen Geurst transformeerde het Wijnhavenkwartier van Den Haag. Hij heeft van een horizontaal en naar binnen gekeerd complex een zwaar gebouw gemaakt, dat de stedelijke ruimte markeert. Op basis van het constructieve stramien zijn de gevels ontworpen en verticale banen toegevoegd. Omdat de constructie geen baksteen kon dragen, zocht hij naar een materiaal dat gewichtloos is maar wel gewicht uitstraalt. In samenwerking met Mosa is een tegel ontwikkeld met de kleur en de helderheid die dit effect bewerkstelligen. Expressie en constructie komen in dit geval samen.

Het Piraeus project

Niet geheel toevallig maakt Jeroen Geurst deel uit van een groep van elf architecten die de zeventigste verjaardag van de Duitse architect Hans Kollhoff en de vijfentwintigste verjaardag van woongebouw Piraeus in Amsterdam aangrijpen om de relevantie en actualiteit van zijn werk opnieuw voor het voetlicht te brengen. Opmerkelijk is dat in deze groep drie generaties zijn verenigd: naast de al gevestigde orde (Jacq. de Brouwer, Jeroen Geurst, Jo Janssen, Alexander Pols) ook de punkgeneratie (Hans van der Heijden, Jan Peter Wingender, Endry van Velzen en Mark de Bokx) en de jongeren (Job Floris, Floris Cornelisse, Gus Tielens). De meest opvallende afwezige is Christian Rapp, nota bene co-auteur van Kollhoff aan het Piraeus-gebouw.

Toen initiatiefnemer Hans van der Heijden me vorig jaar oktober benaderde met de vraag voor een speciale uitgave onder de vlag van *de Architect*, was het plan Hans Kollhoff te eren door zijn betekenis voor de Nederlandse architectuur te verduidelijken.

Architecten zouden worden uitgenodigd de projecten van de Duitse meester te analyseren en de zeggingskracht van zijn werk aan een nader onderzoek te onderwerpen. Gaandeweg groeide de ambitie van deze publicatie en namen de architecten zich voor om ieder één thema uit te werken, in relatie tot een project van Kollhoff en de mate waarin dit in de eigen werk een rol speelt. Deze verschuiving kan niet los worden gezien van de wens om het eigen werk opnieuw te verbinden aan de huidige bouwcultuur van ontwikkelen, bouwen, ontwerpen, debat en denken. En dus de breuk die in de voorgaande periode tussen ontwerp en bouw-cultuur is opgetreden, opnieuw te overbruggen.

Conditie zijn veranderd

De verhalende kant van de architectuur is de afgelopen dertig jaar enorm versterkt. De architect heeft zich in de periode ontwikkeld tot een verteller van verhalen en een maker van beelden waarvan de uitvoering in veel gevallen aan anderen werd overgelaten. Dat is een situatie die zich niet alleen in Nederland voordoet. Bijzonder aan ons land is wel dat deze ontwikkeling werd ondersteund door een compleet stelsel dat de Rijksoverheid optuigde voor het stimuleren van de architectuur². Architectuur werd op deze wijze de kant van de creatieve industrie opgeduwd. Echter doordat alles verhaal is geworden treedt nu als paradoxaal effect op dat het vertrouwen in fictie aan het afnemen is.

Tegelijkertijd is het probleemoplossend vermogen van architectuur onder druk komen te staan. Althans; voor belendende vakgebieden zoals bouw, politiek en volkshuisvesting is dit al lang geen vanzelfsprekend gegeven meer. Architectuur heeft zich door deze belendende disciplines het kaas van het brood laten eten. Ook is de bouw dominantier geworden als het gaat om bouwsystemen en bouwkundige oplossingen.

Bovendien is het bouwproces zelf veranderd. De positie van bouwbedrijven is sterker geworden, met name omdat de woningcorporaties alles zijn gaan uitbesteden. Door de crisis gedwongen, hebben de vastgoedondernemers hun producten en diensten noodgedwongen verbreed. Adviseur Lenny Vulperhorst wees in zijn Vastgoedlezing van 2009 op het gegeven dat vanwege de ontwikkeling van integrale contacten de architecten potentieel heel goed de rol van bouwheer op zich kunnen nemen³. Ongetwijfeld heeft de praktische fascinatie van de elf architecten voor het werk van Kollhoff hiermee te maken. In zijn projecten zijn het hoge uitvoeringsniveau en zijn precieze omgang met de stad inderdaad opvallende kenmerken.

De condities zijn dus veranderd. In deze condities komt het ook voor architecten nu aan op handelen en op de praktijk. De verhouding tussen fictie en feit, tussen concept en praktijk, draait 180 graden om. Alleen een kritische analyse is niet genoeg, constructieve voorstellen zijn nodig als we de wereld willen redden.

Gevel en constructie

In de huidige bouwpraktijk begint de gevel steeds meer los te staan van de constructie. In zijn voordracht voor de Any conferentie uit 1991 benoemde Rem Koolhaas dit al als een van de vier grote veranderingen in de architectuur van dat moment. Naast de toenemende autonomie van de bouwelementen, de opmars van technologie en de afnemende rol van de architect, zag Koolhaas de afstand tussen kern en omtrek, tussen centrum en huid, exponentieel toenemen. Dit deed volgens hem iedere mogelijkheid tot betekenisverlening te niet: "wat in de kern gebeurt kan niet langer worden onthuld op de huid (van het gebouw). De min of meer humanistische verwachting dat een gebouw moet openbaren wat binnen gebeurt, is daarmee voorgoed verbroken."⁴

In die zelfde tijd thematiseerde ook Hans Kollhoff de relatie tussen constructie en bekleding, maar hij verbond daar andere conclusies aan. Voor hem was de geïsoleerde constructie met een voorgehangen gevel een praktisch gegeven en daarmee juist startpunt van zijn architectonische denken. Naden en voegen zijn in de huidige bouwpraktijk niet meer de verbindingen tussen losse delen, zoals Jan Peter Wingender in deze uitgave analyseert, maar staan voor het scheiden van de delen waaruit een gevel wordt opgebouwd. Voor de omgang hiermee bleek het klassieke vocabulaire verassend wendbaar te zijn.

Jeroen Geurst werkt dit verder uit in zijn bijdrage waarin hij het uit bouwelementen samengestelde gevelvlak en de tektoniek analyseert, waar Kollhoff vanaf de jaren negentig aan heeft gewerkt. Hij laat zien hoe dit gelede gevelvlak via architecten als Edwin

---

Woongebouw met commerciële ruimtes in de plint, Kop van Zuid, Rotterdam 2005. Foto: Susanne Wegner

---

Residential building with commercial spaces on ground level, Kop van Zuid, Rotterdam 2005. Image: Susanne Wegner

Werken aan Kollhoff. Het Piraeus project Working on Kollhoff. The Piraeus project

Lutyens, Fernand Pouillon en Auguste Perret een rol is gaan spelen in zijn eigen werk. Pas dan wordt Hans Kollhoff een belangrijke referentie in zijn eigen werk.

Dat blijkt eveneens uit het ontwerp dat het bureau Kollhoff & Pols Architecten voor het Stadionplein in Amsterdam-Zuid maakte. Bij dit gebouw is in de gevel een ander krachtenspel verbeeld dan dat van de werkelijke draagconstructie. Alexander Pols merkt op dat in dit werk de vraag niet is of het beeld van de gevel overeenstemt met de daadwerkelijke krachtafdracht. 'Als de verbeelding van een stevig gebouw met een afleesbare en logische tektoniek stand houdt, dan is sprake van een goed gebouw.'⁵⁾

Hans van der Heijden gaat nog een stap verder. Nu de gevelbekleding los staat van het skelet, behoort wat hij het koudebrug-modernisme noemt definitief tot het verleden. Vanaf dat moment brengt Kollhoff volgens Van der Heijden de bouwkundige elementen bijeen in volstrekt vanzelfsprekende composities en behoeven de gevels ook niet meer te zweven (of wolkenluchten te verbeelden). Resultaat is een logica van de gewaarwording van de gevel, die de brug slaat tussen ontwerp en stedelijke publiek.

Pleidooi voor doelmatigheid

Hans Kollhoff kiest een polemische positie die je in Nederland onder architecten zelden aantreft. Zo schroomt hij niet om bijvoorbeeld de Elbphilharmonie in Hamburg van Herzog & de Meuron, de EZB in Frankfurt am Main door Coop Himmelb(l)au, het Maxxi Museum in Rome door Zaha Hadid Architects en de 'Holzwolken' oftewel Metropol Parasol in Sevilla door Jürgen Mayer H. neer te sabelen als ronduit cynische projecten.⁶⁾

Ook in zijn definitie van architectuur schiet Kollhoff scherpe pijlen af op vakgenoten: "Wenn Architektur das ist, was die Wertschätzung des Feuilletons oder der Hochglanzgazetten erfährt und dort seine Bildkraft unter Beweis stellen darf, wenn es das ist, was für preiswürdig gehalten wird in prestigeträchtigen Konkurrenzen, dem Pritzker-Preis oder dem BDA-Preis; oder wenn es gar das ist, womit die Banken, die Versicherungen, die Autokonzerne Aufmerksamkeit zu gewinnen trachten – wenn das also unsere Architektur sein soll, dann dürfte das Bedürfnis nach Rekonstruktion nichts weniger sein als die allzu verständliche Sehnsucht nach etwas, was man in all diesen Beispielen vergeblich sucht: einen Ort, der einem das Gefühl gibt, gut aufgehoben zu sein."⁷⁾

Zijn kritiek richt zich enerzijds op architecten die esthetische noodoplossingen leveren voor de alledaags gebouwde omgeving. Volgens hem wordt in deze tak van sport nog nooit zo slecht gebouwd als nu. Anderzijds bekritiseert hij architecten die zich via hun architectuur richten op de activering van opwinding en testosteron. Wat beiden gemeen hebben, is dat ze het min of meer hebben opgegeven om zich teweer te stellen tegen de neergang van de bouwcultuur.

Pleidooi voor doelmatigheid

Kollhoff verzet zich met klem tegen de status van sterarchitect, een afkeer die hij overigens deelt met Koolhaas. Voor de 'stars' is archi-

Kantoorgebouw met commerciële functies in de plint, Stationsplein Maastricht, 2007. Foto: Susanne Wegner

Residential building with commercial spaces on ground level, Stationsplein Maastricht, 2007. Image: Susanne Wegner

tectuur geworden tot een medium dat vooral entertainment biedt. In de ogen van Kollhoff zou architectuur echter juist moeten streven naar kwaliteit. Volgens hem is het absurd te denken dat een gebouw uit de kop van een geniale kunstenaar komt. Het getuigt van gigantische zelfoverschatting.

Bij het bouwen, schrijft Kollhoff in het boek *Das architectonische Argument*, komt het erop aan een doel te dienen, niet een zo opvallend mogelijk beeld te creëren. Architectuur maakt in zijn ogen geen deel uit van de creatieve industrie, maar hij beschouwt het als een vak dat meer ervaring bij elkaar brengt als een persoon of generatie vermag te doen. Architectuur is dienstbaar aan een bepaald doel en kan slechts in bijzondere gevallen tot het bereik van de kunst worden gerekend. Kollhoff vergelijkt het werk van een architect met dat van een kelner: "perfecte service, goed-gemutst geleverd - en niet zonder de nodige trots".

Interessant op dit punt is de lezing die Endry van Velzen en Mark de Bokx van Kollhoff geven. In hun bijdrage zoemen ze in op de kwestie van situering en typering van stedelijke projecten. Volgens Van Velzen en De Bokx gaat achter Kollhoff's bouwen in de stad een heldere methode schuil waarbij het architectonische project stap voor stap wordt opgezet. Nadat Kollhoff door een gebouw te situeren eerst de stedelijke ruimte naar zijn hand zet, werkt hij vervolgens de typologie en de structuur van het gebouw uit. Derde

Jeroen Geurst transformed the Wijnhavenkwartier of The Hague. He turned a complex that was horizontal and focused inwards into a heavy building that defines the urban space. The design of the façades was based on the constructive pattern and vertical bands were added. Since the construction could not bear brick, he searched for a material that is weightless but emanates weight all the same. In cooperation with Mosa a tile was developed in the colour and clarity that ensure this effect. Expression and construction come together.

The Piraeus project

It isn't entirely coincidental that Jeroen Geurst is part of the group of eleven architects who seize the occasion of the seventieth birthday of the German architect Hans Kollhoff, and the twentyfifth birthday of the residential building Piraeus in Amsterdam, to bring the relevance and actuality of his work in the spotlight again. It is remarkable that three different generations are united in this group: Besides the already established order (Jacq. de Brouwer, Jeroen Geurst, Jo Janssen, Alexander Pols) also the punk generation (Hans van der Heijden, Endry van Velzen en Mark de Bokx, Jan Peter Wingender) and the younger ones (Job Floris, Floris Cornelisse, Gus Tielens). The most conspicuous absent person is Christian Rapp, even though he is co-author of Kollhoff on the Piraeus building.

When the initiator Hans van der Heijden approached me last year in October with the request for a special edition under the flag of de Architect, the plan was to honour Hans Kollhoff by clarifying his significance for architecture in the Netherlands. Architects were going to be invited to analyse the projects of the German master builder and to submit the power of expression of his work to further investigation. Gradually the ambition of this publication grew and the architects conceived the plan to work out one theme each, in relation to a project of Kollhoff's and the extent to which this plays a role in their own work. This shift cannot be seen apart from the wish to reconnect their own work to the present building culture of developing, building, designing, debating and thinking. And so to bridge the breakage between design and building culture that had arisen in the previous period.

Conditions have changed

This storytelling-side of architecture has been greatly enhanced in the past thirty years. In this period the architect has developed into a teller of stories and a maker of pictures the implementation of which was often left to others. This is a situation that not only occurs in the Netherlands. Special in our country is yet that this development was supported by a complete system that the national government created to stimulate architecture.²⁾ This way, architecture was pushed into the direction of the creative industry. However, since everything has become a narrative, we now have the paradoxical effect that the confidence in fiction is declining. At the same time the problem-solving capacity of architecture has come to stand under pressure. Adjacent professional fields, such as construction, politics and public housing do not automatically call

upon architecture for its problem-solving capacities. Architecture has not been able to stand up for itself against these adjacent disciplines. The construction industry has become more dominant in respect of construction systems and architectural solutions. Additionally, the construction process itself has changed. The position of construction companies has grown stronger, especially so because the housing corporations have started contracting their development activities out. Forced by the crisis, the real estate entrepreneurs were forced to broaden the range of their products and services.

In his Real Estate Lecture of 2009, adviser Lenny Vulperhorst pointed out the fact that because of the development of integral contacts the architects can potentially very well take on the role of principal.³⁾ The practical fascination of the eleven architects for the work of Kollhoff is undoubtedly related to this. In Kollhoff's projects the high level of workmanship and his accurate dealing with the city are indeed eye-catching characteristics.

So the conditions have changed. In these conditions acting and practice are crucial for architects, too. The relation between fiction and fact, between concept and practice, is turning around 180 degrees. And the critical analysis isn't enough. Constructive propositions are necessary if we wish to save the world.

Façade and construction

In the present building practice the façade is more and more set apart from the construction. In his presentation for the Any Conference of 1991 Rem Koolhaas named this as one out of four great changes in architecture of that moment. Besides the increasing autonomy of the building elements, the coming on of technology and the declining role of the architect, Koolhaas saw how the distance between core and contour, between centre and skin, increased exponentially. This counteracted every possibility of lending significance, he says: "What happens in the core can no longer be uncovered on the skin (of the building). The more or less humanist expectation that a building must display what happens inside, has been broken off for good."⁴⁾

In that same period Hans Kollhoff also thematized the relationship between construction and cladding, but he linked different conclusions to this. For him the isolated construction with a hung up façade was a practical fact and so the starting point of his architectural thinking. In the present building practice seams and joints are no longer the connections between loose parts, as Jan Peter Wingerder analyses in this edition, but they stand for separating the parts out of which an façade is built up. The classical vocabulary appeared to be surprisingly agile, thus facilitating dealing with this.

Jeroen Geurst elaborates on this further in his contribution, where he analyses the façade composed of building elements and the tectonics, that Kollhoff has worked on since the nineties. He shows how this articulated façade surface has started to play a role in his own work via architects such as Edwin Lutyens, Fernand Pouillon and Auguste Perret. Only then Hans Kollhoff becomes an

stap is de opzet van de gevels. Dankzij deze methode weet hij orde en focus in een project aan te brengen en op een professionele manier met anderen samen te werken.

Aanknopen bij traditie

In deze tijd is de rol van architectuur minder vanzelfsprekend dan dertig jaar geleden. Voor een deel heeft dat te maken met economische ontwikkelingen. Tegelijkertijd nemen door de digitalisering van de bouw machines een groot deel over van de diensten die architecten leveren. Hamvraag is of en in hoeverre ze ook de kwaliteit van de architectonische en stedelijke ruimte zullen overnemen. Omdat in de huidige maatschappij arbeid duur is, wordt kwaliteit in toenemende mate een luxeproduct.

In deze publicatie stellen architecten terecht dat zij op dit moment zelf moeten laten zien wat hun vaardigheden zijn en in welke mate zij in heel concrete zin effectief kunnen zijn. Innovatie komt niet vanzelfsprekend op vooruitgang neer. Om aansluiting te vinden bij de bouwcultuur is na- en doordenken belangrijker dan vooruit denken. Hans Kollhoff behoort tot een van de architecten die daarvoor aanknopingspunten biedt. Zijn werk laat zien welk potentieel in de architectuur verborgen zit. Dit vereist een open, onbevooroordeelde omgang met de canon van de moderne architectuur. Kollhoff pleit er dan ook voor om de canon grondig door te nemen en daarbij aansluiting te zoeken, om zo een levendige bouwkunst te ontwikkelen.

Zowel in woningbouw als in openbare gebouwen loont het als architecten zich meten met hun voorgangers, aldus Kollhoff. “Was hindert uns daran private Wohnhäuser zu bauen, die hinter denen eines Hermann Muthesius nicht zurückstehen, wenngleich sie nicht ganz so üppig ausfallen dürften in der Materialwahl und im Detail, aber doch in einer Präzision und Linienführung, die an Feinheit das Vorbild sogar zu übertreffen vermag? Und was hindert uns daran, die Berliner Bürohäuser Hans Bernoullis vorbildlich zu nennen für eine zeitgenössische Bürohaus-Architektur? Häuser, die städtische Substanz bereichern, anstatt sie aufzuzehren, Häuser, in denen sich noch heute auf angenehme Weise, im Großraum wie im Zellenbüro, arbeiten lässt.”⁸⁾

Verhelderend voor de manier waarop Kollhoff met de traditie omgaat, is het essay *Tradition and the Individual Talent* dat de Engelse dichter en criticus T.S. Eliot in 1919 schreef.⁹⁾ In dit essay houdt hij een enthousiast pleidooi voor traditie. Eliot stelt namelijk dat het verleden niet alleen een verleden heeft maar evenzeer een heden. Wanneer iets historische betekenis heeft, heeft het zowel iets tijdloos als iets tijdelijks. Geen enkele kunstenaar heeft een betekenis die in zichzelf volledig is, maar altijd een waarde in relatie tot kunstenaars uit het verleden.

Eliot ziet dus geen breuk tussen heden en verleden, zoals bij de historische avant-gardes, maar evenmin een valse culturele continuïteit. Wat nieuw is, komt volgens hem tot stand door een herschrijven van de traditie of door deze een nieuwe plek te geven. De architecten in deze uitgave lijken deze houding zich eigen te hebben gemaakt. Door Piraeus tot leerstuk te verklaren, zoeken ze

aansluiting bij een traditie om deze op volstrekt eigen wijze te vernieuwen en verder te brengen.

Stad en architectuur

Op vergelijkbare wijze zoekt Kollhoff een omgang met de historische stad, echter niet door klassieke modellen op te zoeken die de architectuur een alibi kunnen verschaffen. Maar ook niet door architectuur te maken die zich afzet tegen andere architectuur en niet in staat is de binnenwanden van stedelijke buitenruimtes te vormen. Een dergelijke houding is volgens Kollhoff in een verbouwde wereld die zich dient te verduurzamen een verkeerde houding. Het is absurd de entropie kunstmatig te vergroten met architectonische objecten die singulier willen zijn, dat wil zeggen uitzonderlijk en onvervangbaar.¹⁰⁾

Kollhoff beredeneert dat architectuur alleen dan toegevoegde waarde heeft als ze bijdraagt aan het gemeenschappelijke werk van de stedebouw. In een verbouwde wereld kan ze slechts sociaal aanvaardbaar zijn door coöperatief mee te werken in de zin van stedebouw. Architectuur hoort zich niet van de context te onderscheiden, maar hoort juist op de context in te gaan en nog meer uit haar te halen dan daar al aanwezig is. Deze dienende houding is geen teken van zwakte maar van zelfbewustzijn en oprechtheid.

Job Floris wijst in deze uitgave, aan de hand van een analyse van de ‘vroeg’ Kollhoff, op de ambivalentie die dit werk ondanks de zoektocht naar een coherent vocabulaire blijft karakteriseren. Gebouwen stellen zich dienend op als onderdeel van het stedelijke weefsel, maar fungeren ook als katalyserend object. Ze zijn contextueel, maar scheppen tegelijkertijd hun eigen context. Floris meent dat deze ambivalentie bij de latere Kollhoff alleen maar sterker wordt en wijdt dit aan de groeiende invloed van Karl Friedrich Schinkel.

Context en geschiedenis

Een goed voorbeeld hiervan is de lezing die Hans Kollhoff over het Berlijn van voor 1989 geeft en waarin de brandmuren een belangrijke rol spelen.¹¹⁾ Ze roepen – zoals Floris Cornelisse in zijn bijdrage treffend verwoordt – geen beeld op van een toekomstige idealistische stad, maar van een ‘terrain vague’, een stedelijke figuur met opengevallen ruimten die worden begrensd door onbewoonde opstanden, die vertellen over verliezen die je niet kunt toedekken. Plekken die de mogelijkheid bieden de horizon te zien. Een eveneens schitterend voorbeeld hiervan is de Van der Lekbrug in Amsterdam-Noord door korth tielens architecten. Deze brug legt een verbinding tussen de Van der Pekbuurt en het nieuwe stadsdeel Overhoeks. Door de ontwerpers is echter ook gezocht naar een symbolische betekenis. De brug is vormgegeven als een plein met dikke randen waarop je kunt zitten en vormt zo een stevige handreiking tussen beide buurten. Door de manier waarop de brug is gemaakt en gematerialiseerd, is het een brug waarop de stedelingen ervaringen opdoen en bemerken dat ze een doorwaadbare plaats betreden.

Ook bij de generatie die Piraeus gebouwd heeft zien worden, spelen context, geschiedenis en detaillering een expliciete rol.

Woongebouw met commerciële ruimtes in de plint, Binnenrotte, Rotterdam, 2009. Foto: Susanne Wegner

Residential building with commercial spaces on ground level, Binnenrotte, Rotterdam, 2009. Image: Susanne Wegner

important reference in his own work.

This reference also appears in the design that the office of Kollhoff & Pols Architecten made for the Stadionplein in Amsterdam South. A different game of forces is depicted in the façade than that of the actual supporting structure. Alexander Pols remarks that in this work the question is not whether the picture of the façade corresponds with the actual distribution of forces. “When the representation of a sturdy building is realized with a readable and logical tectonics, there is question of a good building.”⁵⁾ Hans van der Heijden goes one step further. Now that the cladding stands apart from the frame, that which he calls the cold bridge modernism definitively belongs to the past. As from that moment, according to Van der Heijden, Kollhoff brings the architectural elements together in completely obvious compositions and the façades need not float anymore (or depict cloudy skies). Result is a logic of the observation of the façade, which casts the bridge between design and urban public.

Pleading for effectiveness

Hans Kollhoff chooses a polemic position that is seldom found among architects in the Netherlands. For instance, he doesn't shrink back from running the Elbphilharmonie in Hamburg of Herzog & de Meuron, the EZB in Frankfurt am Main by Coop

Himmelb(l)au, the Maxxi Museum in Rome by Zaha Hadid Architects and the “Holzwolken” or Metropol Parasol in Sevilla by Jürgen Mayer H. into the ground as “completely cynical projects”.⁶⁾ In his definition of architecture Kollhoff is shooting sharp arrows to his fellow craftsmen: “If architecture is that which one experiences in the valuation of serials or glossy papers, where one can put one's imagination to the test, if it is that, what is taken for worth its price with prestigious colleagues, the Pritzker-Preis or the BDA-Preis; or if it is even that with which banks, insurance companies, or car companies are trying to win attention – so if this must be our architecture, then the desire for reconstruction must not be anything less than the too understandable desire for something that one is looking for in vain in all these examples: a place that gives one a feeling of being well-cared for.”⁷⁾

His criticism is on the one hand aimed at architects who supply aesthetic emergency solutions for the everyday built environment. According to him, construction was never done as poorly as today. On the other hand he criticises architects who aim at activating excitement and testosterone via their architecture. What the two have in common is that they have more or less given up defending themselves against the decline of the construction culture.

Pleading for efficiency

Kollhoff emphatically resists the status of star architect, a dislike that he shares with Koolhaas, for that matter. For the ‘stars’ architecture has become a medium that especially offers entertainment. However, in the eyes of Kollhoff architecture should, on the contrary, aim at quality. He says it is absurd to think that a building springs from the head of a genial artist. It shows a huge overestimation of one's powers.

When building, as Kollhoff writes in the book *Das architektonische Argument*, the thing that matters is to serve the purpose, not to create the most eye-catching picture. Architecture, in his opinion isn't part of the creative industry, but he considers it as a profession that brings more experience together than one person or generation is capable of doing. Architecture is subservient to a certain purpose and can only be considered as art in extreme cases. Kollhoff compares the work of an architect to that of a waiter: “Perfect service, delivered in high spirits – and not without the necessary pride”.

Interesting in this respect is the perspective that Endry van Velzen and Mark de Bokx give on Kollhoff. In their contribution they zoom in on the matter of locating and typing of urban projects. According to Van Velzen and De Bokx a clear method lies hidden behind Kollhoff's building in the city, where the architectural project is set up step by step. After Kollhoff first bends the urban space to his will by locating the building, he works out the typology and the structure of the building. The third step is the setup of the façades. Thanks to this method he manages to apply order and focus in the project and to cooperate with others in a professional manner.

Werken aan Kollhoff. Het Piraeus project
Working on Kollhoff. The Piraeus project

Woon- en kantoorgebouw, Amersfoort, 2011. Foto: Susanne Wegner

---

Residential and office building, Amersfoort, 2011. Image: Susanne Wegner

Tying in with tradition

Today the role of architecture is less a matter of course than thirty years ago. Partly this is related to economic developments. At the same time infonomics of the construction industry causes machines to take over a large share of the services that architects supply. Key question is whether and to what extent they will also take over the quality of the architectural and urban space. Since labour is expensive in modern society, quality is increasingly becoming a luxury product.

In this publication architects rightfully claim that right now they themselves have to show what their capabilities are and to what extent they can be effective in a very concrete sense. Innovation doesn't imply progress as a matter of course. To find connection in the construction culture, reflection is more important than anticipation. Hans Kollhoff belongs to those architects who offer reference points to that aim. His work demonstrates what potential lies hidden in architecture. This requires an open, unprejudiced attitude to the canon of modern architecture. Therefore Kollhoff pleads to study the canon thoroughly and try and find connection there, in order to develop a vivid architecture.

Both in housebuilding and in public buildings it pays off if architects measure themselves with their predecessors, says Kollhoff. "What is it that withholds us to build private houses, that are not second to one of Hermann Muthesius's, even if they don't turn out as abundant in the choice of materials and in detail, but yet in precision and line, which can even surpass the example in fineness? And what withholds us from mentioning the Berliner office buildings of Hans Bernoullis as examples for a contemporary office architecture? Houses that enrich the urban essence, instead of eating it away, houses in which one can work in a pleasant manner, either in an open plan office or in a small room."⁸⁾

Clarifying for the manner in which Kollhoff deals with tradition is the essay *Tradition and the Individual Talent* that the English poet and critic T.S. Eliot wrote in 1919.⁹⁾ In this essay he pleads enthusiastically for tradition. For Eliot states that the past doesn't possess only a past but also a today. If something has a historical significance, it has something timeless as well as something temporary. No artist has a significance that is complete in itself, but always a value in relation to artists from the past.

So Eliot doesn't see a breach between today and the past, as with the historical avant-gardes, but neither does he see a false cultural continuity. What is new, according to him, comes about by rewriting the tradition or by giving it a new place. The architects in this publication seem to have mastered this attitude. By declaring Piraeus to be a doctrine, they seek connection with a tradition to renew it and develop it further in a perfectly typical way.

City and architecture

In a comparable manner Kollhoff seeks to deal with the historical city, however, not by searching for classical models that can provide architecture with an alibi. But neither by making architecture that reacts against other architecture and is not able to form the

inner walls of urban outer spaces. Such an attitude in a reconstructed world that is supposed to become sustainable, is the wrong attitude, says Kollhoff. It is absurd to enlarge the entropy artificially with architectural objects that wish to be singular, in other words exceptional and irreplaceable.¹⁰⁾

Kollhoff reasons that architecture has added value only if it contributes to the common work of urban development. In a reconstructed world it can only be socially acceptable by working together constructively in the sense of urban development. Architecture shouldn't distinguish itself from the context, but, on the contrary, should adjust to the context and get even more out of it than is there already. This serving attitude is not a sign of weakness but of self-consciousness and sincerity.

In this edition, going by an analysis of the early Kollhoff, Job Floris points at the ambivalence that continues to characterise this work in spite of the search for a coherent vocabulary. Buildings take a serving attitude as part of the urban tissue, but also function as a catalysing object. They are contextual, but at the same time create their own context. Floris says that this ambivalence only grows stronger in the later Kollhoff and attributes this to the growing influence of Karl Friedrich Schinkel.

Context and history

A good example of this is the lecture that Hans Kollhoff gave on the Berlin of 1989 and in which the firewalls played an important role.¹¹⁾ They do not invoke – as Floris Cornelisse so aptly words it in his contribution – a picture of the future idealistic city, but of a 'terrain vague', an urban picture with open spaces that are bordered by uninhabited constructions, that tell about losses one cannot cover up. Places that offer the possibility to see the horizon.

Another, just as magnificent, example of this is the Van der Lekbrug in Amsterdam-North by Korth Tielens architecten. This bridge makes a connection between the Van der Pekbuurt and the new urban district Overhoeks. The designers have also sought a symbolic significance. The bridge is designed as a square with thick edges on which one can sit and so it forms a firm grip between the two neighbourhoods. By the manner in which the bridge is made and materialised, it is a bridge on which citizens have experiences and find that they are accessing a passable place.

With the generation that has witnessed the building of Piraeus, context, history and detailing play an explicit role. Jacq. de Brouwer learned from Piraeus that the attention for buildability and rentability needn't be at the cost of the contextual anchoring of a building. With historical awareness and careful craftsmanship one can also steer other courses. Jo Janssen was at the time looking for an alternative for the way of designing where a program is purely translated into a design. He learned from Piraeus (and Luigi Snozzi) that the architecture of a building rises above the programme that it houses. This parallel experience liberated De Brouwer and Janssen from a dogmatic functionalism with increasingly reduced building volumes and formed the impulse for building an oeuvre that is modest but extremely fascinating in both cases.

Werken aan Kollhoff. Het Piraeus project Working on Kollhoff. The Piraeus project

Jacq. de Brouwer leerde van Piraeus dat de aandacht voor bouwbaarheid en verhuurbaarheid niet ten koste hoeft te gaan van de contextuele verankering van een gebouw. Met historisch besef en zorgvuldig vakmanschap zijn ook andere wegen te bewandelen. Jo Janssen zocht indertijd naar een alternatief voor het ontwerpen waarbij een programma louter wordt vertaald in een ontwerp. Van Piraeus (en Luigi Snozzi) leerde hij dat de architectuur van een gebouw het programma overstijgt dat het huisvest. Deze parallelle ervaring bevrijdde De Brouwer en Janssen van het dogmatistische functionalisme met zijn almaar verder gereduceerde bouwvolumes en vormde de impuls voor de opbouw van een in beide gevallen bescheiden, maar uiterst boeiend oeuvre.

Van handboek tot canon

Ernst Bloch sprak in de jaren dertig van de vorige eeuw van “de hedendaagsheid van het niet hedendaagse”.¹²⁾ Dit principe speelde in de naoorlogse periode in de architectuur een rol met de categorieën die de Italiaanse architect Ernesto Nathan Rogers voor de stedelijke architectuur muntte: ‘al bestaande architectonische feiten’ en ‘het verleden voortgekomen uit experimenten in het heden’. In deze uitgave laten elf architecten zien hoe ze schatplichtig zijn aan Hans Kollhoff en hoe ze op deze manier in staat zijn hun canon te herschrijven. Volgens de Duitse filosoof Friedrich Nietzsche “bestond grootheid al in het verleden en zal ze dus zeker ook vandaag mogelijk zijn”. Een persoonlijke canon gevoed door een scherp polemisch kader vormt een onmisbaar onderdeel van de inspanning deze te bereiken. De architecten in deze uitgave zijn niet zozeer beïnvloed door Kollhoff, maar werken aan Kollhoff. Op deze manier herschrijven ze de autoriteit van het verleden met die van het heden.

Harm Tilman is sinds 2002 hoofdredacteur van 'de Architect', een onafhankelijk en opiniërend vakblad en platform op het gebied van architectuur, stedenbouw, techniek en interieur. Tijdschrift, website en events informeren ruimtelijke ontwerpers en plaatsen hun werkzaamheden in een bredere maatschappelijke en culturele context.

Noten:

1. Zie het verslag van het projectbezoek dat de Architect op 7 juni 2017 aan het Wijnhavenkwartier en Nieuwe Haagse Passage op www.deArchitect.nl
2. Kernpunten hiervan waren het opstellen van een architectuurnota, het optuigen van diverse subsidiekanalen en de oprichting van het Nederlandse Architectuurinstituut. Enige jaren gelden is dit stelsel integraal overgezet en opgegaan in de ondersteuning van de culturele industrie.
3. Lenny Vulperhorst, *Blindeman of coproducent. Nieuwe marktordening in de vastgoedsector door schaarse financieringsmogelijkheden*, De Vastgoedlezing 2009, Amsterdam School of Real Estate, p. 49.
4. Rem Koolhaas, 'Precarious Entity', in: Cynthia C. Davidson (ed), *Anyone*, Rizzoli, New York 1991, p. 148.
5. Zie de bijdrage van Alexander Pols, elders in deze uitgave.
6. Ulf Poschardt, *Hamburgs Elbphilharmonie - Ein zynisches Projekt*, te vinden op www.welt.de, geraadpleegd op 24-4-2017.
7. Hans Kollhoff, *Architektur. Schein und Wirklichkeit*, zu Klampen Verlag, Springe, 2014.
8. Hans Kollhoff, *Das architektonische Argument*, GTA, Zürich 2011
9. T.S. Eliot, 'Tradition and the Individual Talent', in: *The Sacred Wood: Essays on Poetry and Criticism*, 1920, herdruk door Faber & Faber in 1997.
10. De Franse architect Jean Nouvel en de socioloog Jean Baudrillard bewegen zich in de tegenovergestelde richting door zich af te vragen in welke mate er juist toekomst is voor interessante en waardevolle architectuur. Zie het verslag van hun gesprek in: *Les objets singuliers. Architecture et philosophie*, Calmann-Lévy, Parijs, 2000.
11. Na 1989 sloeg Kollhoff een andere weg in en sloot hij aan op het programma van de kritische reconstructie van wethouder Hans Stimmann. Door de val van de muur kregen voorheen perifeer gelegen gebieden plotseling een centrale ligging. Kollhoff: "From this point on, the task of maintaining the old structures of the city, or at least what was left of them, became desirable" Zie: 'An Exciting Experience. Hans Kollhoff in conversation with Florian Hertweck and Sébastien Marot', in: *The City in the City. Berlin: A Green Archipelago*, Lars Müller, 2013, p. 160.
12. Ernst Bloch, *Heritage of Our Times*, John Wiley, Londen 2009. (Oorspronkelijke uitgave: *Erbschaft dieser Zeit*, 1935).

Bron beelden:

Monografie 'Hans Kollhoff: Kollhoff und Timmermann Architekten Bauten und Projekte 2000-2015', Nicolai Verlag (2016).

From manual to canon

In the thirties of last century Ernst Bloch spoke of the ‘contemporary of the non-contemporary’.¹² This principle played a part in the post-war period in architecture with the categories that the Italian architect Ernesto Nathan Rogers created for urban architecture: ‘already existing architectural facts’ and ‘the past that stemmed from experiments in the present’.

In this edition eleven architects demonstrate how they are indebted to Hans Kollhoff and how they are able to rewrite their canon in this manner. According to the German philosopher Friedrich Nietzsche ‘greatness already existed in the past and it will therefore also be possible today’. A personal canon fed by a sharp polemic framework forms an indispensable part of the effort to reach it. The architects in this edition are not so much influenced by Kollhoff, but they are working on Kollhoff. Doing so, they are rewriting the authority of the past with that of the present.

Harm Tilman has been general editor of De Architect since 2002. It is an independent opinion trade journal and platform in the field of architecture, urban development, technology and interior. Magazine, website and events inform spatial designers and place their activities in a broader social and cultural context.

Notes:

1. See the report of the project visit of de Architect on 7 June 2017 to the Wijnhavenkwartier and New Hague Passage on www.dearchitect.nl
2. Essential points of this were to prepare an architectural memorandum, to set up various subsidy channels and to establish the Dutch Architectural Institute. Some years ago this system was integrally transferred and incorporated in the support of the cultural industry.
3. Lenny Vulperhorst, *Blindfolded player or co-producer. New market planning in the real estate sector by scarcity in financing*, The Real estate lecture 2009, Amsterdam School of Real Estate, p. 49.
4. Rem Koolhaas, ‘Precarious Entity’, in: Cynthia C. Davidson (etc), *Anyone*, Rizzoli, New York 1991, p. 148.
5. See the contribution of Alexander Pols, in this edition.
6. Ulf Poschardt, *Hamburgs Elbphilharmonie - Ein zynisches Projekt*, to be found on www.welt.de, consulted on 24-4-2017.
7. Hans Kollhoff, *Architektur. Schein und Wirklichkeit*, zu Klampen Verlag, Springe, 2014.
8. Hans Kollhoff, *Das architektonische Argument*, GTA, Zürich 2011
9. T.S. Eliot, ‘Tradition and the Individual Talent’, in: *The Sacred Wood: Essays on Poetry and Criticism*, 1920, reprinted by Faber & Faber in 1997.
10. The French architect Jean Nouvel and the sociologist Jean Baudrillard are moving in the opposite direction by wondering to what extent there is a future yet for interesting and valuable architecture. See the report of their talk in: *Les objets singuliers. Architecture et philosophie*, Calmann-Lévy, Paris, 2000.
11. After 1989 Kollhoff chose a different course and joins the programme of the critical reconstruction of alderman Hans Stimmann. By the fall of the wall, areas that were previously located in the periphery suddenly got a central position. Kollhoff: “From this point on, the task of maintaining the old structures of the city, or at least what was left of them, became desirable.” See: ‘An Exciting Experience. Hans Kollhoff in conversation with Florian Hertweck and Sébastien Marot’, in: *The City in the City. Berlin: A Green Archipelago*, Lars Müller, 2013, p. 160.
12. Ernst Bloch, *Heritage of Our Times*, John Wiley, London 2009. (Original edition: *Erbschaft dieser Zeit*, 1935).

Source images:

Monograph ‘Hans Kollhoff: Kollhoff und Timmermann Architekten Bauten und Projekte 2000-2015’, Nicolai Verlag (2016).

Alexander Pols

Alexander Pols is architect en medeoprichter van Kollhoff & Pols Architecten in Den Haag. Hij geeft les aan de Technische Universiteit in Delft en is gastdocent aan de Rotterdamse Academie van Bouwkunst. Als voorzitter van Subcommissie 2 van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit zet hij zich in voor een respectvolle, hoogwaardige transformatie en verdichting van de negentiende-eeuwse en vooroorlogse wijken in Amsterdam. Na de studie Bouwkunde aan de TU Delft en aan de Southbank University in Londen, en na werkervaring bij Duitse bureaus is hij voor Kollhoff Architekten in Berlijn gaan werken. Vanuit de door hem in 2000 opgezette Nederlandse vestiging heeft Alexander diverse grote, hoofdzakelijk binnenstedelijke projecten in Nederland gerealiseerd, met als hoogtepunt de bekroonde torens voor de ministeries voor Veiligheid & Justitie en Binnenlandse Zaken. Op dit moment realiseert hij diverse woon- winkelgebouwen in een nieuwe centrum voor Utrecht Leidsche Rijn, een hotel aan het Stadionplein en binnenstedelijke woonblokken aan de rand van het centrum van Amsterdam. Onlangs won het bureau een tender voor een groot hotel met horeca in de Houthavens in Amsterdam dat in 2018 wordt gerealiseerd.

Alexander Pols is architect and co-founder of the office Kollhoff & Pols architects in The Hague. He teaches at the University of Technology in Delft, and is visiting teacher at the Rotterdam Academy of Architecture. As chairman of Subcommittee 2 Spatial Quality Committee he devotes himself to a respectful, high-quality transformation and consolidation of the nineteenth-century and prewar quarters in Amsterdam. After his study Architecture at the TU Delft, and at the Southbank University in London, and work experience at German offices he started working for Kollhoff Architekten in Berlin. In 2000 he established the Dutch office. Since then Alexander has realised various large, primarily inner-urban projects in the Netherlands. A milestone being the rewarded towers for the ministries of Safety & Justice and Internal Affairs. Right now he is realising various residential buildings with shops in a new centre for Utrecht Leidsche Rijn, a hotel at the Stadionplein and inner-urban housing blocks on the outskirts of the centre of Amsterdam. Recently the agency won a tender for a large hotel with restaurant in the Houthavens in Amsterdam, which will be realised in 2018.

www.kollhoff.de

KOLLHOFF Architekten

Job Floris

Job Floris behaalde in 2004 zijn master-degree architectuur aan de Rotterdamse Academie van Bouwkunst, aansluitend op zijn studie architectonisch ontwerpen aan de Academie voor Kunst en Vormgeving Sint Joost in Breda. Job publiceert over architectuur in diverse tijdschriften en is vanaf 2008 redacteur van *OASE Journal for Architecture*. Sinds 2006 vervult hij diverse gastdocentschappen aan architectuuropleidingen in binnen- en buitenland. In 2010 is Job aangesteld als coördinator van de Master course Architectuur aan de Rotterdamse Academie van Bouwkunst. Samen met Sandor Naus richtte hij in 2006 het Rotterdamse bureau Monadnock op. Monadnock maakt hedendaagse gebouwen die onlosmakelijk onderdeel uitmaken van de culturele productie van deze generatie. Het bureau kreeg internationale aandacht met de realisatie van op maat gemaakte bouwwerken. Zo kwam Landmark – uitkijktoren – voor de gemeente Nieuw Bergen terecht op de shortlist voor de Mies van der Rohe Award 2017. Op dit moment is Monadnock betrokken bij projecten en onderzoeken van verschillende schaal, waaronder een nieuw bezoekerscentrum voor Nationaal Park De Hoge Veluwe en een tentoonstellingontwerp voor Chicago Architecture Biennial 2017.

Job Floris obtained his master's degree in architecture at the Rotterdam Academy of Architecture, immediately after his study in architectural design at the Academy for Art and Design Sint Joost in Breda. Job publishes about architecture in various magazines and as from 2008 he has been editor of *OASE Journal for Architecture*. Since 2006 he fulfils various visiting lectureships at architecture academies at home and abroad. In 2010 Job was appointed coordinator of the Master-course of Architecture at the Rotterdam Academy of Architecture. Together with Sandor Naus he established the Rotterdam agency Monadnock in 2006. Monadnock makes contemporary buildings that form an integral part of the cultural production of this generation. The office received international attention with the realization of tailor-made constructions. Landmark – watchtower – for the municipality of Nieuw Bergen ended up on the shortlist for the Mies van der Rohe award 2017. Right now Monadnock is involved in various projects and research assignments, including a new visitors' centre for Nationaal Park De Hoge Veluwe and an exhibition design for Chicago Architecture Biennial 2017.

www.monadnock.nl

Jacq. de Brouwer

Jacq. de Brouwer is in 1984 afgestudeerd aan de Tilburgse Academie van Bouwkunst en verbonden aan Bedaux de Brouwer Architecten. Hij werkt aan uiteenlopende ontwerpogaven, zoals utilitaire gebouwen, exclusieve villa's, meubilair en het restaureren van gemeentelijke- en rijksmonumenten. Voor zijn oeuvre ontving Jacq. onderscheidingen zoals de Nationale Betonprijs (2007) en de titel Bouwer van Verdienste (2004). Projecten van zijn hand zijn genomineerd en bekroond. Zo ontving hij negen keer de BNA Architectuurprijs Midden Brabant en in 2015 kreeg het door hem ontworpen Brouwhuis in Oisterwijk de landelijke titel BNA Gebouw van het jaar. Woonhuis Van den Boogaard te Steensel is vele malen in de prijzen gevallen, waaronder BNA Gebouw van het jaar Regio Zuid 2006. In 2007 werd het genomineerd voor de Mies van der Rohe Award. Dezelfde eer viel in 2015 te beurt aan het Multifunctioneel Cultureel Centrum Elckerlyc te Hilvarenbeek. Jacq. geeft lezingen in binnen- en buitenland. Internationaal zijn publicaties verschenen over zijn werk. Een goed voorbeeld is *Monografie Jacq. de Brouwer* door Hans Ibelings uit 2004: "Er zijn weinig architecten die met zulke spaarzame middelen zulke sterke architectuur weten te maken als de Nederlandse architect Jacq. de Brouwer. Zijn werk is van een zeldzame puurheid."

Jacq. de Brouwer completed his studies at the Tilburg Academy of Architecture in 1984 and is connected to Bedaux de Brouwer Architecten. He works on various design assignments, like utilitarian buildings, exclusive villas, furniture, and restoring municipal and national monuments. For his oeuvre Jacq. received decorations, such as the National Concrete Award (2007) and the title Honorary Builder (2004). Various projects of his hand have been nominated and won awards. In 2015 the Brouwhuis in Oisterwijk received the national title BNA Building of the year. House Van den Boogaard in Steensel won awards many times, including the BNA Building of the year South Region 2006 and in 2007 it was nominated for the Mies van der Rohe Award. The Multifunctional Cultural Centre Elckerlyc in Hilvarenbeek received the same honour in 2015. Jacq. gives lectures at home and abroad. Publications about his work have appeared internationally. A good example is *Monografie Jacq. de Brouwer* by Hans Ibelings of 2004: "There are few architects who can make such strong architecture with such sparing means as the Dutch architect Jacq. de Brouwer. His work is of a rare purity."

www.bedauxdebrouwer.nl

BEDAUX DE BROUWER ARCHITECTEN

Floris Cornelisse

Floris Cornelisse studeerde architectuur aan de Technische Universiteit in Delft en is partner van het Rotterdamse architectenbureau Happel Cornelisse Verhoeven. Daarnaast doceert hij periodiek bij de vakgroep 'Interiors Buildings Cities' aan de TU Delft en geeft met regelmaat lezingen en gastkritieken in het binnen- en buitenland. Happel Cornelisse Verhoeven werkt aan een divers portfolio van publieke gebouwen, woningbouwopgaven en openbare interieurs. Met een uitgesproken belangstelling voor de cultuurhistorische gelaagdheid van steden en gebouwen bevinden de projecten zich meer en meer op het snijvlak van oud en nieuw. Het bureau werkt daarbij vanuit een synthetische benadering waarbij heden en verleden op dezelfde as worden gezet om elkaars eigenheid te kunnen versterken. Een terugkerende vraag hierbij is hoe het ruimtelijk ontwerp de openbare ruimte begrenst en hoe het zich kan voegen in het continuüm van de omgeving. Ieder project vertrekt daarbij vanuit zijn eigen materiële expressie en wordt gekenmerkt door de toepassing van herkenbare typologieën en de voorliefde voor streekeigen, solide materialen.

Floris Cornelisse studied architecture at the University of Technology in Delft and is a partner at the Rotterdam architects' agency Happel Cornelisse Verhoeven. Additionally, he periodically teaches at the study group 'Interiors Buildings Cities' at the TU Delft and he regularly gives lectures and visiting reviews at home and abroad. Happel Cornelisse Verhoeven are working on a diverse portfolio of public buildings, housebuilding assignments and public interiors. With a pronounced interest in cultural-historical stratification of cities and buildings the projects can be classified more and more as being at the interface between old and new. The agency works from a synthetic approach, in which present and past are put on the same axis to strengthen each other's individuality. An ever returning question herewith is how the spatial design defines the public space and how it can adjust to the continuum of the surroundings. Each project starts from its own material expression and is characterised by the application of recognisable typologies and a preference for regional, solid materials.

www.hcva.nl

HappelCornelisseVerhoeven.

Endry van Velzen & Mark de Bokx

Endry van Velzen, Mark de Bokx en Erik van den Berg geven samen leiding aan De Nijl Architecten. Het bureau werkt aan de verbetering en vernieuwing van de bestaande stad. Dat doen zij met projecten in Nederland en Vlaanderen, samen met hun opdrachtgevers, collega's en anderen. Het bureau werkt vanuit de kracht van het bestaande, vanuit de sociale en ruimtelijke kwaliteiten van de aangetroffen situatie, maar speelt ook in op de nieuwe programma's en behoeften van deze tijd. Daarbij zijn zij altijd op zoek naar de specifieke betekenis van de plek in het grotere stedelijke verband. De Nijl Architecten combineert architectuur, stedenbouw en (stads-)studies. Het bureau heeft een goed oog voor de inbreng van andere disciplines. Financieel en maatschappelijk draagvlak is een vanzelfsprekend onderdeel van hun projecten. Zij hebben ruime ervaring met uiteenlopende planprocessen en een goed gevoel voor de verschillende belangen van de diverse partijen. Zo kunnen zij een verbindende rol spelen in de complexe wereld van de stedelijke vernieuwing

Endry van Velzen, Mark de Bokx and Erik van den Berg manage De Nijl Architecten together. The team works on the improvement and innovation of the existing city. They do so with projects in the Netherlands and Flanders together with their principals, colleagues and others. The team works from the strength of the existing situation and starts from the social and spatial qualities of the situation that they find, but also respond to the new programmes and needs of this time. They are always searching for the specific meaning of the spot in the larger urban connection. De Nijl Architecten combines architecture, urban development and (city-) studies. The team has an eye for the contribution of other disciplines. Financial basis and social support are obvious parts of their projects. They have ample experience with diverse planning processes and a good sense of the interests of the various parties. This is how they can play a connecting role in the complex world of urban innovation.

www.denijl.nl

De Nijl
Architecten
Samen werken
aan de stad

Jo Janssen

Jo Janssen is afgestudeerd aan de Academie van Bouwkunst Maastricht en heeft in 1990 Jo Janssen Architecten opgericht. Sinds 1998 is er een samenwerking met prof. ir. Wim van den Bergh. Het in Maastricht gevestigde bureau heeft sinds de oprichting een aantal projecten gerealiseerd die in de binnen- en buitenlandse pers aandacht hebben gekregen en meervoudig zijn genomineerd voor architectuurprijzen, zoals Piazza Céramique voor de Mies van de Rohe Award 2009 en Sociale Woningbouw en Gebiedsontwikkeling Treebeek Centrum Fase 1 voor de Abe Bonnema Architectuurprijs 2015. Het team van vier architecten richt zich op architectonische en stedenbouwkundige opgaven, onderzoeksopgaven van uiteenlopende omvang en complexiteit. Jo is verbonden aan de Universiteit Hasselt (België), Faculteit Architectuur en Kunst, en betrokken bij verschillende onderzoeken en projecten. Hij is lid van de Welstands- en Monumentencommissie Gemeente Maastricht en initiatiefnemer en oprichter van de Architectenhuiskamer te Hasselt (België). Zowel Jo Janssen als Wim van den Bergh geven regelmatig lezingen, en publiceren en presenteren hun werk en architectuur ideeën.

Jo Janssen, completed his study at the Academy of Architecture of Maastricht and established in 1990 Jo Janssen Architecten. Since 1998 Jo has worked together with prof. ir. Wim van den Bergh. Since its establishment the office in Maastricht has realised a number of projects that received attention in the press at home and abroad and have been nominated for architectural prizes multiple times for their clarity, craftsmanship and poetic qualities. Piazza Céramique was nominated for the Mies van de Rohe Award 2009 and Council housing and Area development Treebeek Centre Stage 1 was nominated for the Abe Bonnema Architectuurprijs 2015. The team of four architects focuses on both architectural and urban development assignments, and research assignments of various dimensions and complexity. Jo works at the University of Hasselt (Belgium), Faculty of Architecture and Arts and is involved in various research activities and projects. He is a member of the Building Inspectors' and Monuments committee of the municipality of Maastricht and initiator and establisher of the Architects' Living Room in Hasselt (Belgium). Both Jo Janssen and Wim van den Bergh give lectures and publish and present their work and architectural conceptions at regular intervals.

www.jojanssenarchitecten.nl

ija

Jeroen Geurst

Jeroen Geurst is in 1986 afgestudeerd aan de Technische Universiteit in Delft. Sinds 1984 is hij architect/directeur bij Geurst & Schulze architecten in Den Haag. Het bureau is betrokken bij projecten op het gebied van stedenbouw, woningbouw, scholenbouw, sportgebouwen, utiliteitsbouw, interieur en landschap.

Gerealiseerde projecten zijn onder andere het Aanmeldcentrum in Ter Apel, het Andreas Ensemble in Amsterdam, diverse scholen in Nederland en Vlaanderen, Le Medi in Rotterdam, de Vermeertoren in Delft en de transformatie van het ministerie van BZK tot woningen in combinatie met de campus van de universiteit van Leiden. Ook ontwierp hij een herinneringspark voor de 100-jarige herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

Naast zijn werk bij Geurst & Schulze architecten is Jeroen als docent verbonden aan diverse opleidingen waaronder de academies van bouwkunst in Amsterdam en Rotterdam. Ook geeft hij lezingen op architectuuropleidingen in binnen- en buitenland. Van zijn hand zijn vele publicaties verschenen onder meer over baksteen, het oeuvre van de architect L.C. van der Vlugt en de militaire begraafplaatsen van de architect Edwin Lutyens.

Jeroen Geurst completed his studies in 1986 at the University of Technology in Delft. Since 1984 he has been architect/partner at Geurst & Schulze architecten in The Hague. The office is involved in projects in the field of urban development, housebuilding, building of schools, sports buildings, utility buildings, interior and landscape.

Realized projects includes the Aanmeldcentrum in Ter Apel, the Andreas Ensemble in Amsterdam, various schools in the Netherlands and Flanders, Le Medi in Rotterdam, the Vermeertoren in Delft and the transformation of the ministry of Foreign Affairs into houses in combination with the campus of the university of Leyden. He also designed a commemoration Park for the 100-years' commemoration of the First World War. In addition to his work at Geurst & Schulze architects Geurst is connected to various educational institutes including the academies of architecture in Amsterdam and Rotterdam as a teacher. He also gives lectures at architecture academies at home and abroad. Many publications have appeared from his hand, including about brick, the works of the architect L.C. van der Vlugt and the military graveyards of the architect Edwin Lutyens.

www.geurst-schulze.nl

**GEURST &
SCHULZE**

Jan Peter Wingender

Jan Peter Wingender studeerde aan de Technische Universiteit Eindhoven en het Berlage Instituut in Amsterdam. In zijn werk richt hij zich op stedelijke (woon)gebouwen en ensembles, renovatie en herbestemming van erfgoed en publieke en civiele programma's. Naast zijn betrokkenheid bij de projecten van het bureau in Nederland en Zwitserland, geeft hij regelmatig lezingen, schrijft over architectuur en is lid van diverse adviescommissies en jury's. Jan Peter is gastdocent en examinerator op architectuuropleidingen in binnen- en buitenland. Van 2003 tot 2007 was hij hoofd van de architectuuropleiding van de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. In 2016 publiceerde hij het boek *Brick, An Exacting Material*, als resultaat van zijn onderzoek als lector aan de Amsterdamse Hogeschool van de Kunsten.

Jan Peter Wingender studied at Eindhoven University of Technology and the Berlage Institute in Amsterdam. The focus of his work is on urban (residential) buildings and ensembles, renovation and extension of heritage buildings and public and civic programs.

In addition to his involvement with the office projects in the Netherlands and Switzerland, Jan Peter regularly addresses lectures, writes about architecture and is a member of various advisory and editorial committees and juries. He is frequently invited to be a guest lecturer and critic at architecture schools in the Netherlands and abroad.

From 2003 to 2007 he was head of the architecture course of study at the Amsterdam Academy of Architecture. As a result of his research as lecturer at the Amsterdam University of the Arts he published the book *Brick, An exacting Material* in 2016.

www.winhov.nl

OFFICE

WINHOV

Hans van der Heijden

Hans van der Heijden heeft een architectenbureau in Amsterdam. Hij werkt aan woningbouwprojecten en culturele opgaven. De stedelijke vernieuwingsprojecten voor de Hessenberg in Nijmegen, Lakerloren in Eindhoven en het kunstgebouw the Bluecoat werden genomineerd voor de Mies van der Rohe Award. Zijn werk werd onder andere tentoongesteld op de Biënnale van Venetië en de reizende tentoonstelling *Architecture of Consequence*. Hij publiceerde de boeken *Architectuur in de Kapotte Stad*, *Tuindorp Kethel Schiedam* en *Habitat*, en architectuurkritieken in Nederland en daarbuiten. Hans was redacteur van het Jaarboek *Architectuur in Nederland* en gastcurator van de lezingenserie 'ArchitectuurCases' van *AIR*. Ook was hij was gasthoogleraar Duurzaam Stadsontwerp aan de Universiteit van Cambridge. Op dit moment werkt Hans onder meer aan een woonensemble aan het Churchillpark in Leiden en aan een modelwijk voor de Werkbund Berlin.

Hans van der Heijden Architect holds office in Amsterdam. He works on housebuilding projects and cultural assignments. The urban renovation projects for the Hessenberg in Nijmegen, Lakerloren in Eindhoven and the art building the Bluecoat were nominated for the Mies van der Rohe Award. His work was exhibited at the Biennial of Venice and the traveling exhibition *Architecture of Consequence*. He published the books *Architectuur in de Kapotte Stad*, *Tuindorp Kethel Schiedam* and *Habitat*, as well as architectural reviews in the Netherlands and abroad. Hans was editor of the *Jaarboek Architectuur in Nederland* and visiting curator of the series of lectures 'ArchitectuurCases' of *AIR*. He was visiting Professor in Sustainable Urban Design at the University of Cambridge. Right now Hans is working on a housing ensemble at the Churchill Park in Leiden and on a experimental living quarter for the Werkbund Berlin.

www.hvdha.com

Gus Tielens

Gus Tielens is architect en samen met Mike Korth oprichter van korth tielens architecten in Amsterdam. Na haar opleiding aan de Technische Universität Berlin en de Technische Universiteit Delft, waar zij in 1998 afstudeerde, werkte zij enige tijd bij Christian Rapp en Duinker van der Torre samenwerkende architecten. korth tielens architecten is werkzaam in architectuur, publieke ruimte en infrastructuur. In 2006 ontving het bureau de Charlotte Köhler prijs voor architectuur van het Prins Bernhard Cultuurfonds en in 2012 de Amsterdamse Zuiderkerkprijs voor het project IJburg 46c.

Naast haar betrokkenheid bij de bureauprojecten is zij verbonden aan verschillende architectuur- en kunstopleidingen, waaronder de Academie van Bouwkunst in Amsterdam. Ook was zij van 2008 tot 2014 redacteur van het Nederlands-Vlaamse architectuurtijdschrift *OASE*. Bovendien is Gus lid van diverse adviescommissies en jury's.

Gus Tielens is an architect and, together with Mike Korth, founder of korth tielens architecten in Amsterdam. After her education at the Technische Universität of Berlin and the Technical University in Delft, where she graduated in 1998, she worked with Christian Rapp and Duinker van der Torre cooperating architects for some time. korth tielens architecten are active in architecture, public spaces and infrastructure. In 2006 the agency received the Charlotte Köhler prize for architecture from the Prins Bernhard Cultuurfonds and in 2012 the Amsterdam Zuiderkerkprijs for the IJburg 46c project.

Besides her involvement in the agency projects she is connected to various architecture and art education institutes, including the Academy of Architecture in Amsterdam. She was also editor of the Dutch-Flemish architecture magazine *OASE* from 2008 to 2014. Additionally, Gus is a member of various advisory committees and jury's.

www.korthtielens.nl

KORTH
TIELENS
ARCHITECTEN

Colofon - Colophon

Post Piraeus. Over de bouwplaats en de stad is een eenmalige speciale editie van de Architect en een uitgave van Vakmedianet, Alphen aan den Rijn.

Post Piraeus. About the building site and the city is a one-time special edition of de Architect, published bij Vakmedianet, Alphen aan den Rijn.

Initiatief - Initiative

Hans van der Heijden - Alexander Pols - Jan Peter Wingender

Hoofdredactie - Editors in chief

Hans van der Heijden - Endry van Velzen

Auteurs - Authors

*Mark de Bokx & Endry van Velzen - Jacq. de Brouwer - Floris Cornelisse
Job Floris - Jeroen Geurst - Hans van der Heijden
Jo Janssen - Alexander Pols - Gus Tielens
Harm Tilman - Jan Peter Wingender*

Beeldredactie in samenwerking met - Images courtesy of

Kollhoff Architekten

Uitgever - Publisher

Caroline Kruit

Eindredactie & coördinatie - Editorial staff & coordination

*Nienke Abma - Nanda van Dijk
Patty van der Sar - Ingrid de Zwart-Schaap*

Vertaling NL-EN - Translation

Big Ben Translations, Nieuwegein

Vormgeving en opmaak - Layout

*colorscan bv, Den Haag / Alphen aan den Rijn
www.colorscan.nl*

ISSN 1385-4542

www.dearchitect.nl

Druk - Print

Bariet Ten Brink, Meppel

© 2017 Vakmedianet, Alphen aan den Rijn

Alle rechten voorbehouden. Alle intellectuele eigendomsrechten, zoals auteurs- en databankrechten, ten aanzien van deze uitgave worden uitdrukkelijk voorbehouden. Deze rechten berusten bij Vakmedianet b.v. en de auteur. Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen, mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, kan voor de afwezigheid van eventuele (druk)fouten en onvolledigheden niet worden ingestaan en aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en uitgever deswege geen aansprakelijkheid voor de gevolgen van eventueel voorkomende fouten en onvolledigheden.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the publisher's prior consent.

While every effort has been made to ensure the reliability of the information presented in this publication, Vakmedianet b.v. neither guarantees the accuracy of the data contained herein nor accepts responsibility for errors or omissions or their consequences.

Piraeus anno 2017. Foto Maarten Kools - Piraeus in 2017. Image Maarten Kools

POST PIRAEUS

Over de bouwplaats en de stad

About the building site and the city

Eenmalige speciale uitgave van de Architect, op initiatief en met bijdragen van elf architecten.

One-time special edition of de Architect, initiated by and with contributions of eleven architects.

Deelnemende architecten

Participating architects

Alexander Pols

Job Floris

Jacq. de Brouwer

Floris Cornelissen

Endry van Velzen & Mark de Bokx

Jo Jansen

Jeroen Geurst

Jan Peter Wingender

Hans van der Heijden

Gus Tielens

